

ΓΟΥΣΤΑΥΟΥ ΑΔΟΛΦΟΥ ΔΙΝΔΝΕΡ

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΘΕΝ ΕΝ ΕΠΙΤΟΜΗ:

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ ΟΔΥΜΠΙΟΥ

Δ. Φ και καθηγητοῦ ἐν τῷ Διδασκαλείῳ Ἀθηνῶν

Ἐγκριθέν κατὰ τὸν πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου
προκηρυχθέντα διαγωνισμόν.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ ΜΕΤΑ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ

1901

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΙΣΙΟΝ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ

ΓΟΥΣΤΑΥΟΥ ΑΔΟΛΦΟΥ ΔΙΝΔΝΕΡ

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΘΕΝ ΕΝ ΕΠΙΤΟΜΗ:

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ

Δ. Φ. και καθηγητοῦ ἐν τῷ Διδασκαλείῳ Ἀθηνῶν

Ἐγκριθὲν κατὰ τὸν πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου
προκηρυχθέντα διαγωνισμόν.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ ΜΕΤΑ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ

1901

Πάν γνήσιον αντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ
συγγραφέως καὶ τὴν σφραγίδα τῶν ἡμετέρων Καταστη-
μάτων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Εμπειρικὴ ψυχολογία.

Ἐμπειρία ὀνομάζεται τὸ σύνολον τῶν γνώσεων, ἃς πορίζομεθα διὰ τῆς παρατηρήσεως. Εἶναι δὲ ἡ ἐμπειρία διττὴ, ἐξωτερικὴ ὀδηλονότι καὶ ἐσωτερικὴ. Καὶ τὸ μὲν σύνολον τῶν πραγμάτων καὶ συμβεβηκότων, τῶν διὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας γιγνωσκομένων καλεῖται ἐξωτερικὸς ἢ ὕλικός, τὰ δὲ τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας φαινόμενα ἐσωτερικὸς ἢ πνευματικὸς κόσμος.

Καὶ ἡ παρατήρησις, δι' ἧς κτώμεθα τὰς ἐμπειρικὰς ἡμῶν γνώσεις εἶναι διττὴ, ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ· δηλ. διὰ μὲν τῆς πρώτης λαμβάνομεν γνῶσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ συμβαινόντων καὶ φαινομένων, διὰ δὲ τῆς δευτέρας γιγνωσκόμεν τὰ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συμβαίοντα. Ὅργανον δὲ τῆς μὲν πρώτης εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ αἴσθησις, ἡ διὰ τῶν πέντε αἰσθήσεων γιγνωμένη, τῆς δὲ δευτέρας ἡ ἐσωτερικὴ λεγομένη αἴσθησις, ἥτοι ἡ συνειδήσις. Αἱ ἐπιστήμαι, αἵτινες ἔχουσιν ὡς ἀντικείμενον τὰ διὰ τῆς ἐμπειρίας γιγνωσκόμενα πράγματα καὶ συμβαίοντα, ὀνομαζονται ἐμπειρικαί.

Ἐμπειρικὴ δὲ ψυχολογία λέγεται ἡ ἐπιστήμη, ἥτις ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως κατ' ἐξοχὴν ἐρειδομένη ἐρευνᾷ τὰ φαινόμενα τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, ἥτοι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τοὺς νόμους καὶ τὰ αἷτια αὐτῶν.

§ 2. Περὶ ψυχῆς.

Ἔργον τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας εἶναι νὰ ἐρευνήσῃ καὶ εὕρῃ τὰ προσεχῆ αἷτια τῶν ψυχικῶν φαινομένων· ἐν τούτοις ἀναγκάζεται πολλάκις νὰ προϋποθέτῃ ὡς ἐσχάτην αἷτιαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων οὐσίαν τινὰ ἐνιαίαν καὶ ἀπλῆν, τὴν ψυχὴν, ἥτις ἐκδηλοῦται διὰ τῶν διαφόρων ψυχικῶν ἐνεργειῶν εἰς τὴν ἐσωτερι-

κὴν αἰσθησιν, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἰς οὐδεμίαν αἰσθησιν ὑποπίπτουσα. Σητηρίζει δὲ τὴν περὶ ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς ὑπόθεσιν ἐπὶ τῶν ἐξῆς γεγενομένων.

Α'. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι ἐντελῶς ἀσύγκριτα πρὸς τὰ φυσικὰ, τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· διότι ταῦτα μὲν συμβαίνουσιν ἐν τόπῳ καὶ ἔχουσιν ἐπομένως ἔκτασιν, ἐκεῖνα δὲ μόνον ἐν χρόνῳ ἐκτυλίσσονται καὶ ἔχουσι μόνον ἔντασιν· ἢ ἐν τῇ ψυχῇ εἰκὼν τῆς οἰκίας ταύτης π. χ. τῆς ἐχούσης μέγεθος τόσων μέτρων οὐδεμίαν ἔχει ἔκτασιν, ἀλλὰ μόνον ἔντασιν, τ. ἔ. δύναται νὰ εἶναι μᾶλλον ἢ ἦτοιο σαφές· διὰ τοῦτο ἔχομεν λόγον νὰ ζητήσωμεν καὶ διάφορον ἐξήγησιν τούτων τῶν πρὸς τὰ φυσικὰ ἀσυγκρίτων ψυχικῶν φαινομένων.

Β'. Πολλῶ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἅπαντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἀποτελοῦσιν ἐνότητα. Ἐκ τῶν πολλῶν μορφῶν, ὑφ' ἃς ἡ ἐνότης αὕτη καθίσταται γνωστὴ εἰς ἡμᾶς, ἐξαίρομεν τὰ δύο ἐπόμενα παραδείγματα. — Ὅταν παρατηρῶ ἀντικείμενόν τι ἔχον πολλὰς ιδιότητες, τοῦτο ἐπιδρᾷ ἐπὶ πασῶν ἢ πολλῶν αἰσθήσεων, ὥστε παράγονται διάφοροι ἐσωτερικαὶ καταστάσεις (αἰσθητάματα ἢ παραστάσεις), αἱ ὁποῖαι, ὡς ἡ πείρα διδάσκει, συνδέονται ἅπασαι εἰς μίαν ἐποπτείαν· τοῦτο θὰ ἦτο ἀδύνατον, ἐὰν ἅπασαι αὗται αἱ παραστάσεις δὲν ὑπῆρχον ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ οὐσίᾳ — Πᾶσα σύγκρισις δύο παραστάσεων, ἐκτελουμένη πρὸς εὐρεσιν τῆς ὁμοιότητος ἢ διαφορᾶς αὐτῶν, προϋποθέτει τὴν ἐντελῶς ἀδιαίρετον ἐνότητα τοῦ ἐκτελοῦντος τὴν σύγκρισιν· ἀπολύτως ὁ αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ νοῶν πρῶτον τὴν παράστασιν α, εἶτα τὴν β, καὶ ὁ λαμβάνων συνείδησιν τῆς ὁμοιότητος καὶ διαφορᾶς ἀμφοτέρων. Καὶ ἐν γένει πᾶσαι αἱ παραστάσεις, σύγχρονοι καὶ διαδοχικαί, ἔρχονται εἰς ποιὰν τινα σχέσιν καὶ ἀναφορὰν πρὸς ἀλλήλας καὶ ὁ πνευματικὸς βίος δὲν εἶναι ἀπλῆ συνυπαρξίς ἢ ἀσολουθία ποικίλων παραστάσεων, ἀλλὰ δι' ὅλου αὐτοῦ διήκει αὕτη ἢ σχετιζούσα τὰ πάντα ἐνέργεια, ἣτις συγκρατεῖ καὶ τακτοποιεῖ τὰ καθ' ἕναστον. Αὕτη εἶνε ἡ ἐνότης τῆς συνειδήσεως, ἣν θεωροῦμεν ὡς τὸν ἀποχωρῶντα λόγον πρὸς παραδοχὴν μιᾶς ἀπλῆς καὶ ἀδιαίρετου ψυχῆς.

§. 3. Σχέσις ψυχῆς καὶ σώματος.

Ἄλλ' ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα διατελοῦσιν ἐν ἀδιαλείπτῳ ἀμοιβαίᾳ ἐπιδράσει καὶ συμπράξει, ὡς ἕτερα πάλιν γεγονότα μαρτυροῦσιν.

Ἐν πρώτοις λαμβάνομεν εἰδήσιν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθητηρίων, ἅτινα εἶναι μέρος τοῦ σώματος. Ὅπως λάβω γινῶσιν τῆς μορφῆς καὶ τῶν χρωμάτων τοῦ περιβάλλοντός με κόσμου, ἀνάγκη ν' ἀνοίξω τοὺς ὀφθαλμούς, ὅπως μάθω τοὺς ἤχους, οὗς αἱ διάφοροι κινήσεις παράγουσιν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ, πρέπει νὰ ἔχω ἀκεραίαν τὴν ἀκοήν κτλ. Ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς δὲν δύναται νὰ πορισθῇ δι' ἄλλων μέσων τὴν ὑπὸ τῆς ὁράσεως μόνης παρεχομένην γινῶσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὁ δὲ κωφὸς κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ μορφώσῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν παράστασιν τῶν ἤχων καὶ τῶν τόνων· ἐν γένει ἡ καλλίστη εἰκὼν τοῦ κόσμου, ἣν παρέχουσιν ἡμῖν αἱ πέντε αἰσθήσεις συλλήβδην, δὲν εἶναι τοιαύτη παρὰ τῷ πεπηρωμένῳ μίαν ἢ πλείους αἰσθήσεις.

Τἀνάπαλιν γιγνώσκομεν ὡσαύτως ἐκ πείρας ὅτι, ἵνα πράξωμεν ὅ,τι ἂν βουληθῶμεν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ, ἔχομεν χρεῖαν τοῦ σώματος· ὁ παράλυτος ἐπιθυμεῖ ὡς καὶ ὁ υγιαίνων τῷ σώματι, οὐδὲν ὅμως κατορθοῖ, διότι εἶναι κατεστραμμένον τὸ ὄργανον τῆς κινήσεως τοῦ σώματος, δι' ἧς πληροῦνται αἱ ἐπιθυμίαι ἡμῶν.

Ὅργανον τῆς ἀμοιβαίας μεταξύ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπιδράσεως εἶναι τὸ νευρικὸν σύστημα. Ἐν τούτῳ διακρίνονται τὰ κέντρα, ἧτοι ὁ ἐγκέφαλος καὶ ὁ νωτιαῖος μυελός, καὶ οἱ ἐν τῇ περιφερείᾳ κλάδοι, ἧτοι τὰ κυρίως λεγόμενα νεῦρα. Ταῦτα εἶναι ἀγωγοὶ διεγέρσεων ἢ ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πρὸς τὴν ψυχὴν, ἧτοι ἀπὸ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον· ἢ ἀπὸ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Τὰ μὲν πρῶτα ὀνομάζονται αἰσθητικὰ νεῦρα, διότι ἡ διεύρεσις αὐτῶν προκαλεῖ αἴσθημα ἐν τῇ ψυχῇ· τὰ δὲ δευτέρα καλοῦνται κινητικὰ, διότι διὰ τῆς διεγέρσεως αὐτῶν παράγουσιν ἐν τῇ περιφερείᾳ συστολὴν τῶν μυῶν, τ. ἔ. κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Διὰ τῶν αἰσθητικῶν λοιπὸν νεύρων ἐπιδρᾷ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ἐπὶ τῆς ψυχῆς, διὰ δὲ τῶν

κινητικῶν ἐπιδρᾶ ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐν τῇ ἀνακλαστικῇ κινήσει (§ 13) αἱ δύο αὐται ἐνέργειαι διαδέχονται ἀλλήλας ὡς «τύπος ἀντίτυπος» ἄνευ συνειδήσεως· ἄλλως παρεμβάλλεται πάντοτε μεταξύ αὐτῶν ἡ συνειδητὴ παράστασις.

§. 4. Διαιρέσις τῆς ψυχολογίας.

Ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία, συμφῶνως τῇ ἐννοίᾳ καὶ τῷ σκοπῷ αὐτῆς, ὁρμάται ἐκ τῶν γεγονότων καὶ δεδομένων τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας. Τὰ μόνα δὲ ἀμέσως δεδομένα φαινόμενα καὶ γεγονότα τῆς συνειδήσεως εἶναι παραστάσεις, συναισθήματα καὶ ἐπιθυμίας, πολλαχῶς συνημμένα πρὸς ἄλληλα· καὶ τὰ μὲν συναισθήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίας φαίνονται ὡς καταστάσεις τῆς ψυχῆς, ἐκεῖνα μὲν ὡς παθητικά, αὐταὶ δὲ ὡς ἐνεργητικά· αἱ δὲ παραστάσεις ὡς εἰκόνας ἀντικειμένων. Ὅθεν δύναται νὰ διακριθῶσι τὰ τρία ταῦτα εἰδῆ τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀκριβῶς ἀπ' ἀλλήλων.

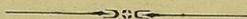
Ἐν τούτοις μεταξύ τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν διακρίνομεν πρωτογενῆ καὶ ὑστερογενῆ ψυχικά φαινόμενα. Ὡς πρωτογενεῖς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς δεικνύει ἡμῖν ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις τὰς παραστάσεις, τὰ δὲ συναισθήματα καὶ τὰς ὀρέξεις ὡς ὑστερογενεῖς, οὐδεὶς αἰσθάνεται ἡδονὴν ἢ λύπην, ἂν μὴ πρότερον ἔχη ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὴν παράστασιν ἀντικειμένου τινός ἢ συμβάντος· πᾶσα δ' ἐπιθυμία διευθύνεται ἐπίσης πρὸς τι γνωστόν, οὗτινος δηλονότι ἔχομεν ἤδη ἐν τῇ ψυχῇ τὴν παράστασιν. Βλέπω π. χ. καλὴν τινα εἰκόνα, εἰς τὴν θεάν αὐτῆς ἐπιταί ἡ εὐαρέστησις, τ. ἔ. τὸ εὐάρεστον συναισθημα τῆς ἡδονῆς, μετὰ δὲ ταῦτα δύναται νὰ γεννηθῇ ἐν ἐμοὶ καὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ ἔχω τὴν εἰκόνα ταύτην. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου γίνεται φανερόν πρῶτον μὲν, ὅτι τὰ τρία διάφορα εἰδῆ τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι ἀλληλένδετα, δεύτερον δὲ ὅτι τὰ συναισθήματα καὶ αἱ ὀρέξεις προϋποθέτουσι πάντοτε τὰς παραστάσεις.

Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς παραστάσεσι δύναται πάλιν νὰ διακριθῶσι πρωτογενεῖς καὶ ὑστερογενεῖς. Εἶναι γεγονός τῆς πείρας, ὅτι ἐν ἐκάστῳ ἀτόμῳ αἱ παραστάσεις τῶν αἰσθήσεων, δηλ. τὰ αἰσθήματα, ἐμφανίζονται πρότερον πρὸ τῶν πνευματικῶν ἐνεργειῶν,

τὸ νήπιον αἰσθάνεται μὲν, δὲν μνημονεύει ὅμως οὐδὲ φαντάζεται, δὲν κρίνει οὐδὲ διανοεῖται ἐν γένει· ὅτι τὰ διανοητικὰ φαινόμενα τῆς ψυχῆς βαθμηδὸν μόνον ἀναφαίνονται καὶ δὲν ὑψοῦνται ἐν παντί ἀτόμῳ εἰς τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν, ἐπὶ ἑλλιπτοῦς μάλιστα ἀναπτύξεως λείπουσι παντελῶς.

Τὰ αἰσθήματα λοιπὸν εἶναι αἱ πρωτόγονοι τῆς ψυχῆς καταστάσεις, δηλ. χρώματα καὶ τόνοι, ὄσμαι καὶ γεύσεις, σκληρότητος καὶ μαλακότητος βαθμοὶ κτλ. Ταῦτα εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, οἱ λίθοι, ἐξ ὧν οἰκοδομεῖται ἅπας ὁ τῆς ψυχῆς βίος, κατέχοντα ἐν τούτῳ οἷαν θέσιν τὰ στοιχεῖα ἐν τῇ χημείᾳ, τὰ κύτταρα ἐν τῇ φυσιολογίᾳ καὶ τὰ 24 γράμματα ἐν τῇ γλώσσῃ.

Κατὰ τὰ εἰρημένα ἡ ψυχολογία διαιρεῖται εἰς τρία κεφαλιώδη μέρη, τὸ παριστάναι, συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι, καὶ ἄρχεται ἀπὸ τῶν αἰσθημάτων ὡς τῶν ἀπλουστάτων στοιχείων τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ τῆς προϋποθέσεως πασῶν τῶν ἄλλων ψυχικῶν ἐνεργειῶν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΠΑΡΙΣΤΑΝΑΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

§. 5. Τὸ αἶσθημα.

Τὸ αἶσθημα εἶναι παράστασις τῆς ψυχῆς, ἣτις γεννᾶται, ἐὰν ἡ ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ προκληθεῖσα διέγερσις τῆς νευρικῆς ἰνὸς μεταδοθῆ ἕως τῶν κέντρων τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ δι' αὐτῶν ἕως τῆς ψυχῆς. Τὸ αἶσθημα λοιπὸν εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ, εἰ καὶ τὰ συνεργὰ αὐτοῦ αἴτια κεῖνται μέρος μὲν ἐν τῷ σώματι, μέρος δὲ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ.

Ἐν τῇ σειρά τῶν γεννώντων τὸ αἶσθημα συμβεβηκότων διακρίνονται τὰ ἑξῆς στάδια:

1. Ὁ ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς, ὅστις εἶναι φυσικὴ κίνησις ἢ βαρέας ὕλης, ὡς ἐν τῷ ἤχῳ, ἢ ἀβαροῦς τινος μέσου, ὡς ἐν τῷ φωτὶ.

2. Ἡ προσβολὴ τῆς φυσικῆς ταύτης κινήσεως πρὸς τι αἰσθητικὸν μέρος τοῦ σώματος.

3. Ἡ διέγερσις τοῦ αἰσθητικοῦ νεύρου, ἡ ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ προκαλουμένη. Ἡ διέγερσις αὕτη εἶναι καθαρῶς φυσικὴ καὶ ἐσωτερικὴ τῶν νεύρων πάθος, οὐδεμίαν ἔχον ὁμοίότητα οὔτε πρὸς τὸν παράγοντα αὐτὸ ἐξωτερικὸν ἐρεθισμὸν οὔτε πρὸς τὸ αἶσθημα, εἰς ὃ ἄγει.

4. Ἡ μεταφορὰ τῆς διεγέρσεως τοῦ νεύρου εἰς τὰ κέντρα τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τέλος εἰς τὸν ἐγκέφαλον ὡς κέντρον ἀνωτάτης τάξεως, ἰδίως εἰς ἐκεῖνα τὸ μέρος αὐτοῦ, ὅπερ θεωρεῖ-

ται ὡς ἔδρα τῆς ψυχῆς (sensorium commune). Ἐνταῦθα ὑφίσταται ἡ διεγέρσις τὴν τελευταίαν μεταμόρφωσιν, καὶ δὴ διὰ τοῦτο, διότι ἐνταῦθα συναντᾷ ἀναριθμήτους ἄλλας χωριστὰ διαβιβασθείσας διεγέρσεις ἄλλων νευρικῶν ἰνῶν, αἵτινες ἀλλοιοῦνται ἀμοιβαίως κατὰ λόγον τῆς ἀντιθέσεως καὶ ἰσχύος αὐτῶν, καὶ οὕτως ἠλλοιωμένα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Δυνατὸν δὲ νὰ συμβῇ, ὥστε τινὲς ἐξ αὐτῶν ν' ἀφανισθῶσι παντελῶς ἐν τῇ ὀλικῇ ἐντυπώσει χωρὶς νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν ψυχὴν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται διὰ τί ἐνίοτε δὲν βλέπομεν καὶ δὲν ἀκούομεν, εἰ καὶ κύματα φωτὸς καὶ ἤχου διεγείρουσι τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν νεῦρα (ὑπνος, λιποθυμία, κ. τ. ὅ.).

5. Τὸ τελευταῖον μέλος τῆς σειρᾶς ταύτης εἶναι αὐτὸ τὸ αἰσθημα, ὅπερ παράγει ἡ ψυχὴ ἐξ ἑαυτῆς ἕνεκα τῶν προηγηθέντων συμβεβηκότων. Τὸ αἰσθημα δὲν εἶναι λοιπὸν ἀποτύπωμα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' ἀπάντησις εἰς τὸν ἐξ αὐτοῦ προερχόμενον ἐξωτερικὸν ἐρεθισμόν· βεβαίως ἀπάντησις ἐν τῇ ἰδιαζούσῃ εἰς τὴν ψυχὴν γλώσῃ τῆς «παραστάσεως». Μόνον διότι τὰ αὐτὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα διεγείρουσι τὰ αὐτὰ αἰσθήματα ἐν τῇ ψυχῇ, μεταβάλλονται αἱ παραστάσεις εἰς «σημεῖα», ἐξ ὧν συμπεραίνομεν περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

§ 6. Περιεχόμενον, ἰσχὺς καὶ τόνος τοῦ αἰσθήματος.

Ἐν τῷ αἰσθηματι διακρίνομεν τρία τινά, δηλ. τὸ περιεχόμενον, τὴν ἰσχὴν καὶ τὸν τόνον.

Περιεχόμενον ὀνομάζομεν τὴν ποιότητα τοῦ αἰσθήματος ἀναλογουσαν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ παράγοντος αὐτὸ ἐρεθισμοῦ. Καὶ εἰς μὲν τὰς «εἰδικὰς ἐνεργείας», δι' ὧν νεῦρα διαφόρων αἰσθητηρίων ἀντιδρῶσιν εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, ἀναλογεῖ ἡ ἀπλῆ διαφορὰ τοῦ περιεχομένου τοῦ αἰσθήματος· εἰς δὲ τοὺς διαφόρους ἐρεθισμοὺς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ αἰσθητηρίου ἡ ἀντίθεσις αὐτοῦ. Σκληρότης καὶ γεῦσις, τόνος καὶ χρῶμα εἶναι διάφορα αἰσθήματα, οἱ καθ' ἕκαστον ὅμως τόνος, τὰ καθ' ἕκαστον χρώματα πρὸς ἀλλήλα, ἀντίθετα.

ΣΗΜ. Τὰ αἰσθητήρια ὄργανα εἶναι τοιοῦτοτρόπως κατασκευασμένα, ὥστε ἕκαστον αὐτῶν φαίνεται ἐπιτήθειον εἰς ὑποδοχὴν μόνον ἑνὸς ὀρισμένου εἰδους ἑξωτερικῶν ἐρεθισμῶν· τὸ αἰσθητήριον τῆς ὄρασεως π. χ. δέχεται καὶ προσάγει εἰς τὸ ὀπτικὸν νεῦρον μόνον τὰς παλμικὰς κινήσεις τοῦ αἵθερος, τὸ δὲ τῆς ἀκοῆς μόνον τὰς κυματοειδεῖς κινήσεις τοῦ ἀέρος. Οὕτω πᾶσα αἴσθησις λαλεῖ οὕτως εἰπεῖν τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῇ γλώσσαν, ἐν ᾗ ἀποκρίνεται πρὸς πάντας τοὺς ἑξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, καὶ αὐτοὺς ἐτι τοὺς ἀναρμόστους φαινομένους εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ἑαυτῆς ὄργανου. Τύψις π. χ. ἐπὶ μὲν τῆς ἐπιδερμίδος παράγει πόνον, ἐπὶ δὲ τοῦ ὀφθαλμοῦ φῶς καὶ ἐπὶ τοῦ ὠτός ψῶφον. Τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἐν μὲν τῇ γλώσσῃ διεγείρει αἴσθημα γεύσεως, ἐν δὲ τῷ ὀφθαλμῷ φῶς καὶ ἐν τοῖς ὠσίν ἤχον. Αἱ αὐταὶ ἠλιακαὶ ἀκτίνες, αἱ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ φῶς παράγουσαι, ἐν τῇ ἐπιδερμίδι γεννῶσιν αἴσθημα θερμότητος. Ἡ ἰδιότης αὕτη τῶν αἰσθητηρίων ἐρεθισμοὺς πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καλεῖται εἰδικὴ ἐνέργεια τῶν αἰσθησεων, ἔχει δὲ τὴν αἰτίαν τὸ μὲν ἐν τῇ ἰδιαζούσῃ κατασκευῇ τοῦ ὄργανου, εἰς ὃ περατοῦται τὸ στέλεχος τοῦ νεύρου, τὸ δὲ ἐν τοῖς ἰδιοῖς ἀγωγῶσι ὄργανοις, τὰ ὅποια ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ (τῷ ἐγκεφάλῳ) διέρχεται ὁ ἐρεθισμὸς, πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν συνείδησιν.

Ἴσχὴν δὲ καλοῦμεν τὴν ποσότητα τοῦ αἰσθήματος ἔχουσαν σχέσιν πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ γεννῶντος αὐτὸ ἐρεθισμοῦ. Τὸ αἴσθημα δύναται, χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ τὴν ποιότητά, νὰ μεταβάλληται κατὰ ποσόν, καθ' ὅσον ἐπιτείνεται ἢ ἐξασθενεῖ ὁ ἑξωτερικὸς ἐρεθισμὸς, π. χ. ὁ τόνος πα δύναται νὰ εἶναι ἰσχυρότερος ἢ ἀσθενέστερος.

Περιεχόμενον καὶ ἰσχὺς εἶναι μόνον διάφοροι ὄψεις τοῦ ἐνός καὶ ἀδιαρέτου αἰσθήματος, ἔχουσαι τὴν αἰτίαν ἐν ταῖς σχέσεσι τοῦ ἑξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ (π. χ. ἀριθμὸς καὶ πλάτος τῶν παλμῶν ἐν τῷ ἤχῳ). Εἰς ταῦτα προστίθεται ἐν τισιν αἰσθήμασι καὶ τι τρίτον, ὁ τόνος. Τόνον τοῦ αἰσθήματος λέγοντες νοοῦμεν τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον αὐτοῦ, δι' οὗ ἐξαγγέλλεται εἰς τὴν ἡμετέραν συνείδησιν «τὸ μέτρον τῆς μερικῆς τε ἅμα καὶ στιγμιαίας συμφωνίας ἢ διαμάχης μεταξὺ τοῦ αἰσθητικοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ τῶν ὄρων τῆς ζωῆς», τ. ἔ. πόσον διαταράσσεται ὑπ' αὐτοῦ τὸ σύνολον τῆς ζωικῆς οἰκονομίας. Τὸ αἴσθημα εἶναι εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον, καθ' ὅσον ἢ ἐν τῇ ζωικῇ λειτουργίᾳ ὑπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ ἐρεθισμοῦ γενομένη διατάραξις συνεπάγεται τινα, εἰ καὶ στιγμιαίαν μόνον καὶ μερικὴν, προαγωγὴν ἢ κώλυσιν τῆς σωματικῆς εὐεξίας. Τὸ

ψυχρὸν πότον εἶναι εὐάρεστον, ὅταν ὁ πνεύμων εἶναι ὑπέρθερμος, διότι ἀπροσοβούν τὴν ὑπερβολικὴν ξηρότητα ἐπιφέρει στιγμιαίαν τινὰ προαγωγὴν τῶν ζωικῶν λειτουργιῶν, καὶ ἂν κατόπιν ἦθελεν ἐπιδράσει ὀλεθρίως.

§. 7. Σωματικὴ αἰσθησις.

Τὸ πλησιαιτάτον ἀντικείμενον τῆς αἰσθήσεως εἶναι τὸ ἡμέτερον σῶμα, μεθ' οὗ ἡ ψυχὴ, ὡς εἶδομεν (§ 3), εἶναι ἀχωρίστως συνδεομένη καὶ δι' οὗ ἐρχεται εἰς σχέσιν καὶ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον· ἄρα καὶ πρώτη αἰσθησις τοῦ ἀνθρώπου ἡ σωματικὴ. Ἡ σωματικὴ αἰσθησις δύναται νὰ ὀνομασθῇ καὶ ἐσωτερικὴ, διότι δι' αὐτῆς αἰσθανόμεθα τὰς ἐσωτερικάς, τὰς ἐντὸς τοῦ σώματος συμβαινούσας ἀλλοιώσεις. Ἡ τοῦ ἐκτὸς κόσμου τούτου καλεῖται ἐξωτερικὴ, διότι περὶ ἐξωτερικῶν συμβάντων διδάσκει ἡμᾶς.

Διὰ τῶν αἰσθητικῶν νέρων, ἅτινα ἐν ἀεὶ λεπτοτέροις κλάδοις εἶναι ἐξηλωμένα καθ' ὅλον τὸ σῶμα, λαμβάνει ἡ ψυχὴ ἡμῶν γνῶσιν τῶν ἐν τῷ σώματι συμβαινουσῶν ἀλλοιώσεων. Αἱ ἀλλοιώσεις αὗται αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν ζωικὴν οἰκονομίαν — κυκλοφορία τοῦ αἵματος καὶ ἀναπνοή, θρέψις καὶ ἔκκρισις, — ἐπιφέρουσι διηνεκὴ ἀλλαγὴν τῆς ὕλης ἐντὸς τοῦ σώματος, περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ὁποίας λαμβάνει γνῶσιν ἡ ψυχὴ διὰ τῶν γενικῶν σωματικῶν αἰσθημάτων τῆς ζωικῆς θερμότητος, τοῦ κόρου ἢ τῆς πείνης, τῆς ὑγρότητος ἢ ξηρότητος, τῆς ἐντάσεως τῶν μυῶν ἢ τῆς κοπώσεως, τῆς ἐλευθέρας ἀναπνοῆς ἢ τῆς στενοχωρίας κτλ.

Ἐπειδὴ δ' αἱ διεγέρσεις τῶν ἀναριθμητῶν νευρικῶν ἰνῶν συμβάλλουσιν ἐπὶ τέλους εἰς μίαν μᾶλλον ἢ ἥττον σκοτεινὴν ἐντύπωσιν, καὶ τὰ εἰς ταύτας ἀντιστοιχοῦντα ἄπειρα αἰσθήματα συγχωνεύονται εἰς ἓν ὅλον, τὸ καλούμενον ζωικὸν ἢ κοινὸν αἶσθημα.

Διὰ τοῦ ζωικοῦ τούτου αἰσθήματος ἔχομεν ἐν πάσῃ στιγμῇ τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν συνειδήσιν οὐ μόνον ὅτι ζῶμεν, ἀλλὰ καὶ πῶς ζῶμεν (σωματικῶς), ὥστε οὐχὶ ἀπροσφόρος ἡ ζωικὴ αἰσθησις ὠνεμάσθη « βαρόμετρον τῆς ζωικῆς ἡμῶν οἰκονομίας » ἢ « ζωικὴ συνειδήσις ». Ἰδιὰ δ' αἰσθανόμεθα ὅτι τὸ σῶμα ἡμῶν διατελεῖ

ἐν ἰσορροπία, ὅτι πέττομεν καὶ ἀναπνέομεν, ὅτι ἐντεινόμεν ἢ χαλῶμεν τοὺς μῦς ἡμῶν, ὅτι κυκλοφορεῖ ἐν ἡμῖν αἷμα κτλ.

Ἄλλὰ πάντα ταῦτα τὰ αἰσθήματα εἶναι συνήθως σκοτεινὰ καὶ ἀσαφῆ, ἐν ὅσῳ ἡ λειτουργία τῆς ζωῆς χωρεῖ ὁμαλῶς· καθίστανται δ' ὅπως οὖν σαφέστερα, ὅταν ἡ φυσιολογικὴ κατάστασις τῆς ὀργανικῆς λειτουργίας διαταραχθῇ εἴτε ἐπὶ τὸ βέλτιον εἴτε ἐπὶ τὸ χεῖρον. Ἡ δυσπεψία π. χ. εἶναι μᾶλλον αἰσθητὴ τῆς τακτικῆς πέψεως, τὴν τακτικὴν κυκλοφορίαν δὲν αἰσθανόμεθα τόσον ὅσον τὴν ἐξ οἰσοδῆποτε αἰτίας ἐπιταχυνομένην. Εἶναι δὲ καὶ κατ' ἐξοχὴν τονισμένα, τ. ἔ. εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα, εὐάρεστα μὲν, ὅταν ὑπάρχῃ ἐντελής ὑγεία, δυσάρεστα δὲ, ὅταν αὕτη διαταράσσῃται.

Μόνον περὶ τῆς συστολῆς καὶ διαστολῆς τῶν μυῶν ἔχομεν αἰσθήματα εὐδιάκριτα τὸ μὲν κατὰ τὴν ἔντασιν, τὸ δὲ κατὰ τὸν τόπον τοῦ κινουμένου μυός, αἰσθανόμεθα δηλονότι σαφῶς τίνα μῦν κινούμεν καὶ κατὰ τίνα διεύθυνσιν καὶ μετὰ πόσης δυνάμεως κινούμεν αὐτόν· διὸ καὶ ὑπὸ τινῶν φυσιολόγων καὶ ψυχολόγων ἢ αἰσθησις τῶν μυῶν ἐκλαμβάνεται ὡς ἰδία αἰσθησις.

Τὰ σωματικὰ αἰσθήματα ἔχουσι τὸ ἰδίωμα, ὅτι δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαλλαγῶμεν αὐτῶν ἀπαρακρύνοντες τὸ παράγον αὐτὰ ἀντικείμενον· διότι τοῦτο εἶναι αὐτὸ τὸ ἡμέτερον σῶμα. Διὰ τοῦτο ἀδιαλείπτως εἶναι ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συγχωνεύονται μετὰ πασῶν τῶν ἄλλων ψυχικῶν καταστάσεων. Ἐντεῦθεν γίνεται φανερὰ καὶ ἡ σπουδαιότης αὐτῶν εἰς τὴν πορείαν τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἅμα δὲ καὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ γινώμεθα ἀνεξάρτητοι αὐτῶν (διὰ τῆς σκληραγωγίας τοῦ σώματος).

§. 8. Ἡ ἀφή.

Ὡς ἡ σωματικὴ αἰσθησις, οὕτω καὶ ἡ ἀφή εἶναι ἐφ' ὅλου τοῦ σώματος ἐξηπλωμένη, εἰ καὶ ἡ λεπτότης αὐτῆς δὲν εἶναι πανταχοῦ ἡ αὐτή. Ἀποδίδομεν δ' εἰς αὐτὴν τὰ αἰσθήματα, ἅτινα γεννῶνται διὰ τῆς ἐπαφῆς ἄλλοτρίων σωμάτων μετὰ τῆς τοῦ δέρματος ἐπιφανείας, ἐὰν ὅμως τὸ αἰσθημα δὲν ἐπιτεινῆται ὑπὸ υπερβαλλούσης ἀλλοιώσεως· μέχρι ἀλγηδόνος, ἣν προσνέμομεν τῇ σωματικῇ αἰσθήσει. Τὸ ἀλλότριον σῶμα ἐνεργεῖ ἐν τῇ ἀφῇ διὰ

της πίεσεως, ήτις έπιφέρει αλλοίωσιν τών μορίων έν τή έπιδερμίδι του άπτικού όργάνου. Η αλλοίωσις αύτη μεταδίδεται είς τό άπτικόν νεύρον, όπερ περατοϋται ώς έπί τό πλείστον έντός ίδίωv όργάνων, τών λεγομένων έπιθηλίων.

Κατά τόν αυτόν τρόπον ένεργεί και ή μεταβολή τής θερμοκρασίας, διότι αύξήσις ή μείωσις του είς τό δέρμα είσδύνοντος θερμαντικού ρεύματος παράγει διαστολάς και συστολάς τής έπιδερμίδος, όμοίας πρός μηχανικάς πιέσεις.

Η ειδική ένεργεια λοιπόν τής άφής, δι' ής αύτη διακρίνεται τής σωματικής αίσθήσεως, είναι τό ν' αντίδρα κατά τών αλλοιώσεων, ής παράγει έν τοίς έλαχίστοις μορίοις του δέρματος ή πιέσις και ή θερμοκρασία, και άγγέλλη ούτως είς τήν ήμετέραν συνείδησιν διά τών αντίστοιχων αισθημάτων τάς διαφοράς του σκληροϋ και μαλακοϋ, ρευστοϋ και στερεοϋ, λείου και τραχείος, ξηροϋ και ύγροϋ, βαρέος και κούφου, ψυχροϋ και θερμοϋ έν πάσαις ταίς παραλλαγαίς τής άτομικής αυτών ποικιλίας.

Διακρίνεται δε τής παθητικής άφής ή ένεργητική, έν' ή συμπράττει τό μυϊκόν αίσθημα (§. 7) διότι είς τήν έξωτερικήν πίεσιν αντίτάσσομεν αντίστασιν, όπερ έν τή παθητική άφή δέν συμβαίνει. Η ένεργητική άφή έπιτείνεται έτι μάλλον, εάν τό άπτικόν όργανον (έν ταίς πλείσταις τών περιπτώσεων τά άκρα τών δακτύλων) κινήται κατά μήκος τής έπιφανείας του ψηλαφημένου σώματος.

Αλλά τό περιεχόμενον του άπτικού αισθήματος δέν έξαρτάται μόνον από του θιγγάνοντος αντικειμένου, αλλά και από του θιγγανόμενου μέρους τής έπιδερμίδος, και ύποδεικνύει ού μόνον τό θιγγάνον αντικείμενον αλλά και τόν τόπον τής θίξεως. Η αύτη θίξις παρέχει άλλο αίσθημα, εάν γίνηται έν τῷ δεξιῷ ή έν τῷ άριστερῷ βραχίονι. Κέντημα βελόνης π. χ. έν τῷ δακτύλῳ του ποδός διακρίνεται και διά κλειστών όφθαλμῶν του έν τῇ βάχει κινήματος. Η διάκρισις αύτη θά ήτο αδύνατος, εάν τά δύο αίσθήματα έταυτίζοντο κατά τό περιεχόμενον.

Η ιδιότης αύτη του άπτικού αισθήματος, δι' ής καθιστάμεθα ίκανοί ν' αναφέρωμεν πᾶσαν άπτικήν έντύπωσιν είς ώρισμένον τής έπιδερμίδος μέρος, όνομάζεται τοπικόν σημεῖον του αισθήματος.

§. 9. Αἱ χημικαὶ (κατώτεραι) αἰσθήσεις.

Ἡ ὄσφρησις καὶ ἡ γεῦσις εἶναι αἱ κατώτεραι αἰσθήσεις συνδεόμενα ἀμέσως μετὰ τῆς ζωικῆς αἰσθήσεως (§ 7), διότι καὶ αὐτὰ ὑπηρετοῦσιν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, εἰς τὴν διατήρησιν δηλονότι καὶ προαγωγὴν τῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο δὲ ὀνομάζονται καὶ *πρακτικαὶ αἰσθήσεις* κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀνωτέρας αἰσθήσεις, τὴν ὄρασιν καὶ ἀκοήν, αἵτινες εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὄργανον τῆς γνώσεως καὶ καλοῦνται διὰ τοῦτο *θεωρητικαί*.

Αἰσθήματα τῆς ὄσφρῆσεως γεννῶνται δι' ἐπιδράσεως τῶν ἐκτὸς πραγμάτων ἐπὶ τοῦ ὄσφραντικῆς νεύρου, τοῦ ἐν τῷ ὄργανῳ τῆς ῥινὸς ἐξηπλωμένου, ἰδίως δ' ἐν τῇ περιβαλλούσῃ τὴν κοιλότητα αὐτῆς βλεννογόνῳ μεμβρᾶνῃ. Αἱ ὄσφρανταί ὅμως ὕλαι πρέπει νὰ λάθωσιν ἀεριώδη μορφήν, ὡς τοιαῦται δὲ προσκολλῶνται εἰς τὴν εἰρημένην μεμβράναν, ἔνθα διὰ χημικῆς διαλύσεως συντελουμένης ὑπὸ τῆς βλέννης ἐρεθίζουσι τὸ ὄσφραντικὸν νεῦρον. Ἐὰν λοιπὸν ἡ μὲν ῥίς εἶναι ξηρά, αἱ δὲ ὕλαι ἀνεπίδεκτοι ἐξατμίσεως, δὲν ὄσφραινόμεθα. Αἱ ὀσμαι ἔχουσι, ὡσπερ καὶ τὰ σωματικὰ αἰσθήματα, τόνον, τ. ἔ. εἶναι εὐάρεστοι ἢ δυσάρεστοι, εὐώδεις ἢ δυσώδεις.

Ἡ ὄσφρησις εἶναι φύλαξ τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων, διότι ὁ ἄρ ὅν εἰσπνέομεν διέρχεται, πρὶν εἰσελθεῖν εἰς τὰ ἀναπνευστικὰ ὄργανα, διὰ τῆς ῥινὸς. Ὠνόμασε δ' αὐτὴν ὁ Κάντιος καὶ γεῦσιν τῶν πόρρω, διότι τῷ ὄντι διὰ τῆς ὄσφρῆσεως προγευόμεθα πολλῶν ἔδεσμάτων καὶ ποτῶν.

Ὅργανον τῆς ἐτέρας τῶν χημικῶν αἰσθήσεων τῆς γεύσεως εἶναι ἡ κοιλότης τοῦ στόματος, κατ' ἐξοχὴν δ' ἡ γλῶσσα καὶ ὁ οὐρανίσκος. Ἀμφοτέρων τούτων ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κατελημμένη ὑπὸ ὑψωμάτων κατὰ στοίχους κειμένων, τῶν καλουμένων γευστικῶν ἐπιθηλίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων τελευτῶσιν οἱ λεπτότατοι κλάδοι τοῦ γευστικοῦ νεύρου.

Διὰ τῆς γεύσεως αἰσθανόμεθα τοὺς χυμοὺς τῶν βευστῶν καὶ ξηρῶν πραγμάτων, ἀλλὰ τούτων τῶν τελευταίων, ἀφ' οὗ πρῶτον γείνωσι βευστά. Ὅθεν ὅρος ἀναγκαῖος τῆς γεύσεως εἶναι τὸ εὐδιάλυτον τῶν ὑλῶν ἐν τῷ σιάλῳ, ὅπερ διὰ πίεσεως ἐκκρίνεται ἐκ

τῶν σιαλογόνων ἀδέων. Ἐὰν ὁ οὐρανίσκος εἶναι ξηρὸς καὶ τὰ γευστὰ ἀδιάλυτα, δὲν αἰσθανόμεθα γεῦσιν. Τὰ δὲ εἶδη τῶν χυμῶν εἶναι τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρὸν, τὸ λιπαρὸν, προσεγγίζον εἰς τὸ γλυκὺ, καὶ τὸ ἀλμυρὸν εἰς τὸ πικρὸν· μεταξύ δὲ τούτων ὑπάρχει τὸ τε ὀριμὺ καὶ τὸ αὐστηρὸν καὶ τὸ στρυφνὸν καὶ ὀξύ.

Αἱ γεύσεις διαιροῦνται κατὰ τὸ παρακολουθοῦν αὐταῖς συναίσθημα (τὸν τόνον), ὡς περ καὶ αἱ ὀσμαί, εἰς εὐάρεστους καὶ δυσάρεστους· ἀλλ' εἰ καὶ ἡ διάκρισις αὕτη δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν τῶν ὠφελίμων καὶ βλαβερῶν εἰς τὴν ζωὴν, δυνάμεθα ὅμως τόσον τοῦλάχιστον νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ πρὸς θρέψιν προωρισμένον δὲν πρέπει νὰ εἶναι δυσάρεστον, εἰ καὶ τὸ εὐάρεστον γεῦσιν ἔχον δὲν εἶναι πάντοτε καὶ πρόσφορος τροφή.

Διὰ ταῦτα ἡ γεῦσις εἶναι ὁ φύλαξ τῶν πεπτικῶν ὀργάνων καὶ τελειοποιεῖ τὸ ἔργον τῆς θρέψεως· διότι αἱ τροφαὶ πρὶν κατολισθήσωσιν εἰς τὸν πεπτικὸν σωλήνα, ὑποβάλλονται πάντοτε εἰς τὸ κριτήριον τῆς γεύσεως· ὥστε δύναται αὕτη νὰ ὀνομασθῇ καὶ *θρεπτικὴ αἰσθησις*.

§ 10. Ἡ ἀκοή.

Ἡ εἰδικὴ ἐνέργεια, δι' ἧς τὸ ἀκουστικὸν νεῦρον ἀντιδρᾷ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, εἶναι ὁ ἦχος, εἰ καὶ ἡ λέξις αὕτη σημαίνει οὐ μόνον τὸ αἶσθημα τοῦ ἦχου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ αἰτίαν, δηλ. τὴν τοῦ ἀέρος κίνησιν.

Ἡ δὲ κατὰλληλος εἰς τὴν ἀκοὴν μορφή τοῦ ἐρεθισμοῦ, εἶναι ἡ ταχεῖα περιοδικὴ κίνησις τῶν ἐλαχίστων μορίων τῶν ἐλαστικῶν σωμάτων, τῶν ἀκουστῶν, ἧτις μεταδίδονται μέχρι τοῦ ὧτός ἡμῶν διὰ τοῦ ἀέρος, ὡς τοῦ γενικοῦ μέσου τῶν ἦχων, ἐν μορφῇ κυματοειδοῦς κινήσεως.

Περιοδικὴ κίνησις λέγεται ἐκείνη, ἐν ἣ τὸ κινούμενον μετ' ἀκριβῶς ἴσα χρονικὰ διαστήματα ἐπανερχεται εἰς τὴν αὐτὴν τῆς κινήσεως φάσιν. Ἐὰν μὲν ἡ κίνησις αὕτη εἶναι βραδεῖα, δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν αὐτὴν διὰ τῆς ὀράσεως ἢ διὰ τῆς ἀφῆς ὡς ἐν τῷ ἐκκρεμεῖ, ἐν τῷ δονουμένῳ σχοινίῳ ἢ τῷ πάλλοντι κώδωνι. Ἐὰν δ' εἶναι λίαν ταχεῖα, δύναται μὲν νὰ διαγνωσθῇ ὑπὸ τῶν εἰρημένων αἰσθήσεων ἢ ὑπαρξίς ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰ καθ'

ἐκαστον στοιχεῖα αὐτῆς, ὡς π. χ. αἱ ἐκτροπαὶ τῆς ἠχούσης χορδῆς διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἢ ὁ τριγμός τοῦ ἠχείου διὰ τῆς χειρὸς.

Ἐκάστην περιοδικὴν κίνησιν, ἥτοι παλμόν, χαρακτηρίζουσι τὰ ἐπόμενα γνωρίσματα.

1. Ἡ διάρκεια τῆς περιόδου ἢ ὁ χρόνος ὁ μεταξύ δύο ἀκριβῶς ὁμοίων παλμικῶν κινήσεων παρερχόμενος. Ἀπὸ τῆς διαρκείας ἐξαρτᾶται ὁ ἀριθμὸς τῶν παλμῶν κατὰ πᾶν δευτέρον λεπτόν, ὅστις παράγει τὸ ὕψος τοῦ τόνου, τ. ἔ. ὅσω βραδύτεραι αἱ παλμικαὶ κινήσεις καὶ ἐπομένως καὶ ὀλιγώτεραι, τόσῳ βαρύτερος (χαμηλότερος) εἶναι καὶ ὁ τόνος, καὶ τάνάπαλιν αἱ ταχύτεραι καὶ διὰ τοῦτο καὶ πλείους κατὰ δευτέρον λεπτόν κινήσεις παράγουσιν ὀξυτέρους (ὕψηλότερους) τόνους.

2. Τὸ πλάτος τοῦ παλμοῦ τ. ἔ. ἡ μεγίστη ἀπομάκρυνσις τοῦ κινουμένου ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς ἡρεμίας. Ἐκ τοῦ πλάτους τοῦ παλμοῦ κρέμαται ἡ ἰσχὺς τοῦ ἤχου.

Ἄλλ' ἐν ἐκάστῳ τόνῳ διακρίνομεν ἐκτὸς τῶν μνημενευθέντων χαρακτηριστικῶν καὶ τὸν ἴδιον αὐτοῦ χρωματισμόν. Οὗτος παράγεται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ ὕψους τῶν συνηχούντων ὀξυτέρων τόνων. Πᾶς μουσικὸς τόνος δηλονότι δὲν εἶναι ἀπλοῦς, ἀλλὰ σύγκειται ἐκ τινος ἀριθμοῦ ἀπλῶν τόνων, τ. ἔ. τοῦ θεμελιώδους τόνου, ὅστις ἔχει τὴν μεγίστην ἰσχὺν καὶ διὰ τοῦτο ὀρίζει καὶ τὸ ὕψος τοῦ τόνου, καὶ ἐκ τινος ὠρισμένου ἀριθμοῦ ὀξυτέρων τόνων, οἵτινες παράγονται ἐκ διπλασίου, τριπλασίου, τετραπλασίου, κτλ. ἀριθμοῦ παλμῶν. Ἐκ τῆς διαφόρου ἰσχύος καὶ τοῦ διαφόρου ἀριθμοῦ τούτων τῶν ὀξέων τόνων κρέμαται ὁ χρωματισμὸς τῶν μουσικῶν καὶ λοιπῶν φθόγγων. Γίγνονται δὲ οἱ τόνοι οὔτετι ἀκουστοί, διότι τὸ οὖς ἡμῶν ἀναλύει τὸν σύνθετον τόνον εἰς ἀπλοῦς, ὡσπερ καὶ ἡ παλμικὴ κίνησις σύγκειται ἐκ τινος ἀριθμοῦ ἀπλῶν παλμικῶν κινήσεων, καὶ προσάγει αὐτοὺς εἰς τὴν συνείδησιν κεχωρισμένους. Καὶ ἡ μὲν ἰσχυροτάτη τούτων τῶν παλμικῶν κινήσεων γίνεται αἰσθητὴ ὡς θεμελιώδης τόνος, αἱ δὲ ἀσθενέστεραι ὡς ὀξεῖς τόνοι.

Αἱ μὲν ἀκανόνιστοι περιοδικαὶ κινήσεις παράγουσι γόφους, αἱ δὲ κανονικαὶ τόνους, οἵτινες, ὡς ἄρτι ἐμνημονεύθη, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σύνθετοι.

§ 11. Ἡ ὄρασις.

Ἡ εἰδικὴ ἐνέργεια, δι' ἧς ἡ ὄρασις ἀποκρίνεται εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, εἶναι τὸ φῶς, εἰ καὶ ἡ λέξις αὕτη σημαίνει οὐ μόνον τὸ αἶσθημα τῆς ὀράσεως, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ αἰτίαν.

Ἡ δὲ κατάλληλος τῶν ἐρεθισμῶν μορφή ἐν τῇ ὀράσει εἶναι, ὥσπερ καὶ ἐν τῇ ἀκοῇ, παλμικαὶ κινήσεις ἔχουσαι ὅμως βραχύτερον τὸ πλάτος καὶ πολλῶ μείζον τάχος ἢ ἐν τῷ ἤχῳ. Ἀνήκουσι δ' αὐταὶ αἱ παλμικαὶ κινήσεις οὐχὶ εἰς ὕλας σταθμητάς, σωματικὰς, ἀλλ' εἰς τινα ἀβαρῆ ὑποθετικὴν οὐσίαν, τὸν καλούμενον αἰθέρα.

Ἐν τῷ αἰσθηματι τοῦ φωτὸς διακρίνομεν τὴν ἰσχὺν ἢ ἔντασιν, ἣτις παράγεται (ὡς καὶ ἡ τοῦ ἤχου ἰσχὺς) ἐκ τοῦ πλάτους τῶν παλμικῶν κινήσεων, καὶ τὸ χρῶμα, τὸ ὁποῖον φυσικῶς παράγεται ἐκ τῆς θλαστικότητος τῶν τοῦ φωτὸς ἀκτίνων, τῆς ὁποίας πάλιν αἰτία εἶναι τὸ μῆκος τῶν αἰθερίων κυμάτων καὶ ἡ διάρκεια τῶν παλμῶν, ἣτοι τὸ τάχος αὐτῶν, ὡς δεικνύει ἡ ἀνάλυσις τοῦ λευκοῦ φωτὸς εἰς τὰ χρώματα τοῦ πρίσματος, τὸ ἐρυθρὸν, ξανθόν, ὠχρὸν, πράσινον, κυανοῦν, ἰνδικόν, ἰόχρου. Ἐν τούτῳ δηλονότι αἱ μὲν ἐρυθραὶ ἀκτῖνες ἔχουσι τὴν ἐλαχίστην θλάσιν καὶ ταχύτητα τῶν παλμῶν, αἱ δὲ τοῦ ἰόχρου τὴν μεγίστην καὶ θλάσιν καὶ ταχύτητα. Ἐχουσι δὲ τὰ 7 χρώματα, ὅταν ἡ βᾶσις τοῦ τριγώνου πρίσματος εἶναι κάτω, τὴν σειρὰν, καθ' ἣν ἠριθμήθησαν ἀνωτέρω, ἀνωθεν πρὸς τὰ κάτω.

§ 12. Γνωστικὴ ἰκανότης τῶν αἰσθήσεων.

Ἡ συμμετοχὴ μιᾶς ἐκάστης αἰσθήσεως ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ εἶναι λίαν διάφορος. Ἡ μὲν ζωικὴ αἴσθησις γενᾶ τὴν ὀλικὴν ἀντίληψιν τῆς ἰδίας ἡμῶν ὀργανικῆς ζωῆς· αἱ δὲ χημικαὶ αἰσθήσεις ἔχουσι στενὴν σχέσιν πρὸς τὰς σωματικὰς λειτουργίας τῆς θρέψεως καὶ ἀναπνοῆς (ὄρ. § 9)· ἡ ἀφή καὶ ἡ ὄρασις διανεμόνται τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἐν χώρῳ ἐκτεινομένων, ὁ δὲ κόσμος τῶν χρονικῶν μεταβολῶν ἀνήκει τῇ ἀκοῇ.

Τὴν ἐξοχωτάτην μοῖραν ἐν τῇ γνώσει τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἔχει ἀναντιρρήτως ἡ ὄρασις, εἰς ἣν ἀνήκουσι τὰ ἐννέα δέκατα πασῶν τῶν ἀντιλήψεων τῶν αἰσθήσεων. Αἱ ἐντυπώσεις αὐτῆς διακρίνονται ἐπὶ σαφηεῖα καὶ ἐναργεῖα πασῶν τῶν λοιπῶν τοσοῦτον, ὥστε ἡ γλῶσσα δανεῖζεται τὰς εἰκόνας δι' ὧν σημαίνει τὴν τελειότητα τῆς γνώσεως ἀπὸ ταύτης τῆς αἰσθήσεως (π. χ. ἰδέα, ἐνάργεια, εὐσύνοπτον), αἱ δὲ ἀντιλήψεις τῶν λοιπῶν αἰσθήσεων, ὅπως ὑποβληθῶσιν εἰς ἐπιστημονικὴν σύγκρισιν, δέον πρῶτον ν' ἀχθῶσιν εἰς ἀντιλήψεις ὀπτικάς· οὕτω π. χ. αἱ θερμοκρααῖαι εἰς τὰ μήκη στήλης ὑδραργύρου, ἡ τοῦ βάρους διαφορὰ εἰς τὴν τῆς βοπῆς γωνίαν τοῦ ζυγοῦ κτλ.

Τῇ ὄρασι προσέρχεται ἡ ἀφή, ἐξελέγχουσα καὶ διορθοῦσα. Ἐνῶ δηλ. αἱ ἀντιλήψεις τῆς ὄρασεως ἄγουσι μόνον εἰς εἰκόνας ἐπιφανειῶν, αἵτινες οὐχὶ σπανίως τελευτῶσιν εἰς «ὀπτικὴν ἀπάτην», διὰ τῆς «ψαλαφήσεως» τῆς ἀφῆς προσποριζόμεθα τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς στερεότητος τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς ὑλικῆς αὐτῶν φύσεως. Ἀμφότεραι αἱ αἰσθήσεις συμπράττουσι στενώτατα ἀλλήλαις, ὥστε ἡ μὲν ἀφῆ δὲν παριστᾷ ἄλλο ἢ παχυλωτέραν τιὰ θέαν τῶν ἐγγυτάτω (ψηλάφησις τοῦ τυφλοῦ), ἡ δὲ ὄρασις λεπτοτέραν τιὰ ψηλάφησιν τῶν πόρων. Τὴν μεγίστην ὅμως βοήθειαν χορηγεῖ τῇ ὄρασι ἡ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ χειρὶ εἰς τὴν ὑψίστην τελειότητα ἀχθεῖσα ἀφῆ συνηνωμένη μετὰ τῆς ἀκινήσιας· διότι προσφέρει αὐτῇ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἐν τῇ ἀρμοδιωτάτῃ θέσει πρὸς κατάληψιν αὐτῶν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Ἡ χεὶρ πρέπει κατὰ τοῦτο νὰ θεωρῆται ἰσοβάθμιος τῷ ὀφθαλμῷ, ἄνευ δὲ ταύτης ἡ χῶρα τῶν ὀπτικῶν ἀντιλήψεων θὰ περιορίζετο μόνον εἰς ἐκεῖνα, ἅτινα ἀφ' ἑαυτῶν προσφέρονται τῷ ὀφθαλμῷ ἐκ τύχης, ἐνῶ νῦν ἀναγκάζομεν τὰ ἀντικείμενα διὰ τῆς ἐπιδεξιότητος τῶν χειρισμῶν ἡμῶν ν' ἀνοίξωσιν εἰς τοὺς ἡμετέρους ὀφθαλμοὺς τὰ ἐνδομυχώτατα αὐτῶν. Ἐκτὸς τούτου διὰ τῆς χειρὸς δημιουργοῦμεν ὄργανα, δι' ὧν κατασκευάζομεν πάλιν ἄλλα τελειότερα ἐργαλεῖα, μέχρις οὗ προχωροῦντες φθάνομεν εἰς τὰς συσκευὰς ἐκεῖνας, αἵτινες ἐν μέρει μὲν ὀπλιζοῦσι τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν πρὸς ἐνέργειαν ὑπερβαίνουσαν σφόδρα τὰς συνήθεις αὐτῶν λειτουργίας (τηλεσκοπίον, μικροσκοπίον, τηλεφῶνον), ἐν μέρει δὲ διὰ τὴν ἀποκάλυψιν ὅλων νέων εἰδῶν φύ-

σικῶν ἐνεργειῶν (π. χ. τῆς ἠλεκτρικῆς διὰ τοῦ ἠλεκτροσκοπίου) δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τεχνηταὶ αἰσθητικαὶ συσκευαί.

Ἡ ἀκοή ὀλίγον μόνον συντελεῖ εἰς τὴν κατάληψιν τῶν ἐν χώρῳ ἐκτεινομένων, ἀλλὰ τοσοῦτῳ μᾶλλον εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐν τῷ χρόνῳ συμβαινόντων καὶ γινομένων. Ἡ παντελής σιγὴ εἶναι εἰκὼν τῆς ναρκώσεως καὶ τοῦ θανάτου· πᾶσα κίνησις, πᾶσα μεταβολή, πᾶσα ζωὴ εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τῆς τοῦ ἤχου διεγέρσεως. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον καὶ σπουδαιότατον βεβαίως πάντων, ὅσα διὰ τῆς ἀκοῆς αἰσθανόμεθα, εἶναι οἱ φθόγγοι τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς καὶ οἱ τόνοι ταῦ ἀνθρωπίνου λάρυγγος. Τὸ μὲν κάλλος τῶν τόνων καὶ τῶν φθόγγων ἔγκειται κατ' ἐξοχὴν ἐν ταῖς ἀρμονίαις καὶ μελωδίαις τῆς μουσικῆς, καὶ ἐν τῷ ῥυθμῷ τοῦ τε ἐλευθέρου καὶ τοῦ ἐμμέτρου λόγου, ἡ δὲ μεγίστη αὐτῶν σπουδαιότης ἐν τῇ σημασίᾳ· αἱ μὲν λέξεις ἐρμηνεύουσι τὰ νοήματα ἡμῶν, καὶ δὴ τὰς τε ἀφηρημένας ἐννοίας καὶ τὰς ὑφίστας ἰδέας τοῦ φιλοσόφου, καὶ τὰς λαμπρὰς φαντασίας καὶ τὰ ἐνδομυχῶτα συναισθήματα τοῦ ποιητοῦ· οἱ δὲ τόνοι εἶναι πιστότατοι διερμηνεῖς τῆς ψυχικῆς ἡμῶν διαθέσεως, ἀπεικονίζοντες ἐπίσης ζωηρῶς φαιδρότητα καὶ πένθος, ἀγάπην καὶ σέβας, σεμνότητα καὶ πολεμικὴν ὀργήν, θεῖον ἐνθουσιασμόν καὶ φρίκην καὶ τρόμον. Οὕτως ἐξεταζομένη ἡ ἀκοή, ἐμφανίζεται ἡμῖν ὡς ἡ αἴσθησις διὰ τὸ βασιλεῖον τῶν νοημάτων, διὰ τὸν κόσμον τῆς καρδίας, ἢ συντόμως ἡ αἴσθησις διὰ τὸν ἔμφυχον κόσμον τῶν ἀνθρώπων. "Ὅτι δὲ αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς σημασία τῆς ἀκοῆς ἀποδεικνύουσιν οἱ κωφάλαοι, οἵτινες ἄνευ ἐπιμόθου διδασκαλίας ὀλίγον ὑφoῦνται ὑπὲρ τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα τοῦ ἡλιθίου, ἐν ᾧ ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς διὰ διδασκαλίας πολλῶ ἀπικωτέρας καθίσταται ἄνευ δυσκολίας νοήμων, καὶ μάλιστα οὐδὲ τῆς ὑψηλοτέρας ἐπιστήμης καὶ τέχνης αἱ πύλαι μένουσιν εἰς αὐτὸν κεκλεισμένα. Ἡ αἴσθησις τῆς ἀκοῆς ἵσταται πάσης ἄλλης ἐγγύτερον εἰς τὸν ἔσω κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ δι' αὐτῆς γιγνομένη συγκοινωνία τοῦ πνεύματος μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου λυτεία τελευταία ἐν τε τῷ ὕπνῳ καὶ ἐν τῷ θανάτῳ.

Οὕτω συμπράττουσιν αἱ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεις, ὅπως παράσχουσιν ἡμῖν γινῶσιν τοῦ ἔξωτερου κόσμου, ὡς στοιχεῖα τῆς ὁποίας θεωρεῖται αἱ τοῦ φωτὸς περιγραφαὶ καὶ τὰ χρώματα, ψόφοι καὶ τόνοι, ὄσμα καὶ γεύσεις, βαθμοὶ τῆς θερμότητος, σκληρότητος καὶ

τραχύτητος. Αἱ δὲ διαφόρων αἰσθήσεων κτηθεῖσαι καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον ἀναφερόμεναι ἀντιλήψεις συνέρχονται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει εἰς μίαν ὀλικὴν παράστασιν, ἐν ᾗ ἡ τῆς ὀράσεως ἀντίληψις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον καὶ ἦν διὰ τοῦτο καλούμεν ἐποπιείαν. Ἐν τῇ ἐποπιείᾳ τοῦ ἄλατος περιέχεται π. χ. τὸ λευκὸν χρῶμα, τὸ ἐξαεδικόν σχῆμα, ἡ ἰδιάζουσα γεῦσις, ἡ τραχεῖα ὑγροσκοπικὴ ἀφή καὶ ὁ ἰδιάζων τριγμὸς ἐν τῇ συντρίψει αὐτοῦ. Ἡ ζωικὴ αἴσθησις, ἠνωμένη μετὰ τῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεων τοῦ οἰκείου σώματος χορηγεῖ τὴν ἐποπιείαν τοῦ τελευταίου τούτου.

§ 13. Ἡ κίνησις.

Ἐργانون τῆς κινήσεως τοῦ σώματος εἶναι οἱ μῦες καὶ τὰ κινήτικα νεῦρα. Ἡ δὲ κίνησις διεγείρεται διὰ τινος ὥσεως, προερχομένης ἔκ τινος τῶν νευρικῶν κέντρων καὶ μετοχτευομένης ἐν τῇ ἰνῇ τοῦ κινήτικοῦ νεύρου κατὰ φυζικέντρον διεύθυνσιν, καὶ ἐκτελεῖται διὰ συστολῆς τῶν μυῶν.

Αἱ κινήσεις διαιροῦνται εἰς ἐκουσίας καὶ ἀκουσίας, καθ' ὅσον αἰτίαι αὐτῶν εἶναι ἡ βούλησις τῆς ψυχῆς ἢ οὐ. Μεταξὺ δὲ τούτων εἶναι ἐκεῖναι αἱ κινήσεις, ὧν ἡ μὲν ἀφορμὴ εἶναι ψυχικὴ τις κατάστασις (ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θυμικὴ), οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αἱ κινήσεις αὐταὶ ὀνομάζονται αὐτόματοι.

Αἱ ἀκούσαι κινήσεις εἶναι ἀντανακλάσεις τῶν ἐξωθεν προσαγομένων ἐρεθισμῶν τῶν αἰσθητικῶν νεύρων. Ἡ διέγερσις δηλονότι τῆς αἰσθητικῆς ἰνὸς προχωρεῖ μέχρι τῶν κεντρικῶν ὀργάνων, ἐνταῦθα δὲ μερίζεται εἰς δύο βραχίονας, ὧν ὁ μὲν εἰς ἐξικνούμενος μέχρι τῆς ψυχῆς διεγείρει ἐν αὐτῇ αἴσθημα, ὁ δ' ἕτερος μεταβαίνει διὰ τινος γαγγλίου εἰς τὸ ἐν τῷ κέντρῳ πέρασ τοῦ κινήτικοῦ νεύρου καὶ παράγει σκόπιμὸν τινα κίνησιν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἔχουσαν συγχρόνως αἴσθημα καὶ κίνησιν. Πολλάκις ὅμως ὁ ἐρεθισμὸς δὲν φθάνει μέχρι τῆς ψυχῆς καὶ τότε δὲν αἰσθανόμεθα αὐτόν, ἀλλὰ μόνον τὴν κίνησιν. Αὐταὶ αἱ ἀντανακλαστικαὶ κινήσεις-χρησιμεύουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρὸς ἀποσόθησιν βλαβερῶν καὶ ἄνευ συνειδήσεως χρησιμοποίησιν ὠφελίμων ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων. (Τοιαῦται εἶναι αἱ κινήσεις τῆς ἀναπνοῆς, ἡ κατάποσις ἐν κα τῆς θίξεως τοῦ ὀπισθίου μέ-

ρους τῆς γλώσσης, ὁ ἔμετος ἕνεκα ἀηδοῦς γεύσεως, ἡ βῆξις εἰσερχομένου ἀλλοτρίου σώματος εἰς τὴν τραχεῖαν ἀρτηρίαν καὶ τοὺς πνεύμονας, τὰ δάκρυα, ἃ διεγείρουσι τὰ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν εἰσπίπτοντα ἀλλότρια σώματα, ὁ παρμῶς, ὅταν ἡ βλεννογόνος μεμβράνα τῆς ῥινοῦς ἐρεθίζεται ἰσχυρῶς). Λαμβάνουσι δὲ χώραν καὶ ἐπὶ ἀποκεφαλισθέντων ζώων καὶ πολλάκις ἐμφανίζουσι ἰδίαν σκοπιμότητα· διότι τὰ κινητικὰ νεῦρα ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῶν ζώων εἶναι οὕτω διατεταγμένα, ὥστε ὁ ἐρεθισμὸς ἑνὸς μόνου κεντρικοῦ γαγγλίου διεγείρει ὠρισμένα συμπλέγματα αὐτῶν καὶ παράγει ἐπομένως σύστημα συναφῶν κινήσεων. Ἐν ταῖς ἀπ' ἐνστίκτου κινήσει τῶν κατωτέρων ζώων αἰτιαῦται μηχανικαὶ κινήσεις εἶναι τελειότατα ἀνεπτυγμένα, ἐν ᾧ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ὑποχωροῦσιν εἰς τὸ κράτος τῆς διανοίας.

Αὐτόματοι κινήσεις λέγονται ἐκεῖναι, αἵτινες γίνονται μηχανικῶς ἐξ ἀφορμῆς μὲν ψυχικῶν καταστάσεων, ἄνευ ὅμως βουλήσεως. Τοιαῦται εἶναι πρῶτον αἱ φυσιογνωμικαὶ ἢ μιμικαὶ κινήσεις, ὡς καὶ αἱ σωματικαὶ τῶν ἀψικαρδιῶν ἐκφάνσεις (π. χ. αἱ μιμικαὶ κινήσεις αἱ συνοδεύουσαι τὰς γεύσεις τοῦ ὀξέος, πικροῦ, γλυκέος· σπασμῶς, τρόμος, ἐρυθρίασις, ὠχρίασις, κτλ. ἐν τῇ ἀψικαρδίᾳ). Δ' ἀφεύγουσι δ' αἱ κινήσεις αὗται τὴν ἡμετέραν γνῶσιν καὶ ἐν μέρει καὶ τὴν θέλησιν ἡμῶν. Οἱ μορφασμοὶ καὶ αἱ χειρονομίαι δὲν εἶναι ἐντελῶς ὑπὸ τὸ κράτος ἡμῶν (ἄλλως θὰ ἐκρέματο ἐξ ἡμῶν καὶ ἡ διόπλασις τῆς φυσιογνωμίας, ἣτις συνίσταται ἐκ στερεοποιηθέντων μορφασμῶν καὶ χειρονομιῶν), οὐδὲ γινώσκωμεν τίνος ἕνεκα τὸ μὲν γελᾶν παρakoλουθεῖ τῇ χαρᾷ, τὸ δὲ κλαίειν τῇ λύπῃ.

Μετὰ ταύτας ἔρχονται αἱ μιμητικαὶ κινήσεις, αἵτινες δὲν προέρχονται ἐκ θυμικῶν καταστάσεων τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐκ παραστάσεων κινήσεως· ἡ παράστασις δηλονότι τῆς κινήσεως μεταβάλλεται εἰς πραγματικὴν κίνησιν, καὶ δὴ τόσῳ εὐκολώτερον, ὅσῳ ὀλιγώτερον κωλύεται ὑπὸ τῆς ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν κυριαρχίας. (Ὅταν βλέπωμεν ἄλλον χασμῶμενον, χασμῶμεθα καὶ ἡμεῖς· ὁ θεατὴς παρακολουθεῖ δι' ἐλαφρῶν κινήσεων τῶν χειρῶν τὰς πληξείας τοῦ παλαιστοῦ· ὁ δ' ἀπαίδευτος συνάπτει τῇ διηγήσει αὐτοῦ διαφόρους χειρονομίας). Καὶ αἱ κατὰ τόπον κινήσεις τοῦ σώματος ἐν τῷ βαδίζειν, χορεύειν, κολυμβᾶν, γυμνάζεσθαι εἶναι τοιαύτης φύσεως. Πᾶσαι δ' αὗται αἱ κινήσεις γίνονται πιθανῶς διὰ μυϊκῶν αἰσθημάτων,

ἄτινα διεγείρουσι τὴν ἀντιστοιχοῦσαν κίνησιν, ὡς αὐτὰ τὸ πρῶτον παρήχθησαν ὑπὸ ταύτης.

Ἐκούσαι κινήσεις τέλος εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες ἐκτελοῦνται ἀπὸ κελεύσματος τῆς βουλήσεως καὶ κατὰ τὰς ὑπ' αὐτῆς ὀριζόμενας διευθύνσεις. Ἡ ἐκτέλεσις αὕτη ὑποτίθησι κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν κινητικῶν ὀργάνων, ἣν βαθμηδὸν μόνον ποριζόμεθα διὰ συνεχῶν κινήσεων καὶ μακροχρονίων ἀσκήσεων.

Σημειωτέον δ' ἐν τέλει, ὅτι πᾶσα ἐξ ἀρχῆς ἐκούσια κίνησις δύναται διὰ συχνῆς ἀσκήσεως καὶ ἐπαναλήψεως νὰ γείνη αὐτόματος, ὡς τὰνάπαλιν δύναται τις ἀσκηθεῖς νὰ παράγῃ ἐκούσιως τὰς ἐν ἀρχῇ αὐτομάτους κινήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΠΛΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΩΝ ΑΥΤΩΝ

§ 14 Θεμελιώδεις νόμοι τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν παραστάσεων.

Αἱ διὰ τῶν ἐρεθισμῶν τοῦ ἔξω κόσμου παραγόμεναι ψυχικαὶ καταστάσεις μένουσιν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ ἀφ' οὗ τὰ προκαλοῦντα αὐτὰς αἷτια ἐκλίπωσιν. Αὗται αἱ πνευματικαὶ εἰκόνες τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ὀνομάζονται τότε παραστάσεις ἐν στενωτέρῳ ἔννοια, διότι ἡ λέξις ἐν τῇ εὐρυτέρῳ ἔννοια περιλαμβάνει καὶ τὰ αἰσθήματα.

Τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων ἐν γένει, ἃς ἔχει ἄνθρωπός τις ἐν πάσῃ στιγμῇ, ἀποτελεῖ τὴν κατὰ ταύτην τὴν στιγμὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Ἄλλὰ τὸ μέγιστον μέρος τῶν παραστάσεων τούτων εἶναι ἐσκοτισμέναι καὶ μόνον ὀλίγαι εἶναι σαφεῖς ἐξ αὐτῶν. Διὸ ἐκεῖνας μὲν τὰς ἐσκοτισμένας παραστάσεις, περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὁποίων οὐδὲν γινώσκωμεν τῇ στιγμῇ ταύτῃ, ὀνομάζωμεν σκοτεινὴν συνείδησιν, ἐκεῖνας δέ, ἃς νῦν ἔχομεν ἐν τῷ νῷ, περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὁποίων ἔχομεν εἰδήσιν, καλοῦμεν σαφῆ συνείδησιν ἢ κυρίως συνείδησιν.

Ἡ νοητὴ βᾶσις, ὑπὲρ τὴν ὁποίαν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑψωθῶσιν αἱ

παραστάσεις, ὅπως ἀνήκωσιν εἰς τὴν σαφῆ συνειδήσιν, λέγεται κατώφλιον ἢ προσφορτώτερον ὀρίζων τῆς συνειδήσεως.

Εἰς τὴν (σαφῆ) συνειδήσιν συνωθεῖται ἐκάστοτε ἀναρίθμητος πληθὺς παραστάσεων, ἄλλαι μὲν ἐκ τῶν αἰσθήσεων προερχόμεναι, ἄλλαι δὲ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν σκοτεινῶν παραστάσεων· διότι πᾶσα σκοτεινὴ παράστασις ζητεῖ νὰ ὑψωθῆ ὑπὲρ τὸ κατώφλιον τῆς συνειδήσεως, ὅπερ καὶ θὰ κατῶρθου, ἐὰν ἡ αὐτὴ σπουδὴ τῶν λοιπῶν ἐσκοτισμένων παραστάσεων δὲν ἐγίνετο ἐμπόδιον.

Ἄλλ' ἡ συνειδήσις ἡμῶν δὲν δύναται νὰ χωρήσῃ πάσας ταύτας τὰς παραστάσεις· τοῦναντίον ἡ πείρα διδάσκει, ὅτι ὅσῳ μᾶλλον ἡ παραστατικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς τρέπεται πρὸς τοῦτο τὸ ἀντικείμενον, τοσοῦτῳ μᾶλλον εἶναι ἀνάγκη ν' ἀποτρέπωμεν αὐτὴν ἀπὸ παντὸς ἄλλου. Ἡ ψυχὴ ἡμῶν δὲν δύναται οὔτε εἰς πολλὰς διεγέρσεις, καὶ μάλιστα ἐκ διαφόρων αἰσθήσεων, προερχομένας, συγχρόνως διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ἐνεργείας, ν' ἀποκρίνηται οὔτε ἐν γένει νὰ ἔχῃ πολλὰς παραστάσεις μετὰ τῆς αὐτῆς σαφηνείας. Τὸ γεγονός τοῦτο καλεῖται στενότης τῆς συνειδήσεως.

Ἐνεκα τῆς στενότητος τῆς συνειδήσεως ἔρχονται αἱ παραστάσεις εἰς ἀμοιβαῖον ἀνταγωνισμόν, ζητοῦσαι ἐκάστη νὰ κατέχῃ τὸν στενὸν τοῦτον χώρον τῆς συνειδήσεως. Τὸ μὲν αἷτιον τοῦ ἀγῶνος τούτου εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῶν παραστάσεων (μέλαν, λευκὸν ὑψηλόν, χαμηλόν κτλ. ὡς ἀποκλείοντα ἄλληλα ἕνεκα τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν ἀνταγωνίζονται περὶ τοῦ κατέχειν τὸν χώρον τῆς συνειδήσεως), τὸ δὲ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ἡ ἀμοιβαία κώλυσις, ἐν ἧ ἡ ἐνέργεια μιᾶς ἐκάστης παραστάσεως, ἥτοι ἡ συνειδήσις τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, δεσμεύεται.

Εἰς τὴν κώλυσιν δὲν ὑπόκεινται αἱ παραστάσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων οὐδεμία ἀντίθεσις ὑπάρχει. Αὗται δ' εἶναι πρῶτον αἱ τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου καὶ δευτερον αἱ ἑτεροειδῆς (σύμφωνοι ἢ ἀσύμφωνοι) παραστάσεις. Αἱ παραστάσεις «λευκόν» καὶ «ψυχρὸν» π.χ. δὲν κωλύονται ἐν τῇ συνθέτῳ παραστάσει «χιῶν».

Ὅμοιοιδῆς (τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως § 6) παραστάσεις, οἷον λευκόν καὶ μέλαν, ψυχρὸν καὶ θερμόν, εἶναι ἀντίθετοι καὶ κωλύουσι ἀλλήλας, τ. ἔ. ἐπισκοτιζονται ἀμοιβαίως καὶ καταπίπτουσι πρὸς τὸ κατώφλιον.

Ὅθεν δύο ἢ πλείους παραστάσεις τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου, ἐάν
εἶναι σύγχρονοι, συγχωνεύονται εἰς μίαν μόνην παράστασιν, διότι
εἶναι ἡ αὐτὴ ἐνέργεια μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ψυχῆς. Αἱ πολλαὶ παρα-
στάσεις π. χ. τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου, ὃν πολλάκις εἶδον, συγχωνεύ-
ονται εἰς μίαν παράστασιν, ἥτις εἶναι ἰσχυροτέρα μιᾶς ἐκάστης τῶν
ἐν αὐτῇ συγκεχωρευμένων.

Πολλοὶ σύγχρονοι ἑτεροειδῆς παραστάσεις, οἷον τόνος, χρῶμα,
γεῦσις, σκληρότης κτλ., ἐνοῦνται εἰς μίαν ὀλικὴν παράστασιν μεθ'
ὅλης αὐτῶν τῆς ἰσχύος, μένουσαι ὅμως διακεκοιμέναι ἀπ' ἀλλήλων,
διότι οὔτε ἀντίθετοι εἶναι, ὥστε νὰ κωλυθῶσιν, οὔτε ταί τίζονται
κατὰ τὸ περιεχόμενον, ὡς αἱ τῆς προηγουμένης τῶξεως, ὥστε νὰ
συγχωνευθῶσιν εἰς μίαν μόνην παράστασιν.

Ὅμοιοειδῆς καὶ ἐπομένως ἀντίθετοι παραστάσεις, οἷον λευκὸν καὶ
μέλαν, ἀφ' οὗ κωλυθῶσιν ἀμοιβαίως, συγχωνεύονται μετὰ τῶν
ὑπολοίπων, τὰ ὁποῖα μένουσι μετὰ τὴν κώλυσιν.

Ἡ συγχώνευσις τῶν ἑτεροειδῶν παραστάσεων εἶνε τελεία, ἡ δὲ
τῶν ὁμοιοειδῶν (ἀντιθέτων) ἀτελής· ὀνομάζομεν δὲ συντόμως ἐκείνας
μὲν τὰς συνδέσεις συμπλοκάς, ταύτας δὲ συγχωνεύσεις. Εἰς τὰς
συμπλοκάς παραστάσεων ἀνήκουσι πρὸ πάντων αἱ ἐποπτεῖαι τῶν
πραγμάτων, ὧν τὰ γνωρίσματα δι' αὐτὸ δὴ τὸ ἀσύγκριτον (ἑτε-
ροειδῆς) αὐτῶν εἶναι ἐλεύθερα πάσης ἀντιθέσεως (§ 12). Διὰ δὲ τῆς
συγχωνεύσεως πολλῶν ὁμοιοειδῶν ἐποπτειῶν, ἀναφερομένων εἰς το-
πικῶς γειτονεύοντα ἀντικείμενα, γιννῶνται μορφώματα παραστά-
σεων, ἅτινα δὲν εἶναι πλέον συμπλοκαὶ ἀλλὰ μόνον ἀτελεῖς συγχω-
νεύσεις, ὡς αἱ τῶν τοποθεσιῶν εἰκόνες. Ὅταν παρατηρῶ σύμ-
πλεγμα ἀνθρώπων, τὰ μὲν αἰσθήματα τὰ εἰς τὸ αὐτὸ ἄττομον ἀνα-
φερόμενα ἀποτελοῦσι συμπλοκὴν, τὰ δὲ εἰς τὸ ὅλον σύμπλεγμα,
συγχώνευσιν παραστάσεων.

Συγχεφαλοῦμεν τὰ εἰρημένα εἰς τοὺς ἐπομένους ἀπλοῦς θεμε-
λιώδεις νόμους περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν παραστάσεων
καὶ τῆς συνδέσεως αὐτῶν.

1. Σύγχρονοι παραστάσεις συγχωνεύονται, τ. ἔ. ἐνοῦνται εἰς
μίαν μόνην παραστατικὴν ἐνέργειαν.

2. Σύγχρονοι ἑτεροειδῆς παραστάσεις συγχωνεύονται ἄνευ κω-
λύσεως εἰς μίαν σύνθετον παράστασιν (συμπλοκὴν).

3. Σύγχρονοι αντίθετοι παραστάσεις κωλύουσιν ἀλλήλας καὶ συγχωνεύονται ἔπειτα μετὰ τῶν ὑπολοίπων τῶν μετὰ τὴν κώλυσιν μενόντων.

4. Αἱ σύνθετοι παραστάσεις εἶναι ἢ ἐντελεῖς ἢ ἀτελεῖς συγχωνεύσεις αὐτῶν, δηλ. ἢ συμπλοκαὶ ἢ συγχωνεύσεις ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ.

§. 15 Περὶ τῆς κωλύσεως ἰδία.

Ἡ κώλυσις ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν ἰσχὺν τῆς παραστάσεως· δὲν εἶναι ἀλλοίωσις τῆς παραστάσεως, ἀλλὰ μείωσις τῆς παραστατικῆς δυνάμεως (ἢ παράστασις «ἐρυθρόν» κωλυμένη ὑπὸ τῆς ἀντιθέτου παραστάσεως «λευκόν» δὲν ἀποβάλλει τὸ ποῖον αὐτῆς, τὸ «ἐρυθρόν»), ἀλλὰ γίνεται ἀσθενεστέρα, ἀσαφεστέρα).

Ἐκτός τοῦ μεγέθους τῆς ἀντιθέσεως (ἥτις, ὡς ἐν τῇ προηγουμένη § ἐλέχθη, εἶναι ἡ ἄμεσος αἰτία τῆς κωλύσεως τῶν παραστάσεων) δύο ἀπλῶν ὁμοειδῶν παραστάσεων ἔχει ῥοπήν ἐν τῇ κώλυσει καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἰσχύος αὐτῶν. Ὅσα μείζων δηλονότι εἶναι ἢ ἀντίθεσις δύο παραστάσεων, τόσῳ μείζων θὰ εἶναι ἀναγκαίως καὶ τὸ ποσὸν τῆς κωλύσεως, ὅπερ ἀμρότεροι συλλήβδην ὑφίστανται· ἐὰν λοιπὸν ἀμρότεροι αἱ παραστάσεις ἔχωσι τὴν αὐτὴν ἰσχύν, ἢ κώλυσις ἐκατέρας εἶναι ἴση τῇ τῆς ἐτέρας, τὸ ποσὸν ἄρα τῆς κωλύσεως διανέμεται εἰς ἀμφοτέρας ἐξ ἴσου· ἐὰν ὅμως ἔχωσιν ἄνισον ἰσχύν, τὸ μέρος ὅπερ ἐκάστη ἀναδέχεται ἐκ τοῦ ποσοῦ τῆς κωλύσεως, τ. ἔ. ἢ κώλυσις ἐκάστης θὰ εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰσχύν αὐτῆς τ. ἔ. ἢ ἰσχυροτέρα παράστασις θὰ κωλυθῆ ὀλιγώτερον ὑπὸ τῆς ἀσθενεστέρας ἢ αὕτη ὑπ' ἐκείνης.

Ἐὰν ἐκάστη τῶν πολλῶν συγχρόων καὶ ἀλλήλαις ἀντιθέτων παραστάσεων κωλυθῆ τόσον, ὅσον ἢ ἰσχὺς καὶ ἢ ἀντίθεσις πασῶν ἀπαιτεῖ, δὲν ὑπάρχει πλέον αἰτία πρὸς ἄλλην μεταβολὴν τῶν κωλύσεων τούτων. Αἱ παραστάσεις δηλαδὴ ἐμμένουσι τότε ἐν τῇ καταστάσει μείζονος ἢ ἐλάττονος κωλύσεως, ἐφ' ὅσον δὲν προσέρχονται νέαι ἀντίθετοι αὐταῖς παραστάσεις, καὶ πάσχουσιν ἐλάττωσιν τῆς πρώτης αὐτῶν σαφηνείας, ἀνάλογον πρὸς τὸ μέγεθος τῆς κωλύσεως αὐτῶν. Αὕτη ἢ μόνιμος κατάστασις ὀνομάζεται ἰσορροπία

τῶν παραστάσεων. Ἄλλ' εἰς ταύτην καταντῶσιν αἱ κατ' ἀρχὰς ἀκώλυτοι παραστάσεις βαθμηδὸν μόνον διὰ συνεχοῦς αὐξήσεως τῆς κωλύσεως αὐτῶν.

Ἡ μετάβασις αὕτη τῆς παραστάσεως ἐκ τῆς ἀκώλυτου καταστάσεως εἰς τὴν ἐν μέρει ἢ ὅλως κεκωλυμένην ὀνομάζεται κατάβασις τῆς παραστάσεως, καὶ δὴ λέγομεν περὶ τῆς παραστάσεως, ἥτις ἐπὶ τέλους ἐντελῶς ἐκωλύθη, ὅτι κατέπεσεν ὑπὸ τὸν ὀρίζοντα τῆς συνειδήσεως. Ἀντιστρόφως ὅμως δύναται ἡ κώλυσις παραστάσεως τινος πάλιν συνεχῶς νὰ ἐλαττωθῇ, αὕτη δὲ νὰ φθάσῃ οὕτως εἰς μείζονα ἐλευθερίαν καὶ σαφήνειαν ἢ πρότερον. Ἡ μετάβασις αὕτη ἀπὸ τῆς κωλύσεως εἰς τὴν ἐλευθερίαν ὀνομάζεται ἀνάβασις τῆς παραστάσεως· πτώσις δὲ καὶ ἀνάβασις συλλήβδην κινήσις αὐτῶν. Πᾶσαι αἱ κινήσεις συγχρόνων παραστάσεων ἔχουσι ὡς ἕρμα τὴν ἰσορροπίαν αὐτῶν καὶ διαρκῶσιν ἕως οὗ αὕτη κατορθωθῇ.

Συνθετοὶ παραστάσεις, περιέχουσαι συστατικὰ μᾶλλον ἢ ἥτιον ἀντίθετα πρὸς ἀλλήλα, ἐὰν εἶναι σύγχρονοι, κωλύονται κατὰ τινα βαθμὸν ἀμοιβαίως ἕνεκα τῆς ἀντιθέσεως τῶν στοιχείων αὐτῶν (π. χ. πορτοκάλιον καὶ λεμόνιον). Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα δύναται ἔσθαι μὲν νὰ εἶναι τὸ αὐτό, ὅπερ καὶ ἐν ταῖς ἀπλάϊς παραστάσεσιν· ἐκ τριῶν ὀηλαδῆ ἢ πλείονων συνθέτων παραστάσεων, αἱ ἀσθενέσταται ἐξωθοῦνται παντελῶς ἐκ τῆς συνειδήσεως ὑπὸ τῶν ἰσχυροτέρων (μῆλον, πορτοκάλιον, κίτρον, λεμόνιον)· ἔσθαι δὲ δύναται ἡ ὀλικὴ κώλυσις νὰ καταλάβῃ μόνον ἕνια τῶν συστατικῶν μίαις ἐκ τῶν συνθέτων παραστάσεων, οὗ ἕνεκα αὕτη ἀποβάλλει μέρος τῆς σαφήνειας, γίνεται μᾶλλον ἀόριστος.

Πάντοτε ὅμως τὰ μετ' ἀλλήλων συνδεδεμένα συστατικὰ τῆς συνθέτου παραστάσεως βοηθοῦνται ἀμοιβαίως ἐν τῇ κατὰ τῆς κωλύσεως ἀντιστάσει· διὸ πᾶσα ἀπλῆ παράστασις, συνθεθεῖσα μετ' ἄλλων, δυσκολώτερον ἐξωθεῖται ἐκ τῆς συνειδήσεως, ἢ ἂνευ ταύτης τῆς συνδέσεως. Αἱ τοιαῦται παραστάσεις ὀνομάζονται «βοήθειαι». (Ἐν τῇ συνθέτῳ παραστάσει τῆς πατρίδος ἡμῶν αἱ μερικαὶ παραστάσεις αὐτῆς : πατρικὴ οἰκία, γειτονία, πατήρ, μήτηρ, ἀδελφοὶ εἶναι βοήθειαι ἀλλήλων καὶ τῆς συνθέτου παραστάσεως). Σημειωτέον ὅμως, ὅτι αἱ παραστάσεις ἐπὶ τοσοῦτον μόνον εἶναι βοήθειαι ἀλλήλων, ἐφ' ὅσον εἶναι μετ' ἀλλήλων συγκεχωνεμένα,

τ. ε. ἡ ἀμοιβαία βοήθεια, ἣν χορηγεῖ ἡ μία τῆ ἐτέρα εἶναι ἀνάλογος τῆς ἰσχύος, ἣν εἶχεν ὅτε συνεδέθη μετ' αὐτῆς.

§. 16. Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.

Ἡ ἐντελής κάλυσις παραστάσεώς τινος εἶναι ἡ ἐπισκότησις αὐτῆς. Ὁ βαθμὸς δηλονότι τῆς σαφηνείας αὐτῆς γίνεται ἴσος τῷ μηδενί, ἡ παράστασις κατέρχεται ὑπὸ τὸν ὀρίζοντα, δὲν ἔχομεν συνείδησιν αὐτῆς, περιπίπτει εἰς τὴν λήθην.

Ἄλλ' ἡ ἐπισκότησις δὲν εἶναι ἐκμηδένισις τῆς παραστάσεως, ἀλλὰ δέσμευσις μόνον τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, μετάβασις αὐτῆς εἰς λανθάνουσαν κατάστασιν· αἱ ἐπιληθεῖσαι δηλ. παραστάσεις δὲν ἀπόλλυνται ἐκ τῆς ψυχῆς. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὸ γεγονός τῆς ἀναπλάσεως.

Καλεῖται δὲ ἀνάπλασις ἡ ἐπάνοδος τῶν ἐσκοπισμένων παραστάσεων εἰς τὴν συνείδησιν, ἥτοι ἡ ἀνάμνησις τῶν ἐπιληθημένων. Ἡ πείρα διδάσκει ὅτι πᾶσα παράστασις, ὑπάρξασά ποτε ἐν τῇ συνειδήσει, δύναται πάλιν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτήν, ἐὰν ἐπέλθωσιν εὐμενεῖς περιστάσεις.

Αἱ εὐμενεῖς δ' αὗται περιστάσεις εἶναι ἡ ἄρσις τῆς κωλύσεως, ἥτις εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἐπισκοτήσεως αὐτῶν.

Δύναται δὲ ἡ κεκωλυμένη παράστασις ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῆς ἐπενεγκούσης τὴν ἐπισκότησιν (λήθην) αὐτῆς κωλύσεως κατὰ δύο τρόπους, ἡ δι' οἰκείας δηλ. δυνάμεως ἢ διὰ βοηθειῶν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον συμβαίνει, ὅταν ἔρχηται εἰς τὴν συνείδησιν παράστασις ἔχουσα τὸ αὐτὸ καὶ ἡ κεκωλυμένη περιεχόμενον· τὸ δὲ δεύτερον, ὅταν εἰσέρχηται εἰς τὴν συνείδησιν παράστασις συμπεπλεγμένη ἢ συγκεχωρευμένη μετ' αὐτῆς. Λοιπὸν ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει αἰτία τῆς ἀναπλάσεως εἶναι ἡ ταυτότης τοῦ περιεχομένου, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ὁ συγχρονισμὸς.

Παράστασις τις A ἐπανερχεται δι' οἰκείας δυνάμεως εἰς τὴν συνείδησιν, ὅταν εἰσέλθῃ εἰς ταύτην ἡ παράστασις A_1 , ἔχουσα τὸ αὐτὸ ποιὸν τῇ κεκωλυμένῃ παραστάσει A , διὰ τοῦτο δὲ καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἀντίθετος πρὸς τὰς κωλύσας ταύτην παραστάσεις B, Γ κλ., διὸ καὶ κωλύει αὐτάς. Ἐντεθεῖν ἀναγκάζονται αὗται

νά στρέψωσι τὴν ἐνέργειαν, δι' ἧς τῶς ἐκώλυον τὴν A παράστασιν, ἐναντίον τῆς A_1 . οὕτως ὅμως ἡ παράστασις A ἐλευθεροῦται ἀπὸ τῆς κωλύσεως, ἣν ἐπήνεγκον αὐτῇ αἱ παραστάσεις B, Γ , κλ. καὶ ἀναβαίνοῦσα εἰσέρχεται πάλιν εἰς τὴν συνείδησιν. Ἄλλὰ συγχρόνως συγχωνεύεται μετὰ τῆς παραστάσεως A_1 ἕνεκα τῆς ταυτότητος τοῦ περιεχομένου καὶ λαμβάνει οὕτω παρὰ ταύτης θετικὴν βοήθειαν ἐν τῷ ἀναβαίνειν. Τὸ αὐτὸ δὲ γίνεται, καὶ ὅταν αἱ παραστάσεις A καὶ A_1 εἶναι μόνον συγγενεῖς κατὰ τὸ ποιόν, λοιπὸν ἐν γένει ὁμοιοδεῖς. Ἡ ἀναπλαττομένη παράστασις ἐνεργεῖ ὡς τὸ πιεζόμενον ἐλατήριο, ὅπερ ἀνορθοῦται δι' οἰκείας δυνάμεως εὐθὺς ὡς παύση ἢ πίεσις, ἀρθῆ τὸ ἐμπόδιον. Ἡ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον γινομένη ἀνάπλασις καλεῖται ἄμεσος. Τὸ ἀπλούστατον δὲ παράδειγμα αὐτῆς εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ἤδη γνωστοῦ.

Ἄλλ' ἐκ πείρας γινώσκομεν, ὅτι ἡ διὰ τῆς ἀμέσου ἀναπλάσεως ἐπανερχομένη εἰς τὴν συνείδησιν παράστασις τείνει νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς αὐτὴν καὶ τὰς μετ' αὐτῆς πρότερόν ποτε συνδεθείσας καὶ ἐντελῶς σὺν αὐτῇ κωλυθείσας, καί, ἐὰν δὲν ὑπάρχωσιν ἐμπόδια, πραγματικῶς ἀνέλκει αὐτάς εἰς τὴν συνείδησιν. (Ἡ οὐλή ἀναμνησθεὶς τὴν Εὐρύκλειαν τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς οὐλῆς. Ὁ κύων ἐκ τῆς ὄσμῆς ἀναγνωρίζει τὸν ἠλλοιωμένον τῆ μορφῆ Ὀδυσσεά καὶ ἀποθνήσκει). Αἰτία τῆς ἀναπλάσεως ἐνταῦθα εἶναι ἡ συνύπαρξις καὶ ἡ συγχώνεσις τῶν παραστάσεων, τ. ἔ. ὁ συγχρονισμός. Ἡ τοιαύτη ἀνάπλασις ὀνομάζεται ἔμμεσος, διότι προϋποτίθησι τὴν ἄμεσον ἀνάπλασιν τῶν βοθητικῶν.

§ 17. Ἰδιαίτεροι νόμοι τῆς ἀναπλάσεως.

Πᾶσα ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων δύναται ν' ἀναχθῆ εἰς τὰ δύο εἶδη τῆς ἀμέσου καὶ ἐμμέσου ἀναπλάσεως. Ἐν τοῦτοις διακρίνονται ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τέσσαρες ἰδιαίτεροι νόμοι τῆς ἀναπλάσεως, οἱ ἐπόμενοι:

1. Ὁ νόμος τῆς ὁμοιότητος, καθ' ὃν «ὅμοιαι παραστάσεις ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας». Ὅμοιαι δὲ παραστάσεις εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες ἐν μέρει εἶναι αἱ αὐταί, ὡς AB καὶ AG . Ἐὰν λοιπὸν ἔλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἡ AB , ἀνακαλεῖται εἰς αὐτὴν τὸ μὲν A τῆς συν-

θέτου παραστάσεως ΑΓ δι' ἀμέσου, τὸ δὲ Γ δι' ἐμμέσου ἀναπλάσεως (διὰ τοῦ Α). Οὕτως ἡ εἰκὼν ὑπομιμνήσκει ἡμᾶς τὸ πρωτότυπον. Ἐπὶ τοῦ νόμου τούτου βασίζεται ἡ ἐνέργεια τῆς μεταφορᾶς, τῆς ἀλληγορίας καὶ τῆς παραβολῆς.

2. Ὁ νόμος τῆς ἀντιθέσεως, καθ' ὃν ἀντίθετοι παραστάσεις ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας. Ἀντίθετοι δὲ παραστάσεις λέγονται ἐκεῖναι, αἵτινες εἶναι ὅμοιαι καὶ ἐναντίαι, καὶ ἐν αἷς ἡ ἐναντιότης ἐπικρατεῖ τῆς ὁμοιότητος, οἷον ὠκύπους Ἀχιλλεὺς καὶ βραδύπους χελώνη· γίγας καὶ νῆνος. Ἡ ἀντίθεσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μία μερική περίπτωσις τῆς ὁμοιότητος. Αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις ἔχουσι τὴν ιδιότητα νὰ διαφωτίζωσιν ἀλλήλας. Οὕτω π.χ. ὁ ἐπαίτης φαίνεται πτωχότερος, παραβαλλόμενος πρὸς τὸν Κροῖσον· ὁ ἀγύρτης χαρακτηρίζεται ἰσχυρότερον, ἐάν τις ὀνομάσῃ αὐτὸν χρηστὸν ἄνδρα, ἢ ὁ τοκογλύφος, ὅταν τις καλῇ αὐτὸν σπάταλον. Ἐκ τῶν πολλῶν πραγμάτων, ἃ κεκτῆμεθα, φαίνεται ἡμῖν νῦν ἐκεῖνο ὡς τὸ τιμιώτατον πάντων, ὅπερ μέλλομεν ν' ἀποβάλλωμεν, ἢ δὲ μήτηρ ἐκεῖνο ἐκ τῶν τέκνων θεωρεῖ ὡς τὸ προφιλέστατον, ὅπερ ἀφήρησεν αὐτῆς ὁ θάνατος. Ὁ εὐρὼν τὸ πεπλανημένον πρόβατον χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐνενήκοντα ἐννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ιδιότητος τῶν ἀντιθέσεων βασίζεται καὶ ἡ μετάβασις ἐκ τοῦ τραγικοῦ εἰς τὸ κωμικὸν ἐν τῷ δράματι (Σαϊκσπῆρος) ὡς καὶ ἡ καυστική ἐνέργεια τῆς εἰρωνείας.

3. Ὁ νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ, καθ' ὃν «παραστάσεις συγχρόνως ὑπάρξασαι ἐν τῇ συνειδήσει ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας», καὶ δι' ὅν ἐμμέσου ἀναπλάσεως, διότι εἶναι μέρη συνθέτου παραστάσεως, ἐπομείνως βοήθειαι ἀλλήλων. Ἡ παράστασις τοῦ σχολείου π.χ. ἀναπλάττει τὴν παράστασιν τοῦ διδασκάλου, τῶν συμμαθητῶν κτλ.). Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον συνδέομεν ἐν τοῖς νοήμασιν ἡμῶν τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως ἐν τῇ μορφῇ τῆς τοπικῆς γειτονίας καὶ τῆς χρονικῆς ἀκολουθίας προσφερόμενα. Συμβαίνει δ' ἐν τῷ νόμῳ τούτῳ ὅπως τὸ ἐναντίον ἐκείνου, ὅπερ συμβαίνει ἐν τῇ συνδέσει καθ' ὁμοιότητα. Ἐν μὲν ταύτῃ δηλονότι συνάπτονται αἱ παραστάσεις ἐνεκα τῆς συγγενείας τοῦ περιεχομένου αὐτῶν εἴτε συνδέονται τοπικῶς καὶ χρονικῶς εἴτε μὴ· ἐκεῖ δὲ συνάπτωμεν τὰ κατὰ τόπον καὶ χρόνον ἐγγὺς ἀλλήλων ἰστάμενα, οὐδόπως λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν

ἂν καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον συγγενεύουσιν ἢ οὐ. Ἐντεῦθεν ἐνοεῖται εὐκόλως, ὅτι ἡ μὲν ὁμοιότης ἄγει εἰς τὴν λογικὴν (ἐπὶ τοῦ ποιοῦ στηριζομένην) σύνδεσιν τῶν παραστάσεων, ὁ δὲ συγχρονισμὸς μᾶλλον εἰς τὴν μηχανικὴν.

4. Ὁ νόμος τῆς διαδοχῆς, καθ' ὃν «παραστάσεις αἰτινες ἤλθον εἰς τὴν συνειδήσιν διαδοχικῶς ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τάξιν». Ἡ ἔμμεσος δηλονότι ἀνάπλασις διὰ συγχρονισμοῦ περιλαμβάνει οὐ μόνον ὀλικὰς παραστάσεις, ἀλλὰ καὶ σειρὰς παραστάσεων, ἐν αἷς τὸ ἡγούμενον μέλος συνέχεται μετὰ τοῦ ἐπομένου διὰ τοῦ συγχρονισμοῦ π.χ. ἐν τῇ σειρᾷ τῶν παραστάσεων ΑΒΓΔΕΖ κτλ. συγχωνεύονται αἱ παραστάσεις διὰ τοῦ συγχρονισμοῦ ἀνὰ δύο οὕτως: ΑΒ, ΒΓ, ΓΔ, ΔΕ, ΕΖ κτλ. Ἐὰν λοιπὸν ἔλθῃ εἰς τὴν συνειδήσιν τὸ πρῶτον μέλος τῆς ἀνωτέρω σειρᾶς Α, τοῦτο ἀναπλάττει τὸ δευτερον Β, τοῦτο δὲ πάλιν τὸ Γ κ. ἐ. Οὕτως ἡ πρώτη λέξις ἀπομνημονευθέντος ποιήματος ἢ τροπαρίου ἢ προσευχῆς ἀρκεῖ νὰ ἀναπλάσῃ κατὰ σειρὰν τὸ ὅλον ἄχρι τέλους· ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς πρὸς τὸ τέλος γίνεται τοῦτο εὐκόλως, οὐχὶ δὲ καὶ ἀντιστρόφως, δηλ. ἀπὸ τοῦ τέλους πρὸς τὴν ἀρχήν.

Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων κατὰ τοὺς τέσσαρας νόμους τῆς ἀναπλάσεως ὀνομάζεται συνειρημὸς τῶν ἰδεῶν.

§. 18. Ἡ μνήμη.

Ὅτι αἱ παραστάσεις δὲν ἀπόλλυνται διὰ τῆς ἐντελοῦς αὐτῶν ἐπισκοπήσεως, ἀποδεικνύει τὸ γεγονός τῆς ἀναπλάσεως. Ἀλλὰ πᾶσα ἀνάπλασις δὲν εἶναι ἤδη καὶ ἐνέργεια μνήμης. Παρὰ τῆς μνήμης ἀπαιτοῦμεν νὰ διατηρῇ καὶ δοθείσης ἀφορμῆς ν' ἀναπλάττῃ ὅ,τι ὑπῆρξεν ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἐξεβλήθη ἐξ αὐτῆς ἀκριβῶς τοιοῦτον, ὅσον ὑπῆρξε τὸ πρῶτον, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔργον τῆς μνήμης εἶναι τὸ πιστῶς μνημονεύειν καὶ ἀναμνηστικεσθαι. Ἡ μνήμη λοιπὸν εἶναι ἀναλλοίωτος ἀνάπλασις, τὸ δὲ χαρακτηρίζον αὐτὴν ἰδίωμα εἶναι ἡ πίστις.

Εἶναι δὲ πιστὴ ἡ μνήμη, ἐὰν πάντα τὰ στοιχεῖα τῶν συνθέτων παραστάσεων καὶ πάντα τὰ μέλη τῶν σειρῶν συνδέωνται κατὰ τὴν δεδομένην αὐτῶν τάξιν οὕτως, ὥστε ἐν τῇ ἀναπλάσει νὰ μὴ συμβαίῃ μετᾶθεσις τῶν συστατικῶν, ἔτι δ' ὀλιγώτερον μεταλλαγὴ

αὐτῶν πρὸς ἄλλα μὴ δεδωμένα. Ἐξαρτᾶται δὲ τοῦτο ἔθνη μὲν ἐκ τῆς τελειότητος τῆς συγχωνεύσεως τῶν παραστάσεων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βοθητῶν αὐτῶν, ἔθνη δὲ ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως. Αἱ συγχωνεύσεις τῶν παραστάσεων εἶναι τόσῳ τελειότεραι, ὅσῳ ὀλιγώτερον κεκωλυμένα εἶναι αὐταί, ὅταν συγχωνεύωνται καὶ ὅσῳ μακρότερον χρόνον συνυπῆρξαν ἐν τῇ συνειδήσει· ὅσῳ δὲ περισσό- τεραι, πολυμερέστεραι καὶ τελειότεραι αἱ συνδέσεις μιᾶς παραστά- σεως μετ' ἄλλων, τόσῳ εὐκολώτερον καὶ ἀσφαλέστερον ἀναπλάτ- τεται· διότι, ὅταν ἡ μία τῶν πολυαριθμῶν βοθητῶν ἀστοχῇ, ἐνερ- γεῖ ἡ ἄλλη. (Παροδικαὶ συναντήσεις παραστάσεων ἐν καταβάσει εὐ- ρισκισμένων ἐκπίπτουσι τῆς μνήμης, ἐν ᾧ αἱ συνδέσεις τῶν παρα- στάσεων, ὧν ἡ σαφήνεια ἀξάνεται διὰ τῆς προσοχῆς, συγκρατοῦνται λίαν ἐνδομύχως). Ἡ δ' ἐπανάληψις στρεφεῖ καὶ καθίστησιν ἐνδομυ- χωτέρας τὰς συνδέσεις τῶν παραστάσεων («αἱ μελέται τὴν μνήμην σφῆζουσι τῷ ἐπαναμνησκῆναι» καὶ «ὁ πολλάκις ἐννοοῦμεν ταχὺ ἀναμνησκόμεθα» Ἀριστοτ.).

Ἡ τελεία μνήμη ἔχει πρὸς τῇ πίστει διάρκειαν, ἥτις εἶναι ἐπὶ μακρὸν χρόνον πίστις καὶ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἰσχύος τῶν βοθητῶν· εὐκολίαν (περὶ τοῦ μνημονεύειν) ἐξαρτωμέ- νην ἐκ τῆς προσοχῆς καὶ τῆς ζωηρᾶς ἀντιλήψεως· εὐρυχωρίαν καὶ ἐτοιμότητα (ἐν τῷ ἀναμνησθεσθαι), αἵτινες πρὸς τοῖς εἰρημένους ἐξαρτῶνται καὶ ἐκ τῆς ἀρμονικῆς διαμορφώσεως τῆς συνειδήσεως, ἐπομένως ἀπὸ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς μνήμης ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ τῆς φαντασίας.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καταφαίνεται ὅτι ἡ μνήμη δὲν εἶναι αὐθύ- παρκτος δύναμις τῆς ψυχῆς, ὡς ἐδόξαζεν ἡ ἀρχαία ψυχολογία, ἀλλὰ μόνον ἀφρημένη ἔννοια τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὑπὸ τινος περι- στάσεως γίνεται ἡ ἀνάπλασις.

Διακρίνονται δὲ τρία εἶδη μνήμης, ἡ μηχανικὴ, ἡ κριτικὴ καὶ ἡ ἀγχίνους. Ἡ πρώτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς μηχανικῆς συνδέσεως τῶν παραστάσεων, τῆς διὰ τοῦ ἀπλοῦ συγχρονισμοῦ γιγνομένης. Δυνά- μεθα δηλονότι νὰ μνημονεύωμεν καὶ ἐντελῶς ἀκατάληπτα πρά- γματα καὶ ν' ἀναμνησκόμεθα αὐτὰ ἀκριβῶς (δι' ἐμμέσου ἀνα- πλάσεως), ὡς συμβαίνει π. χ. ἐν τῇ ἄνιεν κατανοήσεως «ἀπεμνη- μονεύσει», ὅπου οὐδόλως φροντίζομεν περὶ τῆς ἐσωτερικῆς συνα-

φείας τῶν μνημονευθέντων. Ὡστε ψυχὴ τῆς μηχανικῆς μνήμης εἶναι ἡ ἐπανάληψις. Ἡ μνήμη αὕτη εἶναι μὲν πιστὴ καὶ διαρκής, στερεῖται ὅμως τῆς ἀποχρώσεως ἐτοιμότητος, διότι ἐν τῇ ἐλαχίστῃ μεταθέσει τῶν μνημονευτῶν (ἐρώτησις ἐν τῷ μαθήματι) οὐχὶ σπανίως ἐγκαταλείπει ἡμᾶς. Ἄλλ' ὅμως εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἐν ἐκείνοις τοῖς μαθήμασιν, ἐν οἷς αἱ παραστάσεις τυχαίως μόνον εἶναι συνημμέναι πρὸς ἀλλήλας, ἐν τῇ γλώσσῃ π.χ. αἱ παραστάσεις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὄνσμάτων αὐτῶν, αἱ χρονολογίαι κτλ.

Ἄλλὰ γιγνώσκομεν ἐκ πείρας, ὅτι ἡ κατανόησις, ἥτις εἶναι γνῶσις τῆς ἐσωτερικῆς συγγενείας τῶν μνημονευτῶν, καθίστησι πολὺ εὐχερέστερον τὸ μνημονεύειν. Εἰς τὸν ἀπλῶς ἐξωτερικὸν ὀηλονότι συνειρμὸν τῶν παραστάσεων δι' ἐμμέσου ἀναπλάσεως (τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς διαδοχῆς) προστίθεται καὶ ἡ ἐσωτερικὴ σύνδεσις αὐτῶν δι' ἀμέσου ἀναπλάσεως (κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος καὶ ἀντιθέσεως), ἥτις εἶναι κατὰ τοῦτο στενωτέρα καὶ μονιμωτέρα, ὅτι δὲν κρέμαται ἐκ τοῦ τυχαίου καὶ εὐμεταβλήτου συνειρμοῦ, ἀλλὰ μόνον ἐκ τῶν ἀναγκαίων σχέσεων τοῦ ποιοῦ τῶν παραστάσεων, αἵτινες ἀεὶ μένουσιν αἱ αὐταί. Οὕτως ἐντυπώνομεν ἐν τῇ μνήμῃ τὴν μαθηματικὴν ἀπόδειξιν, ὅταν κατανοῶμεν αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ κατανοεῖν εἶναι ἔργον τοῦ νοῦ (τοῦ κριτικοῦ τῆς ψυχῆς), συμπράττει ἐνταῦθα τῇ μνήμῃ ὁ νοῦς, καὶ διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη μνήμη κλεῖται κριτικὴ· διακρίνει δ' αὐτὴν ἡ ἐτοιμότης.

Ἡ δ' ἀγχίνους μνήμη ζητεῖ νὰ ἰδρῦσῃ κατὰ τὸν τρόπον τῆς κριτικῆς μνήμης ἀναγκαίαν τινὰ σχέσιν καὶ μεταξύ τοιούτων παραστάσεων, αἵτινες ἀπλῶς διὰ τοῦ συγχρονισμοῦ (καὶ τῆς ἐμμέσου ἀναπλάσεως) συνδέονται, ἐν ἄλλαις λέξεσι νὰ μεταβάλῃ τὴν μηχανικὴν μνήμην εἰς κριτικὴν, ὅπου καὶ ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν. Πρὸς τοῦτο δ' ἀπαιτεῖται πρὸ πάντων ἀγχίνοια, ἥτις ἀνακαλύπτει ὁμοιότητα μεταξύ ἁνομοίων πραγμάτων. Οὕτω π. χ. μεταξύ τῶν δύο παραστάσεων ἄνθρωπος homo περιβάλλει ἡ ἀγχίνοια τρίτην τινὰ ἔχουσαν ὁμοιότητα πρὸς ἀμφοτέρας, τὴν λέξιν χῶμα, ἥτις συγγενεῖται μὲν κατ' ἐννοίαν πρὸς τὴν ἄνθρωπος (χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον), εἶναι δὲ σχεδὸν ἐντελῶς ὁμόφωνος πρὸς τὴν h o m o. Ἄλλ' ἡ μνήμη αὕτη

χρηζει της συμπράξεως της φαντασίας και διὰ τοῦτο μόνον ὅπου αὕτη ὑπαρχει ζωηρὰ εἶναι δυνατή.

§ 19. Ἡ φαντασία.

Προϊόντος τοῦ παραστατικοῦ βίου τῆς ψυχῆς συναμιγνυται πολλάκις δι' ἀμέσου κατ' ἐξοχὴν (ἀλλὰ και δι' ἐμμέσου) ἀνάπλασεως παραστάσεις ἐκ διαφόρων συστημάτων καὶ σειρῶν ταιουτοτρόπως, ὥστε αἱ ἐντεῦθεν κατασκευαζόμεναι συνδέσεις δὲν φέρουσι πλέον τὸν χαρακτήρα τῆς ἀποδόσεως τῶν παλαιῶν, ἀλλὰ τὸν τῆς παραγωγῆς νέων. Αὕτη ἡ μεταβεβλημένη ἀνάπλασις, ἣτις εἶναι πολλῶν συχοτέρα καὶ ἐπικρατεστέρα τῆς ἀμεταβλήτου, καλεῖται φαντασία ἐν τῇ εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως.

Ἡ μνήμη εἶναι τελεία, ὅταν πιστῶς και ἀκριβῶς ἀναμιμηθήκηται τὰς ἀρχαίας συνδέσεις τῶν παραστάσεων, ὅταν δ' ἀστοχῇ τοῦτου, εἶναι ἀτελής και ἑλλιπής. Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐλάττωμα τῆς μνήμης εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς φαντασίας. Ὅσῳ δηλονότι ἡ μεταβεβλημένη ἀνάπλασις ἀφίσταται τῆς ἀμεταβλήτου, τόσῳ μείζων και γονιμωτέρα εἶναι ἡ φαντασία. Ὅθεν ὁ χαρακτήρ τῆς φαντασίας εἶναι ἡ πρωτοτυπία, τ. ἔ. ἡ καινότης τῶν ἰνδαλμάτων αὐτῆς.

Παρὰ τῆς φαντασίας λοιπὸν ἀπαιτοῦμεν νὰ δημιουργῇ καινὰ. Ἄλλ' ἡ δημιουργικὴ αὕτη ἐνέργεια τῆς φαντασίας δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναφέρηται εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ἀπλῶν στοιχειωδῶν παραστάσεων (τῶν αἰσθημάτων), αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ὕλην τῶν συνθέτων παραστάσεων και σειρῶν· διότι τὰ ἀπλᾶ αἰσθήματα μόνον διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθήσεων δύνανται νὰ παραχθῶσιν ἐκ νέου, ὥστε οὐδεμία φαντασία ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐφεύρη νέον τι χροῶμα ἢ ἀνήκουστόν τινα φθόγγον, ἢ νὰ δηλώσῃ τῷ ἐκ γενετῆς τυφλῷ τὰς παραστάσεις τῶν χρωμάτων. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ φαντασία εἶναι *περιορισμένη*.

Μένει ὅμως αὐτῇ εὐρὺ στάδιον ἀνοικτὸν ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν συνδέσεων, αἵτινες δύνανται νὰ κατασκευασθῶσιν ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων χορηγουμένης και ὑπὸ τῆς μνήμης διατηρουμένης ὕλης, και ὧν ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἀπείρως μέγας. Πᾶσαι αἱ μελωδίαί και ἀρμονίαί συντίθενται ἐξ ὀλίγων τόνων, πάντα τὰ δράματα ἐκ ποιῶν

τινων χαρακτήρων και καταστάσεων, πᾶσαι αἱ λέξεις ἐξ ἐνίων τῶν 24 γραμμάτων, και ὅμως οὐδεμία φαντασία δύναται ν' ἀποτολήμηση νὰ ἐξαντλήση τὴν ποικιλίαν τῆς μουσικῆς και γλώσσης και τῶν δραμάτων. Αὕτη εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς φαντασίας.

Ἄλλ' ἡ ἐλευθερία αὕτη τῆς φαντασίας ἀποβαίνει ἀκολασία και παράγει μόνον αἰσχρά, γελοία και ἀηδῆ προϊόντα, ἐὰν δὲν διευθύνηται ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ ἀληθοῦς, καλοῦ και ἀγαθοῦ. Τὰ φαντάσματα τοῦ παράφρονος, τοῦ ὄνειρώττοντος, τοῦ παιδιοῦ φέρουσι πολλάκις τὸν χαρακτήρα τοῦτον. Ἡ ἀχαλίνωτος αὕτη ἐνέργεια τῆς φαντασίας δεσμεύεται ὑπὸ τοῦ νοῦ, ὅστις εἰς μὲν τὰ ἄλλα αὐτῆς θέτει φραγμὸν, εἰς δὲ τὴν ὁρμὴν πρὸς ὑπερβολὰς μέτρον. Ταύτην τὴν ὑπὸ τοῦ νοῦ διευθυνομένην ὀνομάζομεν ἰδίως φαντασίαν, ταύτην θαυμάζομεν ἐν τοῖς δημιουργήμασι τῆς τέχνης.

Ἡ πρωτοτυπία τῆς φαντασίας ἐκδηλοῦται ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν ἀρχαίων συνδέσεων και σειρῶν 1) διὰ παραλείψεως, ἥτοι ἀφαιρέσεως, ὅποτε ἡ φαντασία καλεῖται ἀφαιρετική· αὕτη συγτέμνει μὲν τὰς σειράς, ἀφαιρεῖ δ' ἐκ τῶν συνθέτων παραστάσεων (τῶν ἐποπτεῖων) τὰ ἐπουσιώδη συστατικά, και συμπράττει οὕτως εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἀφηρημένων ἐνοιῶν· 2) διὰ προσθέσεως, ἥτοι ἐπιδιορισμοῦ, ὅποτε ἡ φαντασία ὀνομάζεται ἐπιδιοριστική· αὕτη περικοσμεῖ τὰ πραγματικά ἀντικείμενα προσάπτουσα εἰς αὐτὰ νέα γνωρίσματα· οὕτως ὁ διηγούμενος περικοσμεῖ ἐκ τοῦ ταμείου τῆς φαντασίας αὐτοῦ τὰ γεγονότα, ἀλλὰ και λυμαίνεται συγχρόνως αὐτὰ· 3) διὰ συνδυασμοῦ ἀμφοτέρων τῶν προηγουμένων ἐνεργειῶν, τ. ἔ. δι' ἀφαιρέσεως και προσθέσεως· ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτη περιπτώσει ἡ φαντασία καλεῖται συνδυαστική. Τὰ φαντασιώδη μυθολογικά ὄντα Σάτυροι, Σειρήνες, Κένταυροι, Μέδουσα, Χίμαιρα εἶναι προϊόντα τῆς συνδυαστικῆς φαντασίας.

§ 20*. Ἡ παράστασις τοῦ χρόνου.

Ὁ χρόνος στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀλλοιώσεως και τῆς μεταβολῆς. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἀλλοίωσις, οὐδὲ χρόνος θὰ ὑπῆρχεν· ὅπου τι ὅμως μεταβάλλεται, ἐκεῖ παρουσιάζονται εὐθύς χρονικοὶ ὅρισμοί, καθόσον τὸ μὲν ἐμφανίζεται ὡς πρότερον, τὸ δὲ ὡς ὕστερον.

Ἐάν τις νοήσῃ δύο μεταβολάς Α και Β, π. χ. ἀστραπὴν και βροντὴν, και παραστήσῃ αὐτὰς μεμονωμένας, οὐδὲν ἰδιαιτέρον ἐξάγεται ἐντεῦθεν. Ἐάν ὅμως τὸ παριστάναι μεταβαίῃ ἀπὸ τοῦ Α εἰς τὸ Β, τ. ἔ. ἐάν τὸ Α εἶναι εἰσέτι ἐν τῇ συνειδήσει, ὅταν ἔρχηται τὸ Β, τὸ μὲν Α ἐμφανίζεται ὡς προηγούμενον τοῦ Β, τὸ δὲ Β ὡς ἐπόμενον τῷ Α, Α εἶναι τὸ πρότερον, Β τὸ ὕστερον.

Ἐάν ἐπεκτείνωμεν τὴν θεωρίαν ταύτην εἰς πολλὰς διαδοχικὰς μεταβολάς, λαμβάνομεν τὴν μορφήν σειρᾶς. Ἄλλὰ τὸ διαδοχικῶς παριστάναι δὲν εἶναι εἰσέτι παράστασις τῆς διαδιχῆς. Παιδιά, ζῶα και ἐνήλικες ἀκόμη παριστῶσι διαδοχικῶς, χωρὶς νὰ ἔχωσι σαφῆ συνειδήσιν τῆς χρονικῆς ἀκολουθίας. Αἰτία τούτου εἶναι ὅτι ἐν τῇ ἀνελιζέει τῆς σειρᾶς Α Β Γ Δ Ε Ζ Η αἱ πρότεροι παραστάσεις Α Β Γ καταπίπτουσι και ἀφανίζονται ἐκ τῆς συνειδήσεως, ἐνῶ ἔρχονται αἱ ὕστεροι Δ Ε Ζ. Ἐν οὐδεμιᾷ λοιπὸν στιγμῇ ὑπάρχουσι συγχρόνως σύμπαντα τῆς σειρᾶς τὰ μέλη, ὅπερ ὅμως εἶναι ἀναγκαῖον, ὅπως δυνηθῆ τις νὰ ἐπιβλέψῃ τὴν σχέσιν αὐτῶν και ν' ἀντιληφθῆ ταύτην ὡς χρονικὴν.

Ὅπως ἀναπτυχθῆ λοιπὸν χρονικὴ σειρὰ, ἀπαιτοῦνται τρία τινα·

1) πάντα τὰ μέλη νὰ ὑπάρχωσι συγχρόνως ἐν τῇ συνειδήσει μετὰ τινος βαθμοῦ σαφηνείας, 2) ν' ἀνελίσσωνται κατὰ σειρὰν και 3) ἡ ἀνελιξις αὕτη μόνον κατὰ μίαν διεύθυνσιν ΑΗ νὰ γίνηται, οὐχὶ δὲ και ἀντιστρόφως κατὰ τὴν διεύθυνσιν Η Α. Ἡ χρονικὴ σειρὰ ἔχει μίαν ἀρχὴν και ἐν τέλος και δὲν ἀντιστρέφεται χωρὶς νὰ καταστραφῆ ἡ οὐσία αὐτῆς. Ἡ μελωδία δὲν δύναται νὰ ψαλῆ ἀνάποδα, τὸ Πάτερ ἡμῶν δὲν δύναται ν' ἀπαγγελθῆ ἀντιστρόφως κτλ.

Ἐν τῇ χρονικῇ σειρᾷ ἔχουσι τὰ μέλη σύνδου, ἐπομένως και τὸ πρῶτον και τελευταῖον, ὀρισμένην ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων, ἥτις μετρεῖται διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεταβάσεων, ἃς δεόν νὰ ποιήσωμεν, ὅπως φθάσωμεν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέλους εἰς τὸ ἕτερον. Ἡ περιωρισμένη χρονικὴ σειρὰ καλεῖται χρονικὸν διάστημα.

Τὸ χρονικὸν διάστημα εἶναι ὀρισμένον κατὰ τε τὸ εἶδος και τὸ ποσόν· και τὸ μὲν πρῶτον ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ περιεχομένου τῶν μελῶν, τὸ δὲ δεύτερον ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν. Ἐάν τις ἀντιληφθῆ συγχρόνως πολλὰς χρονικὰς σειρὰς ἐχούσας τὸ αὐτὸ μῆκος (ἔβδομάς, ἡμέραι, ἔτος) και διακρινόμενας μόνον κατὰ τὸ ποῖόν τῶν καθ'

ἕκαστα μελῶν, θὰ ἐπισκοτισθῆ ἀμοιβαίως τὸ ἀντίθετον περιεχόμενον τῶν συμπιπτόντων μερικῶν μελῶν καὶ θὰ ἔλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν μόνον τὸ ποσὸν τῆς διαδοχῆς ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν ἀλλασσόντων στοιχείων. Ἡ τοιαύτη χρονικὴ σειρὰ ἢ ὀρισμένον μὲν μῆκος, ἀόριστον ὅμως περιεχόμενον ἔχουσα καλεῖται κενὸν χρονικὸν διάστημα, π. χ. τὸ ἔτος.

Τὰ ἀόριστα μέλη τοῦ κενοῦ τούτου χρονικοῦ διαστήματος εἶναι τὰ παντὸς περιεχομένου ἄμοιρα χρονικὰ σημεῖα. Διάφορα κενὰ χρονικὰ διαστήματα διακρίνονται ἀλλήλων κατα τὸν ἀριθμὸν τῶν χρονικῶν τούτων σημείων. Ἐὰν δ' ἐπιθῶμεν ταῦτα ἐπ' ἄλληλα, τὸ ἐν θὰ προσέξῃ τοῦ ἐτέρου. Ἐντεῦθεν ἐξάγεται τὸ δυνατόν τῆς συνεχείας τῶν χρονικῶν σημείων κατ' ἀμφοτέρας τὰς διευθύνσεις τῆς χρονικῆς γραμμῆς, καὶ ἐπειδὴ τὸ δυνατόν τοῦτο δὲν ἔχει ὅρια, φθάνομεν εἰς τὴν παράστασιν τῆς κενῆς, κατ' ἀμφοτέρας τὰς διευθύνσεις τοῦ πρόσω (παρελθόν) καὶ τοῦ ὀπίσω (μέλλον) ἀτελευτήτως ἐκτεινομένης χρονικῆς γραμμῆς, τ. ἔ. εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἀπείρου χρόνου ἢ τῆς αἰωνιότητος.

§ 21. Ἡ παράστασις τοῦ τόπου. — Ἡ τοπικὴ σειρά.

Εἶναι γεγονός, ὅτι τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἀγγέλλονται ἡμῖν ὡς ἔχοντα πρὸς ἄλληλα ὀρισμένας τοπικὰς σχέσεις· καὶ ὅτι ὁ ὀρισμὸς τῶν σχέσεων τούτων δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἡμετέρας αὐθαιρεσίας, ἀλλ' ἰδιάζει εἰς τὰ ἀντικείμενα αὐτά· διότι δὲν κεῖται ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν νὰ θεωρήσωμεν τὸ ἐγγὺς ὡς πόρρω, τὸ μέγα ὡς μικρὸν ἢ ἀντιστρόφως.

Ἄλλ' αἱ τοπικαὶ σχέσεις εἶναι μὲν δεδομέναι ἡμῖν μετὰ των αἰσθημάτων, δὲν κεῖνται ὅμως ἐν αὐτοῖς ἕτοιμοι. Αἱ καθ' ἕκαστον διεγέρσεις τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, αἱ ὁποῖαι ὁμοῦ ἀποτελοῦσι τὴν ἐπ' αὐτοῦ εἰκόνα, γεννῶσιν ἐν τῇ ψυχῇ μόνον τὴν παράστασιν τοῦ κεχρωματισμένου καὶ φωτεινοῦ, οὐδὲν ὅμως ἐμφανισοῦσιν, ὅτι τὰ πράγματα τοῦ ἐξω κόσμου ἢ αἱ ὑπ' αὐτῶν ἐρεθισθεῖσαι θέσεις τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς κεῖνται τοπικῶς παρ' ἀλλήλοις. Αἱ παραστάσεις Α καὶ Β, ἐκάστη καθ' ἑαυτὴν, οὐδὲν ὑποδεικνύουσι τὴν γειτονίαν τῶν ἀντικειμένων α καὶ β.

Τοῦθ' ὅπερ ἐν ταῖς αἰσθήμασι καθ' ἕκαστον λαμβανόμενοι δὲν ὑπάρχει, δυνατόν νὰ κεῖται ἐν τῇ συλλήψει αὐτῶν. Ἐὰν ἀντελαμβανόμεθα τὰς παραστάσεις Α Β . . . Ι ἀκριβῶς *συγχρόνως*, θὰ ἐσχηματίζετο βεβαίως ἐξ αὐτῶν ὀλική παράστασις, ἐν τῇ ὁποία οὐδὲν ἔγχος ὑπάρχει τῆς ἐκτὸς ἀλλήλων θέσεως, ἀπαρραλλάκτως ὡς οἱ τόνοι συμφωνίας τινὸς οὐδεμίαν ἔτι τοπικὴν εἰκόνα χορηγοῦσιν. Ἐν Φ λοιπὸν Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι ὑπάρχει ἐν τῇ συνειδήσει ὡς ὀλική παράστασις, δέον αἱ μερικαὶ παραστάσεις νὰ ἐξελίσσωνται κατὰ σειράν. Πραγματικῶς ἐν πάσῃ τοπικῇ ἀντίληψει συμβαίνει διαδοχικὴ τις ἔποψις τῶν συγχρόνως ὑπαρχόντων.

Ἐὰν ἡ κατὰ σειράν ἀνάπτυξις ἐλάμβανε χώραν μόνον ἐν τῇ διεθύνσει Α Ι, θ' ἀντελαμβανόμεθα τὴν τοπικὴν παραλληλίαν ὡς χρονικὴν ἀκολουθίαν. Τοῦτο συμβαίνει ἀληθῶς, ὅταν π. χ. διερχώμεθα πινακοθήκην μόνον κατὰ μίαν διεύθυνσιν ἢ ὅταν παραπλεύωμεν τὰς ὄχθας ποταμοῦ μόνον κατὰ μίαν διεύθυνσιν, π. χ. κατὰ ῥοῦν μόνον.

Ἡ τοπικὴ παραλληλία ἐπιτρέπει ὅμως καὶ τὴν ἀντίληψιν κατ' ἀντίστροφον τάξιν Ι Α, ἥτις ἐν τινι καθαρῶς χρονικῷ ἀντικειμένῳ, π. χ. ἐν τῇ μελωδίᾳ, δὲν εἶναι δυνατὴ. Ἐκτελοῦμεν δὲ ταύτην κινουῦντες τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὴν χεῖρα παλινδρομικῶς κατὰ μῆκος τῆς περιγραφῆς τοῦ ἀντικειμένου. Ἐκ τούτου μεταβάλλεται ὅμως οὐσιωδῶς ἡ ἀνάπλασις. Ἐπειδὴ δηλονότι ἐνταῦθα ἡ διαδοχικὴ ἀνάπλασις ἄρχεται *συγχρόνως* ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πέρατων Α καὶ Ι, αἱ δὲ σειραὶ χωροῦσι κατ' ἀλλήλων, τὴν φορὰν τῆς σειρᾶς διαδέχεται ἡ ἡρεμία τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ αἰρομένης οὕτω τῆς διακρίσεως τοῦ «πρὸ» καὶ «μετά», ἡ χρονικὴ ἀκολουθία γίνεται τοπικὴ παραλληλία, ἡ χρονικὴ σειρά τοπικὴ. Ἐκαστον μέσον μέλος αὐτῆς, οἷον τὸ Ε, φαίνεται μεταξὺ Ζ καὶ Δ, εἶτα τοῦ Η καὶ Γ κτλ.· συντόμως εἰπεῖν, ἡ σειρά ζητεῖ ἐντεῦθεν νὰ ἐκτυλιχθῇ κατ' ἀμφοτέρας τὰς διεθύνσεις ἐξ ἴσου καὶ διακρίνεται τῆς ἀπλῶς χρονικῆς σειρᾶς κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἔχει πρότερα καὶ ὕστερα μέλη οὐδὲ μίαν ἀρχὴν καὶ ἓν πέρασ, ἀλλὰ δύο ἀρχὰς καὶ δύο πέρατα.

Ἡ τοπικὴ σειρά ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ ποιοῦ καὶ τοῦ μερέθους αὐτῆς· τὸ μὲν πρῶτον διὰ τοῦ περιεχομένου τῶν μελῶν, τὸ δὲ δευτε-

ρον διὰ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν. Ἐν τῇ συλλήψει πολλῶν ἴσων τοπικῶν σειρῶν ἐπισκοπίζεται τὸ ἀντίθετον περιεχόμενον (ποιόν) τῶν ἀντιστοιχῶν μελῶν καὶ μένει μόνον ἡ μορφή τῆς τοπικῆς παραλληλίας, καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν ὀριζόμενον ποσόν (μῆκος). Οὕτω λαμβάνομεν τὴν παράστασιν τῆς ὀρισμένου μήκος ἐχούσης κενῆς τοπικῆς σειρᾶς ἢ τοῦ κενοῦ τοπικοῦ διαστήματος, ἐν ᾧ τὴν θέσιν τῶν σκοτισθέντων μελῶν κατέχουσι κενὰ τοπικά σημεῖα. Δι' ἐξακολουθήσεως τῶν σημείων πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἐπ' ἀόριστον γενῶνται ἢ κατ' ἀμοτέρας τὰς διευθύνσεις ἐπ' ἄπειρον προχωροῦσα γραμμῆ.

Ὁ τόπος (χώρος) ὅμως ἔχει καὶ ἄλλην τινὰ ἀνάπτυξιν, ἣς στερεῖται ὁ χρόνος. Ὄταν δύο χρονικαὶ σειραὶ διασταυρῶνται ἐν τινι σημείῳ, συμπύπτουσι καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτῶν σημείων, τ. ἔ. ἡ χρονικὴ σειρά ἔχει μίαν μόνην διάστασιν, ἥτις εἶναι δεδομένη ἐν τῇ διευθύνσει τοῦ «πρὸ» καὶ «μετά». — Ἐν τῷ τόπῳ τούναντιόν δύο τοπικαὶ σειραὶ δύνανται νὰ διασταυρωθῶσιν ἐν τινι σημείῳ, χωρὶς νὰ συμπέσωσι, διότι τὰ μέλη αὐτῶν διίστανται ἀπ' ἀλλήλων διὰ πλαγίων σειρῶν. Τοῦτο παρέχει τὴν ἔννοιαν τῆς γωνίας ὡς τῆς ἀποκλίσεως δύο εὐθειῶν, καθὼς καὶ τὴν τῆς ἐπιφανείας ὡς ὑφάσματος τοπικῶν σειρῶν, διακρινομένων διὰ διπλῆς πλευρικῆς ἀντιθέσεως (δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἄνω καὶ κάτω). Εἰς τὰς δύο διαστάσεις τῆς ἐπιφανείας προσέρχεται καὶ τρίτη διάστασις· διότι ἐν ἐκάστῳ αὐτῆς σημείῳ δύναται νὰ κατασκευασθῇ τοπικὴ γραμμῆ, ἰσταμένη καθέτως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἣς τὰ σημεῖα πάντα ἔχουσι τὴν αὐτὴν πλευρικὴν ἀντίθεσιν (τὴν κατὰ κορυφὴν δηλ.) καὶ διακρίνονται ἀλλήλων διὰ τινος τρίτης πλευρικῆς ἀντιθέσεως, τῆς τοῦ ἐμπρός καὶ ὀπίσω.

§ 22*. Ἡ ἐξοικείωσις ἐν τῷ τόπῳ.

Ἡ ἐξοικείωσις ἐν τῷ τόπῳ γίνεται διὰ τῆς ὁράσεως καὶ ἀφῆς. Ἐν ἀμοτέραις ταύταις ταῖς αἰσθήσεσι τὸ ἐν τῇ περιφερείᾳ πέρασ τοῦ αἰσθητηρίου νεύρου ἐξαπλοῦται κατ' ἐπιφάνειαν, τῆς μὲν ὁράσεως ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, τῆς δὲ ἀφῆς ἐπὶ τῆς ἐπιδερμίδος τοῦ σώματος, οἱ δὲ ἐρεθισμοὶ παρ' ἀμοτέραις μετοχετεύονται ἐπὶ

μεμονωμένων ἰνῶν, ἀμρότερα ταῦτα λυσιτελοῦσιν εἰς τὴν τοπικὴν ἀντίληψιν.

Ἄλλ' ἢ κατ' ἐπιφάνειαν διάταξις συγχρόνων νευρικῶν ἐρεθισμῶν δὲν ἀποτελεῖ εἰσέτι τὸ ἐλαττήριον, δι' ὃ ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τοπικῶν μορφῶν, ὡς θὰ ἦτο ἴσως εἰς τὸν ἐξῶθεν παρατηρητήν. Ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τοπικῶν μορφῶν οὐχὶ διότι οἱ ἐρεθισμοὶ τοῦ αἰσθητηρίου διατάσσονται τοπικῶς ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς καὶ τῆς ἐπιδερμίδος, ἀλλὰ διότι ἡ τοπικὴ αὐτῶν διάταξις βοηθεῖ τὴν ἐκ δύο μερῶν ἀνάπλασιν, ἥτις εἶναι ὁ κύριος ὅρος τῆς τοπικῆς ἀντίληψεως, ἡ δὲ τοπικῶς ἀντιληφθεῖσα διαφορὰ συνδέεται μετὰ τινων τοπικῶν σημείων.

Ἡ ἐν τῷ τόπῳ ἐξοικείωσις ἐκτελεῖται κατ' ἐξοχὴν διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ εὐκίνησις. Ὁ ὀφθαλμὸς ἡμῶν εἶναι ἐκάστοτε διατεθειμένος μόνον δι' ἐν σημεῖον τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου, δηλαδὴ ἐκεῖνο, οὗτινος ἡ σκοπευτικὴ γραμμὴ διέρχεται διὰ τοῦ τὴν μεγίστην ἐναργεῖαν ἔχοντος σημείου τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, δηλ. τοῦ κέντρου αὐτοῦ. Τὰ γειτονικὰ σημεῖα τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου ἀποκατοπτρίζονται ἐπὶ τῶν πλαγίων μερίων τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, ἀλλὰ μετ' ἐλάττονος ἐναργείας. Ὅπως στραφῆ πρὸς αὐτὰ ἡ ἀντίληψις, πρέπει ὁ ὀφθαλμὸς νὰ στρέφεται τοιοῦτοτρόπως, ὥστε νὰ ὑποβάλληται εἰς αὐτὰ διαδοχικῶς ἡ θέσις τῆς ἐναργεστάτης ὀράσεως ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, ὅπερ συμβαίνει ἄνευ συμπτῶν ἐξοχῶς τῆς βουλήσεως, πιθανῶς δι' ἀντανακλαστικῆς ἐνεργείας. Ὅταν λοιπὸν ὁ ὀπτικὸς ἄξων κινῆται πολυδρομικῶς κατὰ μῆκος εὐθείας τινὸς τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου, γεννᾶται ἐν τῇ ψυχῇ τοπικὴ σειρὰ. Ἐὰν στρέψωμεν τὸν ὀφθαλμὸν εἰς ἄλλο ὀπτικὸν πεδίου, παράγεται δι' ἀναλόγου περιστροφῆς τοῦ βολβοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοπικὴ σειρὰ διάφορος τῆς πρώτης κατὰ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ μῆκος καὶ τὴν αὐτὴν θέσιν ἐν τῷ ὀπτικῷ πεδίῳ ἔχουσα, καὶ ἐὰν τοῦτο ἐπαναληφθῆ πολλάκις, θὰ σχηματισθῆ ἐκ τῶν πολλῶν ἴσων κατὰ τὸ μῆκος καὶ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν ἔχουσῶν τοπικῶν σειρῶν διαφόρου περιεχομένου κενρὸν τοπικὸν διάστημα. Μετὰ τῆς παραστάσεως τούτου τοῦ κενοῦ τοπικοῦ διαστήματος θὰ συνδεθῆ ποσὸν τιμῶν αἰσθημάτων ἀντιστοιχούντων ἀποκλειστικῶς εἰς ταύτην τὴν στροφὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ εἰς οὐδεμίαν ἄλλην· διὰ τούτων ὡς το-

πικῶν σημείων δυνάμεθα τοῦ λοιποῦ νὰ μετρῶμεν τὸ μέγεθος καὶ τὴν θέσιν τῶν σχετικῶν γραμμῶν ἐν τῷ ὀπτικῷ πεδίῳ, χωρὶς νὰ ἐξετάζωμεν εἰδικῶς τὸ πλῆθος τῶν παραλλήλων σημείων. Τοιοῦτοτρόπως μετὰ τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς διαφόρους στροφὰς τοῦ βολβοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐπὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἄνω καὶ κάτω, συνδέονται αἱ παραστάσεις ὀρισμένων ἀποστάσεων, διευθύνσεων καὶ θέσεων ἐν τῷ ὀπτικῷ πεδίῳ. Σὺν τῷ χρόνῳ μάλιστα δύναται νὰ συνδεθῇ μετὰ τῆς ἀντιλήψεως ἐνὸς ἐκάστου σημείου τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ὡς καὶ μετὰ τῆς ἀντιλήψεως σημείου τινὸς τῆς ἐπιδερμίδος διὰ τῆς ἀφῆς (§. 8), ἐκτὸς τοῦ πραγματικοῦ περιεχομένου αὐτοῦ (χρῶμα καὶ φωτεινότης) καὶ δευτερείων τις προσδιορισμὸς, οὗ τὸ περιεχόμενον δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἐρεθισμοῦ τοῦ φωτός καθ' ἑαυτόν, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ σχετικοῦ σημείου τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ἐν τῇ ἐπ' αὐτοῦ εἰκόνι καὶ δίδει ἐπομένως ὡς τοπικὸν σημεῖον γινώσιν περὶ τῆς θέσεως ταύτης. Διὰ τοῦτο καὶ ὅταν τὸ ὀπτικὸν πεδίον φωτίζεται ὁμοιομόρφως, καὶ ἐπὶ κλειστοῦ ὀφθαλμοῦ ἀκόμη ἐξαπλώνομεν τὸ ἄθροισμα τῶν ὁμοειδῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν αἰσθημάτων εἰς τινὰ ἐπιφάνειαν, χωρὶς ν' ἀφήσωμεν αὐτὰ νὰ συρρεύσωσιν εἰς μίαν μόνην ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν ὡς ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἤχου.

Ὅπως ἀναλόγως τῇ ὀράσει ἐνεργεῖ καὶ ἡ ἀφή· ἀλλ' αὕτη ἔχει καὶ ἄλλον τινὰ προορισμὸν· διὰ τῶν ἐκ τοῦ σώματος δηλονότι ἀναχωρουσῶν τοπικῶν αὐτῆς σειρῶν φέρει εἰς τὴν ἡμετέραν συνείδησιν τὸ βάθος τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου, καὶ οὕτως ὑποστηρίζει καὶ τελειοποιεῖ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὀφθαλμοῦ.

Τὸ ὀπτικὸν πεδίον τοῦ ὀφθαλμοῦ εἶναι ἐπιφάνεια ἄνευ βάθους, ἄνευ ἀποστάσεως μάλιστα ἐνὸς ἐκάστου τῶν σημείων ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ (Ὁ ὑπὸ τοῦ Chesseldon ἰατροεθελῆς ἐκ γενετῆς τυφλὸς ἤσθάνετο, ὅτε ἀφηρέθη τὸ γλαύκωμα, ὡς ἐὰν πάντα τὰ ἀντικείμενα ἤπτοντο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, ὡς ἐν τῇ ἀφῇ τῆς ἐπιδερμίδος, οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχε νὰ θεωρῇ αὐτὰ ὡς ἀφεστῶτα). Ἡ ἀφή κατὰ πρῶτον παρενθέτει μεταξὺ τοῦ οἰκείου σώματος, ὡς ἀφετηρίας τῆς τοπικῆς ἐκτιμῆσεως, καὶ μερικῶν σημείων τοῦ ὑπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐν εἴδει ἐπιφανείας παραγομένου ὀπτικοῦ πεδίου τὰς ἄ-

νισον μῆκος ἐχούσας τοπικὰς αὐτῆς σειρὰς καὶ βοηθεῖ ἡμῖν νὰ ἐνοητώμεν, ὅτι ἡ ὀρωμένη ἐπιφάνεια δὲν ἄπτεται ἀμέσως τοῦ ἡμετέρου σώματος, ἀλλὰ κεῖται ἐκτὸς ἡμῶν. Τοιοῦτοτρόπως κατὰ γράμμα ἀπωθοῦμεν ἀπὸ τοῦ σώματος διὰ τῆς χειρὸς τὸ ἐπίπεδον ὀπτικὸν πεδῖον τοῦ ὀφθαλμοῦ· ἡ βᾶσις διὰ τὴν παράστασιν τῆς τρίτης διαστάσεως τοῦ χώρου, τοῦ βάθους, εἶναι εὖτω τεθειμένη.

Εὐθὺς ὡς ἐγερθῆ διὰ τῆς ἀφῆς ἡ παράστασις τῆς κατὰ βάθος διαστάσεως τοῦ χώρου, ἄρχεται καὶ ὁ ὀφθαλμὸς νὰ προσέχη εἰς τὰς διαφορὰς, δι' ὧν δηλοῦται ἡμῖν τὸ ἄνισον μῆκος τῶν ἐξ αὐτοῦ εἰς μερικὰ σημεῖα τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου διευθυνημένων ἀκτίνων. Τοιούτων γνωρισμάτων δὲν στερεῖται οὐδ' ἡ μονόφθαλμος ὄρασις. Ταῦτα εἶναι ἡ προσαρμογὴ τοῦ ὀφθαλμοῦ διὰ τὸ μακρὰν, ἢ δι' ἄσαφῶν αἰσθημάτων τῶν μυῶν ἡμῖν ἐξαγγελλομένη, ἢ ὁποῖα ὅμως ἐπὶ μεγάλων ἀποστάσεων ἐγκαταλείπει ἡμᾶς· ἔπειτα τὸ μετὰ τῆς ἀποστάσεως ἐλαττούμενον μέγεθος τῆς ὀπτικῆς γωνίας, ὑφ' ἣν παρουσιάζεται ἐν τῷ ὀπτικῷ πεδίῳ ἀντικείμενον τι σταθεροῦ μεγέθους· τέλος αἱ ἀλλοιώσεις ἐκεῖναι ἐν τῇ ἐντάσει καὶ ποιότητι τοῦ φωτισμοῦ, αἵτινες εἶναι ὡσαύτως ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστάσεως.

Εἰς ταῦτα τὰ σημεῖα προσέρχονται ἐν τῇ δι' ἀμφοτέρων τῶν ὀφθαλμῶν ὄρασις τὸ μυϊκὸν αἰσθημα τῆς συγκλίσεως τῶν ὀπτικῶν ἄξόνων, ἥτις διὰ τὰ ἐγγυτέρω κείμενα σημεῖα εἶναι μείζων ἢ διὰ τὰ ἀπωτέρω.

Τὰ ὀπτικὰ ταῦτα σημεῖα τοῦ βάθους τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου ἀποβάλλουσι τὴν ἰσχὺν αὐτῶν, ὅταν τὰ ἀντικείμενα εἶναι πολὺ μεμακρυσμένα· διότι τότε ἐξαφανίζονται αἱ διαφοραὶ τῆς προσαρμογῆς, τῆς συγκλίσεως τῶν ὀπτικῶν ἄξόνων καθὼς καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς ἀφῆς. Ἐν ταιαύταις περιστάσεσιν, ἐπόμενοι τῇ καθολικῇ συνηθείᾳ, μεταθέτομεν μὲν τὰ ὀρώμενα πάντοτε ἐκτὸς τοῦ ὀφθαλμοῦ, εἰς τὸν χῶρον, ἀλλ' εἰς ἴσας ἀποστάσεις ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ. τ. ἔ. προβάλλομεν αὐτὰ εἰς τινα κοίλην ἐπιφάνειαν, ἣν φανταζόμεθα ἐν ἀορίστῳ ἀποστάσει. Τοῦτο λαμβάνει χῶρον ἐν τῇ θέᾳ τῆς οὐρανίης ἀψίδος.

§ 23*. Τοποθέτησις καὶ προβολὴ τῶν αἰσθημάτων.

Τοποθέτησις τῶν αἰσθημάτων καλεῖται ἡ εἰς ὠρισμένας θέσεις τοῦ σώματος μετάθεσις αὐτῶν. Συχνότατα συμβαίνει τοῦτο ἐπὶ αἰσθημάτων ἀλγηδόνας. Θεωροῦμεν δηλ. τὴν πραγματικὴν ἢ φαινομένην ἀφαιτηρίαν τοῦ ἐρεθισμοῦ ὡς τὸν τόπον τοῦ αἰσθήματος. Ἄλλὰ καὶ εἰς μέρη στερούμενα νεύρων, ἐπομένως ἀναίσθητα, οἷοι εἶναι οἱ ὀδοῦτες, αἰτρίχες, οἱ ὄνυχες, τοποθετοῦμεν τὰ αἰσθήματα.

Ἡ τοποθέτησις τῶν αἰσθημάτων δὲν εἶναι ἐγγενής· διότι προϋποθέτει τὴν διάκρισιν τοῦ οἰκείου σώματος ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ἥτις λείπει ἀκόμη παρὰ τοῖς ὅλως μικροῖς παιδίοις. Τὰ μικρὰ παιδία αἰσθάνονται μὲν τὸν πόνον, ἀλλὰ πῶθεν προέρχεται ἐντελῶς ἀγνοοῦσιν.

Ἡ ἐναλλαγὴ τῆς θέσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ τῆς τοῦ αἰσθήματος, ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζεται ἡ τοποθέτησις, στηρίζεται ἐπὶ τῆς συμπτώξεως ὀπτικῶν, ἀπτικῶν καὶ μυϊκῶν αἰσθημάτων. Ἐὰν π. χ. διὰ μαχαίρας τέμνωμεν τὸν ὀφθαλμὸν, τοῦτο προκαλεῖ τριῶν εἰδῶν αἰσθήματα, ἥτοι αἰσθημα. ἀφῆς, ἄλγους καὶ ὀράσεως, ἅτινα συμπλέκονται πρὸς ἄλληλα. Τὸ αἰσθημα τῆς ἀφῆς καὶ τῆς ὀράσεως συνδέεται μετὰ τινος ἀλλοιώσεως ἐν τῇ τοπικῇ εἰκόνι τῆς χειρός, καὶ ἐκεῖ, ὅπου παρετηρήσαμεν ταύτην τὴν ἀλλοίωσιν, μεταθέτομεν τότε τὸ σύγχρονον αἰσθημα τῆς ἀλγηδόνας. Πόσον μεγάλως δύναται ν' ἀπατώσιν οἱ τοιοῦτοι συνδυασμοὶ τὸν ἄνθρωπον, καταφαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι ἠκρωτηριασμένοι πιστεύουσιν ὅτι τὸ ἀποτμηθὲν μέλος ἀλγεῖ ἔτι κτλ.

Ἡ δὲ προβολὴ τῶν αἰσθημάτων προϋποθέτει τὴν τοποθέτησιν καὶ ἐμφανίζεται ὡς τις συνέχεια αὐτῆς. Προβάλλομεν, ὅταν ἀποχωρίζωμεν τὰ αἰσθήματα καὶ ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου σώματος καὶ μεταθέτωμεν αὐτὰ εἰς ἄλλα πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὅταν λοιπὸν τόνους, χρώματα κτλ. θεωρῶμεν ὡς συστατικὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ὅταν προβάλλωμεν, συνδέομεν μετὰ τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τῶν προκαλούντων τὰ αἰσθήματα, τὰς ιδιότητας τῶν αἰσθημάτων, ἅς ἡμεῖς μεταφέρομεν ἐξω, καὶ ἀποδίδομεν αὐτὰς εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ὡς γνωρίσματα. Ὅτι ἡ ἀπάτη

αὕτη εἶναι τόσον βαθέως ἐρριζωμένη, κυρία αἰτία εἶναι τὸ ὅτι ἀναπτύσσεται ἤδη ἐν τῇ πρωιμωτάτῃ παιδικῇ ἡλικίᾳ.

ἔ 24. Ἡ πρόσληψις (ἀφομοίωσις).

Αἱ σκοτισθεῖσαι παραστάσεις δὲν ἀπόλλυνται παντελῶς ὡς γινώσκωμεν ἤδη (ἔ 16), ἀλλὰ δύνανται πᾶσαν στιγμὴν ν' ἀναπλασθῶσιν, ἐὰν δοθῇ αὐταῖς εὐκαιρία. Ἄλλ' ἐκ τοῦ ἀναρ.θμητοῦ ταμειύματος τῶν ἐσκοτισμένων παραστάσεων ἀναπλάττονται πραγματικῶς ποτὲ μὲν αὐται, ποτὲ δ' ἐκεῖναι, καθ' ὅσον εὐρίσκουσι βοθηθείας ἐν ταῖς εἰς τὴν συνείδησιν ἀναδυμέναις παραστάσεσιν.

Πᾶσα νεωστὶ εἰσερχομένη παράστασις ζητεῖ κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἀναπλάσεως νὰ ὑψώσῃ εἰς τὴν συνείδησιν κύκλον τινὰ ὁμοίον ἢ συνεχρομένων μετ' αὐτῆς παραστάσεων. Εἰς πᾶσαν νέαν λοιπὸν ἀντίληψιν ἔρχεται ἐσωθεν εἰς ὑπάντησιν μία τῶν ὑπαρχουσῶν ἤδη ἀρχαίων παραστάσεων, δι' ἧς ἡ ψυχὴ ἀντιδρᾷ πρὸς τὴν νέαν, καὶ δι' ἧς ὡς διὰ συνεργοῦντος ὄργανου δέχεται αὐτήν. Ἐὰν αὕτη ἡ ἀναπεπλασμένη ἀρχαία παράστασις εἶναι ἀρκούντως ἰσχυρά, ἡ νέα παράστασις μετατρέπεται πῶς ὑπὸ τῆς ἀρχαίας, ἐμφανίζεται δηλονότι διάφορος, ἢ ἐὰν δὲν ἤρχετο εἰς συνάντησιν αὐτῆς ἐκεῖνη ἡ ἀρχαία παράστασις. Αὕτη ἡ μετατροπὴ τῆς νεωτέρας (ἀσθενεστερας) παραστάσεως ὑπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας, ὑπερτέρας αὐτῆς κατὰ τὴν δύναμιν, ὀνομάζεται πρόσληψις ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀμετάβλητον παραδοχὴν αὐτῆς, τὴν ἀντίληψιν.

Ἡ μὲν ἀρχαία παράστασις καλεῖται προσλαμβάνουσα, ἡ δὲ νέα προσλαμβανομένη· τὸ δ' ὅλον φαινόμενον τῆς προσλήψεως συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι αὕτη ἀντιπαραβάλλεται πρὸς ἐκείνην καὶ ἀναγκάζεται νὰ συμμορφωθῇ πρὸς αὐτήν ἅτε ἰσχυροτέραν. Καὶ ἐὰν μὲν ἔχῃ μέρη συμφωνοῦντα μετὰ τῆς προσλαμβανούσης παραστάσεως, ἐμφανίζονται ταῦτα μετὰ μείζονος ἰσχύος, ἅτε συνδεόμενα μετὰ τῶν ὁμοίων μερῶν τῆς ἀρχαίας παραστάσεως· ἐὰν δ' ἔχῃ μέρη ἀσυμβίβαστα, ταῦτα κωλύονται.

Φαίνεται μὲν κατ' ὄρχαξ ἡ νεωστὶ ἐλθοῦσα παράστασις (ἡ προσληπτέα) ὡς πλεονεκτοῦσα, διότι δι' αὐτὴν τὴν καινότητα αὐτῆς εἰσδύνει εὐθὺς εἰς τὴν συνείδησιν μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως καὶ μάλιστα ὅταν εἶναι αἰσθησις, ἐν ᾗ ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν παραστάσεων ὁμᾶς δεῖται.

χρονου, ὅπως ἀναπτυχθῆ· εὐθὺς ὁμως ἡ σχέσις αὕτη μεταβάλλεται, διότι ἡ ἀρχαία παράστασις διὰ τὴν πολυμερῆ σύνδεσιν αὐτῆς προσέλκεται ἀεὶ πλείους βοηθείας, αἵτινες ἀπωθοῦσιν ἀπ' αὐτῆς τὴν κώλυσιν. Τέλος δ' ἡ προσλαμβάνουσα παράστασις δέχεται εἰς ἑαυτὴν τὴν προσλαμβανομένην, ἀφ' οὗ ἀφομοιώσῃ αὐτήν, τ. ἔ. οἰκειωθῆ μὲν τὸ αὐτῇ ἀρμόττον, τὸ δὲ ἀλλότριον καὶ ἀντίθετον ἀπόσῃ, ὡς ὁ ὀργανισμὸς προσέλκεται μὲν ἐκ τῆς προσφερομένης τροφῆς τὰ πρὸς τὴν θρέψιν αὐτοῦ συντελοῦντα στοιχεῖα καὶ ἀφομοιοῦσι πρὸς ἑαυτόν, ἀποβάλλει δὲ τὰ ἄχρηστα. (*Ἐχομεν λ. χ. τὴν ἀρχαίαν παράστασιν Α Β Γ δ μ ν, πρὸς ἣν ἀντιπαραβάλλεται ἡ νέα παράστασις Α Β Γ Δ ο π ρ, ἡ ἀναπλάττουσα ἐκείνην κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος. Ἐν τῇ προσλήψει λοιπὸν τὰ μὲν Α Β Γ τῆς νέας παραστάσεως ἐνοῦνται ἀπλῶς μετὰ τῶν αὐτῶν τῆς ἀρχαίας συστατικῶν, τὸ δὲ Δ ὡς ἀντίθετον τοῦ ἀντιστοιχοῦ τῆς ἀρχαίας σειρᾶς δ κωλύεται, καὶ τὰ ἀσύγκριτα μέρη μ ν συμπλέκονται βαθμηδὸν μετὰ τῶν ο π ρ, ἅτινα ἐνισχύουσιν οὕτω καὶ αὐξάνουσι τὴν προσλαμβάνουσαν παράστασιν).

Αἱ προσλαμβάνουσαι παραστάσεις αὐξάνονται ἀεὶ πρεΐουσης τῆς ἡλικίας διὰ τῶν ἐπανειλημμένων προσλήψεων. Διὰ πάσης προσλήψεως δηλονότι ἐνισχύεται ἡ πρόσλαμβανουσα παράστασις, διότι δέχεται ἐν ἑαυτῇ τὴν προσληφθεῖσαν παράστασιν ὡς νέαν βοήθειαν, ἀλλὰ καὶ πλουτίζεται κατὰ τὸ περιεχόμενον, συνενούσα πρὸς ἑαυτὴν τὰ στοιχεῖα τῆς πρόσλαμβανομένης τὰ συμφωνοῦντα πρὸς αὐτήν.

Ἄλλ' ἐν τοῦτοις συμβαίνει ἐνίοτε καὶ τὸ ἐναντίον· αἱ ἀρχαιότεραι δηλονότι προσληπτικαὶ παραστάσεις κλονοῦνται ὑπὸ τῶν νεωστὶ εἰσερχομένων, διαλύονται καὶ μετατρέπονται μάλιστα παντελῶς, ὥστε ἀντιστρέφεται ἡ πορεία τῆς προσλήψεως. Ἡ ἀκαταμάχητος ἐνάργεια νέας τινὸς ἀντιλήψεως ἐξαναγκάζει τὴν ἤδη σταθερῶς ὀρισμένην θεωρίαν εἰς νέας μεταβολάς, νέα συμβάντα ἐν τῷ βίῳ ἀνατρέπουσι παλαιὰς πεποιθήσεις καὶ ἐν γένει νέα διδόμενα τῆς πείρας διαλύουσι παλαιότατους ἐννοιῶν συνδυασμούς. (Ἡ αἰφνιδία ἐπιστροφή τοῦ Παύλου.—Ὁ ἀκόλαστός Πολέμων, μεθύων καὶ ἐστεφανωμένος εἰσώρμησεν εἰς τὴν τοῦ Ἐσνοκράτους σχολήν, ἀκούσας δὲ τὸν περὶ σωφροσύνης λόγον, ἤλλαξεν ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης βίον καὶ ἐγένετο φιλόσοφος.—Ὁμοιον συνέθι τῷ ἱερῷ Αὔγου-

στίνῳ ἀκούσαντι τοῦ Ἀμβροσίου κηρύττοντες). Ἡ τοιαύτη ἀνατροπὴ συνοδεύεται ὑπὸ σφοδρότατων ψυχικῶν ταραχῶν, ὅταν συμβαίη αἰφνιδίως, ὡς ὅταν π. χ. καταφωρῶμεν τὸν φίλον ἡμῶν φανερῶς ἀπιστοῦντα. Δύναται ὅμως καὶ νὰ συντελεσθῇ καὶ βαθμηδὸν ὑπὸ τῆς προιούσης ἀναπτύξεως τῆς πείρας ἡμῶν καὶ νὰ λάβῃ τὸν χαρακτήρα καθάρσεως τῶν ἀρχῶν, δοξῶν καὶ πεποιθήσεων ἡμῶν. (Βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως π. χ. μετεμορφώθη ἡ παράστασις τοῦ ἡλίου, ἣν εἶχομεν παῖδες ὄντες, καὶ ἐν γένει ἡ ἰδέα ἡμῶν περὶ τοῦ κόσμου). Οὕτως αἱ προσλαμβάνουσαι παραστάσεις μεταβάλλονται οὐ μόνον κατὰ τὴν ἰσχύν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον, δὲν πλουτίζονται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνακαινίζονται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπαραλλάκτως, ὡς ὁ ὄργανισμὸς διὰ προσλήψεως καὶ ἀφομοιώσεως νέων στοιχείων ἀνανεοῦται μετὰ τινα χρονικὴν περίοδον οὕτως, ὥστε οὐδὲν ἐκ τῆς πρόην αὐτοῦ ὕλης ἀπομένει. — Ἡ πρόσληψις δύναται νὰ ἐνισχυθῇ καὶ διὰ τούτου, ὅτι αἱ προσλαμβάνουσαι παραστάσεις προσλαμβάνονται καὶ αὐταὶ ὑπὸ παραστάσεων ἀνωτέρας τάξεως, οὕτω π. χ. ἡ παράστασις τῆς ἐλαίας προσλαμβάνει μὲν πᾶσαν νέαν ἀντίληψιν ἐλαίας, ἀλλὰ προσλαμβάνεται καὶ αὐτὴ ὑπὸ τῆς παραστάσεως τοῦ δένδρου, καὶ αὕτη δὲ πάλιν ὑπὸ τῆς παραστάσεως τοῦ φυτοῦ, καὶ πάλιν ἡ τελευταία ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας καὶ γενικωτέρας παραστάσεως τοῦ ὄργανισμοῦ κτλ. Διὰ τῆς τοιαύτης συναφείας καὶ συναρθρώσεως τῶν παραστάσεων ἀποτελεῖται ἡ ὀργανικὴ ἐνότης τῆς συνειδήσεως ἡμῶν.

§ 25. Σπουδαιότης τῆς προσλήψεως. Προδοχί.

Ἡ πρόσληψις εἶναι σπουδαιότατον ψυχικὸν φαινόμενον. Αὕτη εἰσάγει εἰς τὸν ψυχικὸν ἡμῶν βίον συνέχειαν, στερεότητα καὶ τάξιν, ὑποτάσσουσα τὰς νέας ἐντυπώσεις εἰς τὰς ἀρχαίας, καταχωρίζουσα ἕκαστον ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, φέρουσα πάντα εἰς τὴν προσήκουσαν αὐτῶν πρὸς τὸ σῶμα τοῦ ψυχικοῦ βίου σχέσιν καὶ οὕτω κατεργαζομένη τὴν ὀργανικὴν ἐκείνην διάπλασιν τῆς συνειδήσεως, ἣν καλοῦμεν ὄρφωσιν. — Διὰ τῆς προσλήψεως κατέχεται τὸ καθ' ἕκαστον καὶ μένει ἀνεπίληστον, ἐν ᾧ ἄλλως θὰ παρήρχετο πρὸ ἡμῶν ἀπαρατήρητον. Αἱ προσλαμβάνουσαι παραστάσεις εἶναι τὰ ἄριστα τῆς μνήμης στηρίγματα (βοήθειαι).

Ἄλλ' ἡ πρόσληψις εἶναι πολὺ σπουδαία εἰς τὴν προσοχήν. Τὸ προσέχειν εἰς τι ἀντικείμενον σημαίνει νὰ κρατῶμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ ἐν τῇ συνειδήσει ἐναντίον τῆς ἐκ τῶν ἄλλων παραστάσεων ἀπειλούσης αὐτὴν κωλύσεως. Γίνεται δὲ τοῦτο διττῶς, ἢ διὰ τῆς διαρκείας τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ ἢ διὰ τῆς προσχωρήσεως βοθητιῶν· καὶ ἐπ' ἐκείνης μὲν στηρίζεται ἡ ὕλική προσοχή, ἐπὶ δὲ ταύτης ἡ πνευματικὴ. Ἐπειδὴ πρὸς τούτοις ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει αἱ βοήθειαι ἢ προστρέχουσιν αὐτομάτως, ἢ προσάγονται ἐκ προθέσεως, ἡ πνευματικὴ προσοχή εἶναι ἡ ἀκουσία ἢ ἐκουσία.

Ἡ πνευματικὴ προσοχή γίνεται διὰ τῶν προσλαμβανουσῶν παραστάσεων. Καὶ τὸ ἐλαχίστου ἄξιον φαινόμενον κατέχεται ἐν τῇ συνειδήσει ζωηρόν, ἐὰν εὐρίσκη προσλαμβανούσας παραστάσεις. Τὸ παιδίον ἐν τῷ σχολείῳ προσέχει εὐθὺς ὡς ἀκούσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἢ ἐν τινι ἀκαταλήπτῳ εἰς αὐτὸ λόγῳ ἀκούσῃ γνωστὴν λέξιν· ὁ ἀκάθεκτος θόρυβος τῶν μαθητῶν σιγᾶ ἅμα ἀρξαμένου τοῦ διδασκάλου νὰ διηγηθῇ ἀνέκδοτόν τι. Ἡ πνευματικὴ λοιπὸν προσοχὴ ἡμῶν τρέπεται ἀκουσίως πρὸς ἐκείνας τὰς παραστάσεις, αἵτινες εὐρίσκουσιν ἐν τῇ συνειδήσει προσλαμβανούσας σειρὰς καὶ συστήματα παραστάσεων, αἵτινες ὅμως θέον νὰ εἶναι ἀντίθετοι καὶ ὅμοιοι πρὸς τὰς νέας. Τὸ ἀπόλυτως νέον δὲν ἐξεγείρει τὴν ἡμετέραν προσοχήν, ἀλλ' οὐδὲ ἡ ἀπόλυτος ταυτότης τοῦ νεωστὶ προσφερομένου. Διότι ἐν ἐκείνῳ μὲν λείπει πᾶν σημεῖον ἐπαφῆς, πᾶσα ἀναφορὰ πρὸς τὰς ὑπαρχούσας ἀρχαίας παραστάσεις· διὸ οὐδεμίαν εὐρίσκει βοήθειαν, οὐδὲν στήριγμα κατὰ τῶν ἀντιθέσεων αὐτοῦ, μένει λοιπὸν ξένον καὶ ἀδύνατον καὶ καταπιέζεται μάλιστα παντελῶς. Τὴν αὐτὴν δὲ τύχην λαμβάνει καὶ ἡ νέα ἀντίληψις, ἥτις κατὰ πάντα ταυτίζεται ταῖς ἀναπλαττομέναις ἀρχαίαις παραστάσεσιν. Ὅθεν ἡ προσοχὴ τρέπεται μόνον πρὸς τὸ σχετικῶς καινόν, ὅπερ προσέρχεται εἰς τὸ ἤδη γνωστὸν ὡς προσθήκη, συνέχεια, συμπλήρωσις ἢ διόρθωσις αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ προσλαμβάνουσαι παραστάσεις εἶναι διαφορὰ παρὰ τοῖς διαφοροῖς ἀτόμοις, καθότι ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἰδίας βιογραφικῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως ἐκάστου, δῆλον ὅτι ἡ προσοχὴ στρέφεται παρὰ διαφοροῖς ἀνθρώποις πρὸς διάφορα φαινόμενα, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὅποιον εἶναι διαρκὴς πῶς διά-

θεσις εἰς προσοχὴν πρὸς τι ἀντικείμενον. Ὁ ἀδαμαντοπώλης ἀνακαλύπτει τὴν κηλίδα τοῦ ἀδάμαντος, ὀλίγον ὅμως προσέχει εἰς τὰς λεπτὰς διαφορὰς τοῦ ἀνθοῦντος φυτοῦ, δι' ἧς ὁ βοτανικὸς εἶναι τόσον ὀξυδερκής· τὸν ἰατρὸν δὲν διαφεύγει οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον σύμπτωμάτης νόσου, δὲν παρατηρεῖ ὅμως τὰς ἑλλείψεις τῆς κλίνης καὶ τῶν συνδόνων, ἧς ἡ γυνὴ αὐτοῦ πρὸ πάντων θὰ ἔβλεπεν.

Οὐδὲν ἄλλο χαρακτηρίζει τόσον τὴν μόρφωσιν τοῦ τε ἀτόμου καὶ τοῦ ἔθνους, ὅσον τὰ ἀντικείμενα, ἃ κατ' ἐξοχὴν ἐπισπῶνται τὴν προσοχὴν αὐτῶν. (Ὁ Ἀχιλλεὺς μεταξὺ τῶν θυγατέρων τοῦ Λυκομήδους ἐν Σκύρῳ καὶ Ὁδυσσεύς). Ὅσῳ δὲ γενικωτέρα εἶναι ἡ μόρφωσις, τόσῳ εὐρυτέρα εἶναι ἡ σφαῖρα τῶν ἀντικειμένων τούτων. Παρὰ τῷ ἔσπερῳ μὲν μορφώσεως παιδίῳ δὲν ὑπάρχει πνευματικὴ προσοχὴ διὰ τὴν ἑλλειψίν στερεῶν προσλαμβανουσῶν παραστάσεων· διὸ ἄγεται αἰεὶ ὑπὸ τῶν ἰσχυροτάτων ὕλικῶν ἐντυπώσεων καὶ τοῦ θελητήρου τοῦ καινοφανοῦς. Διὰ τοῦτο τὸ δυσχερέστατον ἔργον τῆς πρώτης διδασκαλίας εἶναι νὰ αἰχμαλωτίσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ παιδίου· τὰ ἐπιτηδεύματα δὲ μέσα πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ σύναψις τοῦ διδασκτέου πρὸς τὸ ἤδη γνωστόν, αἱ κατάλληλοι εἰσαγωγαὶ καὶ ἡ χρῆσις ὕλικῶν ἐρεθισμῶν.

Διὰ τῆς προσλήψεως τέλος γίνονται τὰ φαινόμενα τῆς διανοίας, εἰς ἃ μεταβαίνομεν ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΙΑΣ

§ 26. Τὸ νοεῖν ἐν γένει.

Ἡ γένεσις τῶν ὑψηλοτέρων εἰδῶν τῶν παραστάσεων, ἅτινα ἐγχαράττουσιν εἰς τὸν ψυχικὸν ἡμῶν βίον τὸν ἰδιόζοντα αὐτῷ τύπον, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γίνεται ἡ σύνδεσις (συνειρμὸς) τῶν παραστάσεων. Ἡ σύνδεσις αὕτη γίνεται ἢ ἔνεκα τῆς ποιότητος τοῦ παρασταθέντος (ταυτότης, ὁμοιότης, διαφορὰ, ἀντίθεσις), ἢ διὰ τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς ἀπ' αὐτοῦ ἐξαρτωμένης διαδοχῆς.

Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων κατὰ συγχρονισμόν καὶ διαδοχὴν

είναι τυχαία, έξωτερική, μηχανική, διότι αίτια τῆς συνδέσεως ἐνταῦθα εἶναι τὸ καθαρῶς τυχαῖον γεγονός τῆς συναντήσεως τῶν παραστάσεων ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν, οὐδεμίᾳ ὅμως σχέσει τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Καί τὰ ἀντιπρακτικώτατα εἶναι δυνατόν ἐν αὐτῇ νὰ συγκολληθῶσι καὶ τὰ μᾶλλον ἀσύγκριτα νὰ συναφθῶσι πρὸς ἄλληλα. Οὕτω προκύπτουσι συνδυασμοὶ παραστάσεων, εἰς οὓς οὐδὲν πραγματικὸν ἐκτὸς τῆς συνειδήσεως τοῦ παριστάντος ἀντιστοιχεῖ. Ὁ τύπος οὗτος τοῦ μηχανικοῦ συνδυασμοῦ τῶν παραστάσεων ἐκφράζεται καθαρῶτα μόνον ἐν τῷ πλάσμασι τῶν οὐείρων καὶ τῆς παραφροσύνης.

Παντελῶς διάφορος εἶναι ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων ἡ ἀκολουθοῦσα τῇ ποιότητι αὐτῶν, καὶ ἐμφανιζομένη διὰ τοῦτο ὡς ἀναγκαία, ἐσωτερική, λογική. Αἰτία τῆς συνδέσεως τῶν παραστάσεων ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἡ ἐν τῇ ψυχῇ συνάντησις αὐτῶν, ἀλλ' αἱ λογικαί, δηλ. αἱ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν σχέσεις, αἱ ὁποῖαι μένουσιν ἐν πάσῃ περιπτώσει αἱ αὐταὶ καὶ διὰ πάντα χρόνον καὶ πᾶσαν ἀνθρωπίνην κεφαλὴν εἶναι αἱ αὐταί. Ἐν τῇ καταστάσει τῆς σκέψεως, ἐν τῇ λογικῇ ἀμφισθητήσῃ, ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ διατριβῇ, ἐν τῇ μαθηματικῇ ἀποδείξει ἐκφράζεται καθαρῶτα αὕτη ἡ λογικὴ σύνδεσις τῶν παραστάσεων.

Τὸ ν' ἀκολουθῇ τις ἐν τῷ παριστάντι τῷ ποιῶ τῶν παριστανομένων καλεῖται νόησις, ἡ δὲ τοῦ νοεῖν δύναμις νοῦς.

Τῷ ποιῶ τῶν παριστανομένων ἀκολουθεῖ τις ὅμως, ὅταν συνδέῃ μὲν ὅ,τι πρέπει νὰ συνδεθῇ, χωρίζῃ δὲ ὅ,τι πρέπει νὰ χωρισθῇ. Ἐπειδὴ δηλονότι τὰ στοιχεῖα τῶν παραστάσεων, τὰ αἰσθήματα, εἶναι δεδωμένα κατὰ τρόπον ἀνεξάρτητον τῆς ἡμετέρας συμπράξεως, ἡ νόησις δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ μόνον ἐν ταῖς συνδέσεσι τῶν στοιχείων τούτων. Καὶ ἀληθῶς τὸ κρίνειν, ὡς συνάπτειν καὶ χωρίζειν, εἶναι ἡ κυρία λειτουργία τῆς νόησεως. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος κρίνῃ, καὶ νοεῖ συνάμα. Ὁ δὲ παριστῶν χωρὶς νὰ συνάπτῃ καὶ χωρίζῃ μετὰ κρίσεως τὰς παραστάσεις κρίνει μόνον μηχανικῶς, δὲν νοεῖ ὅμως.

Ἡ λογικὴ διακρίνει τρεῖς λειτουργίας τῆς νόησεως: τὸ σχηματίζειν ἐννοίας, τὸ κρίνειν, καὶ τὸ συλλογίζεσθαι, καὶ ἀνάγει αὐτὰς πάσας εἰς ἐννοίας καὶ τὰς τούτων σχέσεις. Ἀλλὰ ψυχολογικῶς προηγείται ἡ κρίσις τῆς μορφώσεως τῶν ἐννοιῶν καὶ τοῦ συλλογι-

ζεσθαι, διότι αἱ μὲν ἔννοιαι εἶναι τὸ ἐξαγόμενον μόνον τῆς περὶ τῶν ὄντων κρίσεως ἡμῶν, οἱ δὲ συλλογισμοὶ εἶναι μόνον διάμεσοι κρίσεις.

§ 27. Τὸ κρίνειν.

Ὡς ἡ λογικὴ κρίσις συνίσταται ἐξ ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως, οὕτω καὶ ἐν τῇ ψυχολογικῇ πράξει τοῦ κρίνειν διακρίνονται δύο στάδια, τὸ τῆς σκέψεως καὶ τὸ τῆς ἀποφάνσεως.

Πρέπει πρῶτον νὰ ὑπάρχωσι δύο παραστάσεις Α. καὶ Β. Ἡ μὲν μία τούτων, Α, ἀφ' ἧς ὀρμαῖται τὸ παριστάναι, εἶναι τὸ ὑποκει-
μενον, ἡ δ' ἑτέρα, Β, εἰς ἣν μεταβαίνει, εἶναι τὸ κατηγορούμε-
νον. Τὸ μὲν ὑποκείμενον λοιπὸν εἶναι τὸ ὑποτιθέμενον, τὸ δὲ
κατηγορούμενον τὸ προστιθέμενον.

Ἐὰν ὑπῆρχον μόνου αἱ δύο παραστάσεις Α καὶ Β, θὰ συνε-
χωρεύοντο εὐθὺς καὶ θὰ ἐγίνετο ἡ ὅλική παραστάσις Α Β, οὐδα-
μῶς ὅμως ἡ κρίσις: «Α ἐστὶ Β». Ἐὰν ἴδω πρόσωπόν τι Α καὶ
ἀναγνωρίσω αὐτὸ ἀμέσως ὡς τὸν φίλον μου Β, λαμβάνει χώραν
τοιαυτὴ ἀπλὴ συγχώνευσις, χωρὶς νὰ γείνη κρίσις.

Ἐὰν τούναντίον προσφέρωνται εἰς παράστασιν ὑποκειμένου τι-
νὸς πολλαὶ ἀντίθετοι παραστάσεις ὡς κατηγορούμενά Β, Γ, Δ,
Ε... ἡ σύνδεσις τοῦ Α μετὰ τινος τῶν παραστάσεων τούτων κω-
λύεται, διότι ἐκάστη αὐτῶν ἀξιοῖ μὲν νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ Α,
ἐμποδίζεται ὅμως ὑπὸ τῆς αὐτῆς σπουδῆς τῶν ἄλλων. Ἐντεῦθεν
γεννᾶται ἀμφιταλάντευσις, ἐν ἣ μένει ἄκριτον, ἂν Α ἐστὶ Β ἢ
Γ ἢ Δ. Αὕτη εἶναι ἡ κατάστασις τῆς σκέψεως ἢ τῆς ἀμφιβολίας,
διότι κυρίως πρόκειται περὶ τῶν «δύο περιπτώσεων» (ἀμφι-βάλ-
λω): Α ἐστὶ Β ἢ Α οὐκ ἔστι Β. Ἐκάστη τούτων τῶν κρίσεων
εἶναι προβληματικὴ.

Ἡ σκέψις λαμβάνει χώραν, ὅταν π. χ. ἴδω γνωστόν μοι πρό-
σωπον χωρὶς νὰ γνωρίσω αὐτὸ ἀμέσως. Κλίνω μὲν νὰ θεωρήσω τὸ
πρόσωπον τοῦτο Α ὡς τὸ γινώριμόν μου Β, ἀμέσως ὅμως ἐπέρχε-
ται μοι κατὰ νοῦν, ὅτι ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ ὁ φίλος μου Γ ἢ
Δ... Ἡ βλέπω πτηνόν τι· ἡ θέα αὐτοῦ μὲ ἀναμιμνήσκει τὰς γενι-
κὰς παραστάσεις ἀηδῶν, κορυδαλός, τρυγῶν κτλ., διὸ γεννᾶται ἡ
σκέψις, ὡς ποῖον πρέπει νὰ θεωρήσω «τοῦτο τὸ πτηνόν» διότι δύ-
ναται νὰ εἶναι ἐπίσης τὸ ἓν καθὼς καὶ τὸ ἄλλο.

Ἡ κατάστασις αὐτῆ τῆς σκέψεως διαρκεῖ ἐφόσον αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις τῶν κατηγορουμένων ἐξυψοῦνται, εἰ καὶ ἐν ταχείᾳ διαδοχῇ, εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν τῆς σαφηνείας. Τελευτᾶ δὲ ὑπὲρ ὠρισμένου τινὸς κατηγορουμένου Β, εὐθὺς ὡς παραστῆ εἰς τὴν συνείδησιν οἰαδῆποτε παράστασις Μ, ἣτις προσφέρει εἰς τὴν παράστασιν ἐκεῖνου βοήθειαν τόσον θαψιλῆ, ὥστε αὐτὴ ἀναβαίνει πλέον εἰς τὴν συνείδησιν μετὰ πάσης βεβαιότητος καὶ καταπιεῖται τὰς ἑαυτῆς ἀντιθέσεις Γ, Δ, Ε... Ἡδὴ οὐδὲν ἐμποδίζει τὴν ἔνωσιν τοῦ Β μετὰ τοῦ Α, ἢ δ' ἔνωσις αὐτῆ, θὰ ἐξαγγελθῆ ὑπὸ ταύτας τὰς ἰδιαιτέρας περιστάσεις ὡς ἡ κρίσις «Α ἐστὶ Β». Τοῦτο εἶναι τὸ δεῦτερον στάδιον ἐν τῷ κρίνειν, τὸ τῆς ἀποφάνσεως.

Ἡ παράστασις Μ, ἣτις ἐπήνεγκε τὴν ἀπόφασιν, εἶναι ὁ ψυχολογικὸς λόγος τῆς κρίσεως. Τὸ πτηνὸν τοῦτο εἶναι ἀηδῶν, διότι ἔχει τὴν ἰδιάζουσαν ταύτην φωνήν· ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι ὁ γνώριμός μου Β, διότι ἔχει τὸ ἰδιαιτέρον τοῦτο βᾶδισμα.

Ἡ κρίσις ὑπάγεται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς προσλήψεως. Ἡ μήπω ἐντελῶς ὠρισμένη παράστασις τοῦ ὑποκειμένου προσλαμβάνεται ἐνταῦθα ὡς νέα παράστασις ὑπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ ἰσχυροτέρας παραστάσεως τοῦ κατηγορουμένου.

§ 28. Τὸ συλλογιζέσθαι.

Ἐν τῇ λογικῇ ἐμφαγίζεται τὸ συλλογιζέσθαι ὡς ἔμμεσος κρίσις. Ἡ λογικὴ σχέσις δηλονότι δύο ἐννοιῶν Α καὶ Β ὀρίζεται ἐμμέσως, τ. ἔ. διὰ μέσου τῶν ἀναφορῶν αὐτῆς πρὸς τρίτην τινὰ ἔννοιαν Μ, τὸν μέσου ὄρου.

Ψυχολογικῶς πᾶσα κρίσις εἶναι τι ἔμμεσον. Πάσης δηλ. αὐτοτελῶς ἐκπερομένης κρίσεως προηγεῖται σκέψις, ἣτις ἄγεται εἰς τὴν ἀπόφασιν διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ψυχολογικοῦ λόγου Μ (§ 27).

Ἡ ἀπόφασις αὐτῆ ὅμως ἐν ταῖς πλείσταις περιπτώσεσι γίνεται τόσον ταχέως, ὥστε δὲν λαμβάνομεν σαφῆ συνείδησιν τῶν λόγων, οἵτινες εἰς ταύτην συνετέλεσαν. Ἐὰν ἄνθρωποι κατωτέρας πνευματικῆς μορφώσεως, ἐὰν ἰδίως παιδία καὶ γυναῖκες ἐν τοσαύταις κρίσεσιν ἐπιτυχῶνται τοῦ ὀρθοῦ, συμβαίνει τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον

ἐνεκά τινων σκοτεινῶν παραστάσεων, αἵτινες συμμετέχουσι τοῦ ἀγῶνας τῆς κρίσεως, χωρὶς νὰ φθάνωσιν εἰς τὴν σαφῆ συνειδήσιν. Ἐὰν ἐρωτήσωμεν τοὺς ἀνθρώπους τούτους, διὰ τί ἔκριναν οὕτω, δὲν δύνανται νὰ δώσωσιν ἡμῖν ἀποχρῶντα λόγον.

Ἄλλὰ τριαῦται κρίσεις ἐκ σκοτεινῶν ψυχολογικῶν λόγων μικρὰν ἐγγύησιν τῆς ὀρθότητος αὐτῶν παρέχουσιν. Ὅπου ὅμως πρόκειται περὶ τοῦ ὑψίστου βαθμοῦ βεβαιότητος, ὡς π. χ. ἐν ἐπιστημονικαῖς ἀποδείξεσιν, ἐν τῇ λογικῇ ἀμφισβητήσῃ κτλ. ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τις σαφῆ συνειδήσιν τῶν λόγων, δι' οὓς κρίνει. Τοῦτο θὰ συμβῆῃ, ὅταν ἡ σχέσις τῆς μέσης ἐννοίας Μ πρὸς ἑκατέραν τῶν κυρίων ἐννοιῶν Α καὶ Β ὀρίζηται διὰ κρίσεως, αἱ ὁποῖαι τότε καλοῦνται προκείμεναι ἢ προτάσεις.

Ἡ λογικὴ ἐν τῷ περὶ συλλογισμῶν ἀσχολεῖται περὶ τοὺς διαφόρους τρόπους, καθ' οὓς δύνανται διὰ μεσολαβήσεως τῆς ἐννοίας Μ νὰ παραχθῇ ἐκ δύο προτάσεων τὸ συμπέρασμα «Α ἐστὶ Β». Καταδεικνύει, ὅτι σύμπαντες οἱ συλλογιστικοὶ οὗτοι τύποι δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς ἓνα μόνον θεμελιώδη τύπον, τὸ πρῶτον κατηγορικὸν σχῆμα τοῦ συλλογισμοῦ :

Μ ἐστὶ Β	μειζων πρότασις
Α ἐστὶ Μ	ἐλάσσων πρότασις
ἄρα Α ἐστὶ Β	συμπέρασμα.

Ἡ μὲν μειζων πρότασις ἐκφέρει τὸν γενικὸν κανόνα· ἡ δ' ἐλάσσων προφέρει εἰδικὴν τινα περίπτωσιν, ἣτις ὑπάγεται ἔπειτα ἐν τῷ συμπέρασματι ὑπὸ τὸν γενικὸν τοῦτον κανόνα.

Ἡ μετάβασις ὅμως ἀπὸ τοῦ γενικοῦ εἰς τὸ μερικὸν δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν ψυχολογικὴν πορείαν τοῦ παριστάναι· διότι τοῦτο ὀρμᾶται ἀπὸ τοῦ δεδομένου, τὸ δὲ δεδομένον εἶναι αὐτὸ τὸ συγκεκριμένον καὶ ἀτομικόν. Διὰ τοῦτο φαίνεται ἀρμόδιον ν' ἀντιστρέψωμεν τὴν τάξιν τῶν προτάσεων διὰ τὴν ψυχολογικὴν χρῆσιν ἐν τῷ θεμελιώδει ἐκείνῳ τύπῳ τῶν λογικῶν συλλογισμῶν ἔχωμεν λοιπὸν οὕτω :

Α ἐστὶ Μ	ἐλάσσων πρότασις
Μ ἐστὶ Β	μειζων πρότασις
Α ἐστὶ Β	συμπέρασμα,

τ. ἔ. Μ εἶναι γνώρισμα τοῦ Α, Β εἶναι γνώρισμα τοῦ Μ, ὅθεν Β εἶναι γνώρισμα τοῦ Α.

§ 29. Περὶ ἔννοιῶν.

Αἱ ἔννοιαι εἶναι ἢ ἀτομικαὶ ἢ γενικαί.

Ἀντικείμενον τῆς μὲν ἀτομικῆς ἐννοίας εἶναι τὸ καθ' ἕκαστον, τῆς δὲ γενικῆς πληθὺς τοιοῦτων, συμφωνούντων κατὰ τινα οἰανδήποτε ἔποψιν καὶ ἀποτελούντων διὰ τοῦτο γένος, καὶ ἐὰν εἶναι διεσκεδασμένα ἐπὶ εὐρέων τόπων καὶ χρόνων.

Αἶ τε ἀτομικαὶ καὶ αἱ γενικαὶ ἔννοιαι γίνονται ἐκ τῶν ἐποπτεῖων τῶν αἰσθήσεων δι' ἀφαιρέσεως. Ἐὰν ὀηλ. ἀντιληφθῶμεν πράγμα τι ἐπανειλημμένως, ἄρα ὑπὸ διαφόρους περιστάσεις, ἢ παραστάσεις αὐτοῦ Α συνυπάρχει ἐκάστοτε μετ' ἄλλων παραστάσεων Μ, Ν, Ο... ἐξ οὗ γεννῶνται αἱ ὀλικαὶ παραστάσεις ΑΜ, ΑΝ, ΑΟ... Ἐὰν τις λοιπὸν ἴδῃ τὸ ἀντικείμενον Α, ἀναπλάττονται κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος πᾶσαι αὗται αἱ παραστατικαὶ ὀμάδες, καὶ αἱ μὲν ἀντίθετοι παραστάσεις Μ, Ν, Ο... ἐπισκοπίζονται ἀμοιβαίως, τὸ δὲ Α ὑψοῦται καὶ ἀποσπᾶται πάντων τῶν συγχρόως παριστανομένων, τ. ἔ. γίνεται ἔννοια. Διαρκούσης δὲ τῆς πράξεως ταύτης λαμβάνει χώραν συγκέντρωσις τῆς προσοχῆς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου Α. Οὕτω τὸ παιδίον βλέπον καὶ προσέχον ἐπανειλημμένως, φθάνει εἰς τὰς ἐννοίας τῶν καθ' ἕκαστα πραγμάτων, τῶν περιστοιχούντων αὐτό, π. χ. εἰς τὴν ἔννοιαν «τὸδε τὸ ῥόδον» — οὐχὶ ὅμως ῥόδον ἐν γένει. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ παραβλέψωμεν τὸ ἀγγεῖον, ἐν ᾧ εὐρίσκεται τὸ ῥόδον καὶ τὴν τράπεζαν, ἐφ' ἧς κεῖται.

Καὶ αἱ γενικαὶ ἔννοιαι γεννῶνται ἐκ τῶν ἐποπτεῖων τῶν αἰσθήσεων δι' ἀφαιρέσεως. Ἐὰν τις ἔχῃ πληθὺς ὁμοίων ἐποπτεῖων π. χ. διαφόρων οἰκιῶν, καὶ ὕστερον ἴδῃ ἅπαξ ὀρισμένην τινα οἰκίαν, ἀναπλάττονται κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος καὶ αἱ πρότερον κτηθεῖσαι ἀντιλήψεις οἰκιῶν καὶ διατάσσονται ἀφ' ἑαυτῶν εἰς σειράν. Πάντα τὰ μέλη τῆς σειρᾶς ταύτης ἔχουσιν ἐν κοινὸν κύριον συστατικὸν ΑΒ, τὸ ὅποιον συνάπτει πᾶν ὅ,τι ἀνήκει εἰς πάσας ταύτας τὰς ἀντιλήψεις, π. χ. εἰς πάσας τὰς οἰκίας, καὶ διακρίνονται ἀλλήλων μόνον δι' ἰδίων δευτερευόντων προσδιορισμῶν Γ,

Δ , E , Z H ... , οἵτινες ἰδιάζουσιν εἰς ἕν ἕκαστον. Ἡ παράστασις τοῦ κυρίου τούτου συστατικοῦ, ἐπειδὴ ἐπαναλαμβάνεται ἐν πᾶσι τοῖς μέλεσι, θά φθάσῃ φυσικῶς εἰς ἐξαιρετικὴν σαφήνειαν, ἐν ᾗ οἱ δευτερεύοντες προσδιορισμοὶ σκοτιζονται.

Οὕτω μορφοῦται κατὰ πρῶτον μία γενικὴ παράστασις, κοινὴ εἰκὼν, ἣτις ὅμως μολύνεται ἀκόμη ὑπὸ τῶν ποικίλων ἐκείνων δευτερευόντων προσδιορισμῶν, τῶν περὶ αὐτὴν αἰωρουμένων. Γενικὴ ἔννοια γίνεται, ὅταν ἀφαιρεθῶσιν ἐντελῶς δι' ἀποφατικῶν κρίσεων πάντα τὰ ἐποσειῶδη καὶ πάρεργα. Ἄλλ' ὅμως ἡ ἀφαίρεσις αὕτη οὐδέποτε κατορθοῦται ἐντελῶς· διότι οἱ ἀντίθετοι δευτερεύοντες προσδιορισμοὶ Γ , Δ , E , Z , H ... δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἰσχύν. Ἐὰν π. χ. ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐν τῷ συστήματι τῶν ἐποπτεῖων, ἐξ ὧν ὀφείλει ν' ἀφαιρεθῇ AB , ἐπικρατοῦσι τὰ μέλη $AB\Gamma$ καὶ ABZ , ταῦτα δὲν θ' ἀπωσθῶσι παντελῶς, ἀλλὰ θά αἰωρῶνται περὶ τὴν κοινὴν εἰκόνα AB . Τὸ περιεχόμενον λοιπὸν τῆς κοινῆς εἰκόνας «οἰκία», ἣτις μορφοῦται ἐκ τοῦ συστήματος τῶν ἐποπτεῖων καλυθῶν, παλατίων, ἐκκλησιῶν, στρατώνων κ.λ. θά φέρῃ ἐν ἑαυτῷ τὰ ἔχνη τῶν ἐποπτεῖων τούτων καὶ θά ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἐν τούτῳ τῷ κύκλῳ τῶν παραστάσεων ἐπικρατουσῶν ἐποπτεῖων. (Ὁ κάτοικος τῆς πρωτεύουσας, ὅστις βλέπει συνήθως ἀνάκτορα, ἄλλην παράστασιν ἔχει ὅταν νοῆ τὴν οἰκίαν, ἢ ὁ κάτοικος τοῦ χωρίου, οὗ ὁ ὀφθαλμὸς ἐνδιατρίβει συνήθως ἐπὶ ἐλεεινῶν καλυθῶν, ἂν καὶ ἐκάτερος ζητεῖ εἰλικρινῶς νὰ παραβλέψῃ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς οἰκίας πᾶν ἐποσειῶδες).

Ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια λοιπὸν εἶναι παράστασις περιλαμβανουσα πᾶν ὅτι ἔχουσι κοινὸν καὶ μόνιμον αἱ διάφοροι ἐποπτεῖαι, ἐξ ὧν ἐσχηματίσθη.

Αἱ ἐποπτεῖαι $AB\Gamma$, $AB\Delta$, ABE ... , π. χ. λιθόδημος οἰκία, ζυλινὴ οἰκία, μονώροφος οἰκία, διώροφος οἰκία, καλύβη, ἀνάκτορον... ἀποτελοῦσι, λογικῶς θεωρούμεναι, τὸ πλάτος τῆς γενικῆς ἐννοίας AB (οἰκία). Ἐντεῦθεν ἔπεται ἡ σπουδαία πρότασις.

Αἱ γενικαὶ ἔννοιαι νοοῦνται ψυχολογικῶς οὐχὶ διὰ τοῦ περιεχομένου (τοῦ συνόλου τῶν γνωρισμάτων, ὀρισμός), ἀλλὰ διὰ τοῦ πλάτους αὐτῶν (ἐποψίς τῶν εἰδῶν, διαίρεσις). Ἡ ἔννοια «χρῶμα» δὲν δύναται ἄλλως νὰ νοηθῇ ἢ διὰ τοῦ ἐρυθροῦ, ξανθοῦ, ὠχροῦ, χλωροῦ, κυανοῦ, ἰόχρου.

§ 30. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ.

Ὁ νοῦς δὲν εἶναι ἔμφυτος καὶ πραγματικὴν ὑπόστασιν ἔχουσα δύναμις τῆς ψυχῆς, διότι ἀναπτύσσεται βαθμηδὸν ὑπὸ ὄρους τινάς, ἡ δὲ ἀνάπτυξις αὐτῆ ἀρχεται ἀπὸ τῆς πρώτης νεότητος καὶ διαρκεῖ μέχρι γήρωσ. Ἐν ᾧ δ' ἡ μὲν μνήμη προχωροῦσας τῆς ἡλικίας ἐξασθενεῖ, ἡ δὲ φαντασία ἀμβλύνεται, ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνδρός καὶ τοῦ πρεσβύτου στηρίζεται κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τοῦ συνεχῶς ἀναπτυσσομένου αὐτῶν νοῦ.

Οἱ ὄροι τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ εἶναι οἱ ἐπόμενοι·

1. Ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ὕλη τις, ὅπως ἐξασκῆται ἐν αὐτῇ ὁ νοῦς. Τὴν ὕλην ταύτην χρῆται ἡ αἰσθησις καὶ ἡ μνήμη, αἱ ὁποῖαι ὁμοῦ ἀποτελοῦσι τὸ περιεχόμενον τῆς ἐμπειρίας. Ὅσῳ ἐμπειρότερος εἶναι τις, τόσῳ μείζον ὕλικόν προσφέρεται εἰς τὸ κριτικὸν αὐτοῦ.

2. Ὅπως συνδεθῆ λογικῶς τὸ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς μνήμης χρῆσιμοι ὕλικόν τῆς ἐμπειρίας, ἀνάγκη νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὸ κίνησις τις, δι' ἧς αἱ ἱστορικῶς παραχθεῖσαι, οὐχὶ ὅμως πάντοτε λογικαὶ συνδέσεις διαλύονται καὶ ἀντικαθίστανται ὑπὸ νέων πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων συμφωνουσῶν μορφῶν. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται πρὸ πάντων φαντασία. Ἡ ἀνοητία τῶν ζώων πηγάζει ἐκ τῆς ἐλλείψεως, ἐλευθέρας κινήσεως τῶν παραστάσεων, τ. ἔ. ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς φαντασίας.

3. Τινὲς παραστάσεις πρέπει ν' ἀποχωρισθῶσι τῶν λοιπῶν, καὶ νὰ ἀναβῶσιν εἰς ὑψηλοὺς βαθμοὺς σαφηνείας. Τοῦτο δεῖται πρὸ πάντων προσοχῆς. Ὁ μέγιστος ἐχθρὸς τῆς νοήσεως εἶναι ἡ διασκέδασις τοῦ νοῦ, ἡ ἀπὸ ἀντικειμένου εἰς ἀντικείμενον μεταπηδῶσα. Ἡ μελαγχολικὴ κρῆσις, τῇ ὁποῖα παρακολουθεῖ ὁ ἐλάχιστος ρυθμὸς καὶ ἡ ἀξιολογώτατη ἰσχὺς τῶν παραστάσεων, εἶναι ἡ πασῶν ἐπιτηδειοτάτη εἰς τὸ νοεῖν.— Ἡ ἀνάγκη διδάσκει ἡμᾶς νὰ νοῶμεν, διότι προσηλώνει διαρκῶς τὴν ἡμετέραν προσοχὴν εἰς ὀρισμένα ἀντικείμενα.

4. Πρὸς ἀνωτέραν διάπλασιν τοῦ νοῦ εἶναι πρὸς τούτοις ἀναγκαῖα ἡ ἀγωγή καὶ ἡ διδασκαλία. Ἐὰν ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων ὤφειλε νὰ ἐξυβῆ δι' ἰδίαν ἐνεργείας τὰς λογικὰς σχέσεις τὰς με-

ταξὺ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρίας ὑπαρχούσας, θὰ περιωρίζετο ἀναγκαίως εἰς μερικὰς γνώσεις μόνον, αἱ ὁποῖαι προσφέρονται αὐτῷ ὑπὸ τῆς τύχης ὡς κόκκοι ἀληθείας ἐν τῇ ψάμμῳ τοῦ βίου. Ἀγωγή καὶ διδασκαλία προσυπαντῶσιν αὐτῷ ἐνταῦθα, προσφέρουσαι αὐτῷ ὀλόκληρα συστήματα λογικῶν σχέσεων. Τοιαῦτα συστήματα, ἐν οἷς συνειργάσθη ἀπὸ κοινοῦ ὁ νοῦς ἀναρίθμητων κεφαλῶν καὶ ὀλοκλήρων γενεῶν, εἶναι αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ διδασκαλίαι. Ἡ μετάδοσις αὐτῶν γίνεται διὰ τῆς γλώσσης, ἥτις δι' αὐτὸ τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότατον ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας.

Ἡ διάπλασις τοῦ νοῦ δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπλῶς προσωπικὸν ἔργον τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ κοινὴ ἐργασία τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ γένους. Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, τῶν ἀποπλανήσεων καὶ τῆς προόδου αὐτοῦ. Τὸ τέρμα αὐτῆς εἶναι ἡ παντελής καὶ πάντα περιλαμβάνουσα διασκευὴ καὶ ἐμψύχωσις τοῦ ὕλικου τῆς ἐμπειρίας ὑπὸ τοῦ νοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑΣ

§. 31*. Ἀνάπτυξις τῆς παραστάσεως τοῦ Ἐγώ.

Ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ παράστασις τοῦ οἰκείου Ἐγώ. Αὕτη ὁμως δὲν ὑπάρχει ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ ψυχῇ, ἀλλ' ἀναπτύσσεται ὕστερον καὶ πάσχει τηλικαύτην σειρὰν ἀλλοιώσεων ὑπὸ τῆς αὐξανομένης ἐμπειρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν παραστάσεων, ἥλικην οὐδὲν ἄλλο ψυχικὸν μῶρφωμα· διότι ἀρχομένη ἀπὸ τῆς παχυλωτάτης σωματικότητος τελευτᾷ εἰς τὴν παντὸς περιεχομένου ἄμοιρον πνευματικότητα.

Τὸ παιδίον δηλονότι γνωρίζει κατὰ πρῶτον καὶ νοεῖ ἑαυτὸ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ οἰκείου σώματος. Ἀλλὰ τὰ μέλη καὶ τὰ ὄργανα τοῦ σώματος εἶναι αὐτῷ κατ' ἀρχὰς τόσον ἀλλότρια, ὅσον πάντα τᾶλλα πράγματα. Ἡ μεταξὺ τῆς εἰκόνας τοῦ σώματος καὶ τῶν εἰκόνων τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων ὑπάρχουσα διαφορὰ γίνεται εἰς τὸ παιδίον ὀλίγον κατ' ὀλίγον γνωστή.

Μεγάλως δὲ πρὸς τοῦτο συμβάλλεται τὸ κράτος, ὅπερ ἔχει ἐπὶ τῶν μελῶν τοῦ σώματος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλα πράγματα, καὶ δι' οὗ δύναται κατὰ βούλησιν ν' ἀνανεῖ τὰ αἰσθήματα ἐκείνων, ἐν ᾧ ἐν τούτοις ἐξαρτᾶται ἀπ' ἐξωτερικῶν περιστάσεων. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου αἱ ἄπτικαὶ καὶ ὀπτικαὶ εἰκόνες τοῦ οἰκείου σώματος φέρουσιν ἐν ἑαυταῖς ἰδιάζοντι, δι' οὗ ἀποχωρίζονται βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν εἰκόνων τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων, εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ἐπόμενον. Τὸ παιδίον δηλονότι ψηλαφῶν τὰ ἑαυτοῦ μέλη, αἰσθάνεται πρὸς τῶν ἄπτικῶν αἰσθήματι καὶ τὸν πόνον, ὃν ἢ πίεσις διεγείρει. Ἐνεργεῖ τε καὶ πάσχει συγχρόνως ἐνταῦθα, ἐν ᾧ ψηλαφῶν τὰ ἄλλα πράγματα ἐνεργεῖ μόνον. Ἐὰν π.χ. νύξωμεν ἑαυτοὺς διὰ βελόνης, ἔχομεν τὸ τῆς ἀφῆς αἰσθημα, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸν πόνον· ἐὰν νύξωμεν ἄλλον, ἔχομεν μόνον τὸ αἰσθημα τῆς ἀφῆς, ἐκεῖνος ὁμῶς καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ πόνου. Ἐπακολούθημα τούτων εἶναι, ὅτι τὰ αἰσθήματα, ἅτινα συνοδεύονται πάντοτε ὑπὸ εὐαρέστου ἢ δυσαρέστου συναίσθηματος, ἀποχωρίζονται ἐκείνων, παρ' οἷς τοῦτο δὲν συμβαίνει. Ταῦτα τὰ ὑπὸ ὠριμένων πάντοτε συναισθημάτων παρακολουθούμενα αἰσθήματα ἀποτελοῦσι συλλήθδην τὴν παράστασιν τοῦ οἰκείου σώματος.

Ὅταν τὸ παιδίον νῦν κλείη τοὺς ὀφθαλμοὺς, φράσση τὰ ὄτα, τὴν ῥίνα, παρατηρεῖ ὅτι ἐκλείπουσι μὲν τὰ αἰσθήματα, ἀλλὰ τὴν θέσιν αὐτῶν καταλαμβάνουσιν ἀναμνήσεις, εἰκόνες, αἵτινες ἐμμένουσι καὶ ἐὰν δὲν αἰσθάνηται τὸ ἑαυτοῦ σῶμα, ἅς φέρει μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἀφ' οὗ σθεσθῶσι τὰ αἰσθήματα, καὶ πάλιν παράγει ἐν ᾧ ταῦτα λείπουσι· τοῦτο συνεπάγεται πάλιν χωρισμὸν τινα ἐν τῶν εἰρημένῳ συμπλέγματι τῶν παραστάσεων. Σύμπλεγμα δηλονότι παραστάσεων, ὅπερ ἐμμένει καὶ ὅταν αἱ αἰσθήσεις δὲν ἐνεργῶσιν, ἀποχωρίζεται ἐκ τοῦ πρώτου ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἱστορικοῦ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ αἰσθήματα, ἅτινα πρὸς ἐκεῖνο εἶναι τι ἐξωτερικόν, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ βαθμίδι τὸ σῶμα ὡς τὸ Ἐγὼ ἡμῶν ἀντετίθετο ταῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασιν.

Ἐπὶ τῆς δευτέρας ταύτης βαθμίδος τὸ ἀντικείμενον τῆς παραστάσεως τοῦ Ἐγὼ ἐγένετο ἤδη πνευματικώτερον· ὡσπερ πρότερον τὸ σῶμα, ἀποτελεῖ νῦν τὴν ἀληθῆ ἡμῶν οὐσίαν ἐκεῖνο τὸ ἐσωτερικόν, γνωρίζομεν ἑαυτοὺς ἀντιθέτως πρὸς τὸ αἰσθάνεσθαι ὡς νοοῦντας (παραστάνοντας). Ἄλλ' αἱ ἐπὶ μέρους παραστάσεις, τὰ συναι-

σθήματα καὶ αἱ ὀρέξεις ἐξαλείφονται ἕνεκα τῆς ἀντιθέσεως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, μένει δ' αὐτὸ τὸ νοεῖν (παριστάναι), συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι, οὔτινος ἐστία εἶναι τὸ οἰκεῖον Ἐγώ. Εἰς τὸ Ἐγὼ τοῦτο οὐδὲν ὠρισμένον νόημα, οὐδὲν ὠρισμένον συναισθημα, οὐδ' ἐπιθυμία εἶναι οὐσιώδης ἀλλ' αὐτὸ μόνον τὸ νοεῖν, συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι ἐν γένει. Ὡς ἐνότης τοῦ νοοῦντος, συναισθανομένου καὶ ὀρεγομένου δέχεται ἐν ἑαυτῷ πᾶν τὸ νοεῖν, συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι, περιλαμβάνει σύμπασαν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔσω-τερικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, διότι πᾶν ψυχικὸν φαινόμενον εἶναι μέρος αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλως τὸ ἐξαντλεῖ. Ἐκτάκτως πλούσιον κατὰ τὸ φαινόμενον, εἶναι ἄλλως κυρίως ἐνδεδές. Διότι, εἰ καὶ πᾶν νέον φαινόμενον προστίθῃσι τῷ Ἐγὼ νέον τι, τέως μὴ ὑπάρχον, ἐν τούτοις δὲν συντελεῖ εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἀλλ' ἐνισχύει μόνον τὴν παράστασιν τοῦ «νοοῦντος, συναισθανομένου καὶ ὀρεγομένου ὄντος ἐν γένει». Ὅσῳ δὲ μᾶλλον ἀποτίθεται τὰ καθ' ἕκαστον νοήματα, συναισθήματα καὶ ὀρέξεις, τόσῳ καθαρωτέρα ὑψοῦται ἡ κοινὴ εἰκὼν (§ 29.) τοῦ νοοῦντος, συναισθανομένου καὶ ὀρεγομένου ἐν γένει, ἥτις, ἐὰν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τελείαν καθαρότητα, θὰ παρίστανε τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ Ἐγώ. Ἄλλ' ὡς πᾶσαι αἱ κοινὰ εἰκόνες τηρεῖ καὶ αὕτη τι τὸ σαλεῦον, αἱ ἐπὶ μέρους ἐντελῶς ἀτομικαὶ παραστάσεις, συναισθήματα καὶ ὀρέξεις, ἐξ ὧν ἐγεννήθη, ἀπολείπουσι, καὶ ἀφανίζονται, ἐν τῇ συνειδῆσει σκοτεινὰ ἔχνη ἑαυτῶν, διὸ ἡ παράστασις τοῦ Ἐγώ ἐνὸς ἐκάστου εἶναι ἀναγκαίως ἀτομικὴ καὶ τοιαύτη, ὅταν οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ ἔχῃ, διότι οὐδεὶς ἔχει τὰς αὐτὰς παραστάσεις, συναισθήματα καὶ ὀρέξεις.

Πολλάκις ἡ παράστασις τοῦ Ἐγώ δὲν ὑψοῦται εἰς τὴν παράστασιν τοῦ «νοοῦντος, συναισθανομένου καὶ ὀρεγομένου ὄντος ἐν γένει», ἀλλὰ προσκολλᾶται ἐν τινι περιορισμένῳ κύκλῳ παραστάσεων, συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων· τότε εἶναι δυνατόν νὰ γείνωσι διαιρέσεις ἐν τῷ Ἐγώ. Ὁ μὲν δηλονότι νοεῖ ἑαυτὸν ὡς πατέρα, ὁ δὲ ὡς ἡγεμόνα, καὶ ἄλλος ὡς στρατηγὸν ἢ δικαστήν. Οὕτως εἶναι δυνατόν νὰ συνυπάρχωσι πολλὰ Ἐγώ ἐν τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ. Ἐν νόσοις ἰδίως καὶ ἐν τοῖς ὄνειροις ἀπονέμεται πολλάκις τὰς ἰδίας ἡμῶν αὐτῶν παραστάσεις εἰς ἄλλα ὄντα καὶ σχίζομεν οὕτω τὸ Ἐγώ ἡμῶν εἰς πολλὰ καὶ διάφορα Ἐγώ. Ἐὰν ἡ διαιρέσις τοῦ Ἐγώ κα-

ταστή διαρκής, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἀδιακόπως ἢ μετὰ τινων φωτεινῶν διαλειμμάτων φαίνεται ἑαυτῷ ἕτερος τοῦ ὄντος, γεννᾶται ψυχικὴ νόσος, ἐν ἧ τὸ ἐν 'Εγῶ οὐδὲν γινώσκει περὶ τοῦ ἑτέρου.

§ 32. Ἑσωτερικὴ αἰσθησις καὶ αὐτοσυνειδησία.

'Αφ' οὗ ἡ παράστασις τοῦ 'Εγῶ φθάσῃ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον εἰς βαθμὸν τινα ἀναπτύξεως, (ὅπερ ὅμως δὲν συμβαίνει ἐν ὅσῳ πολλὰ ἐμπειρικὰ 'Εγῶ συνυπάρχουσιν ἐν τῇ ψυχῇ), ἐπειδὴ ἐγεννήθη ἐξ ἀπασῶν τῶν ἐν τῇ ψυχῇ ὑπαρχουσῶν παραστάσεων, συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων, ἐνεργεῖ πρόσληψιν ἐπὶ πασῶν τῶν ψυχικῶν καταστάσεων. Αὗται δηλονότι ἔρχονται εἰς σχέσιν τινὰ πρὸς αὐτήν, τ. ἔ. παριστάνονται οὐχὶ ὡς ψυχικαὶ καταστάσεις ἐν γένει, ἀλλ' ὡς ἐμαὶ παραστάσεις, ἐμὰ συναισθήματα καὶ ἐμαὶ ὀρέξεις. Τὸ φαινόμενον ταύτης τῆς ἰδιοποιήσεως τῶν τελευταίων ὑπὸ τοῦ 'Εγῶ εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ αἰσθησις. Αὕτη προφανῶς δὲν εἶναι ἐμφυτος, ἀλλὰ δεῖν νὰ προσκτηθῇ, διότι προϋποτίθησι τὴν παράστασιν τοῦ 'Εγῶ, ἔστω καὶ ἀτελῶς ἔτι μεμορφωμένην. Διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ αὐτοπαρατηρησις, ἥτοι ἡ ἐσωτερικὴ ἀντιληψις καὶ ἐπομένως ὁ θεμελιώδης ὁρος τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας.

'Εὰν ἡ πρόσληψις, ἣν ἡ παράστασις τοῦ 'Εγῶ ἀσκέῃ, ἐπεκτείνεται οὐ μόνον εἰς πάσας τὰς λοιπὰς ψυχικὰς καταστάσεις, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ἐκείνην, τ. ἔ. εἰάν νοῶ οὐ μόνον ταύτας τὰς τελευταίας ὡς ἐμὰς ἀλλὰ καὶ ἐμὲ αὐτὸν ὡς ὄν νοοῦν, συναισθανόμενον καὶ ὀρεγόμενον, γεννᾶται τὸ φαινόμενον τῆς αὐτοσυνειδησίας. Ἐν τῇ αὐτοσυνειδησίᾳ νοοῦν καὶ νοούμενον εἶναι τὸ αὐτό, τ. ἔ. τὸ 'Εγῶ, ὑπάρχει γινῶσις οὐ μόνον περὶ τῶν ψυχικῶν μου καταστάσεων, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς γνώσεως. Ὡς ἐκεῖ ἀποδίδονται εἰς τὸ 'Εγῶ ἡ ψυχικὴ κατάστασις, οὕτως ἐνταῦθα αὐτὸ τοῦτο πάλιν εἰς τὸ 'Εγῶ. 'Εγῶ (ὁ νοῶν) εἰμι 'Εγῶ (ὁ νοούμενος). Τὸ δυνατόν ταύτης τῆς ταυτότητος ἀποτελεῖ πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς: ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία ἐκτίθησι μόνον τὸ γεγονός, ὅπερ παράγεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν γίνεται ἡ ἰδιοποίησις παντὸς ἄλλου ψυχικοῦ φαινομένου.

Ἡ διαίρεσις τοῦ Ἐγὼ συνεπάγεται τὴν τῆς αὐτοσυνειδησίας. Παρὰ μὲν τῷ ψυχικῶς νοσοῦντι ἡ ἐνότης ταύτης εἶναι διεσπασμένη· παρὰ δὲ τῷ ὑγιαίνοντι διαρκεῖ αὕτη ἀδιακόπως, διὸ ἐν πάσῃ περιπτώσει, καὶ ἂν ἀκόμη τὸ ἐμπειρικὸν Ἐγὼ τόσον πολὺ μεταβληθῆ, νοῶ ἑμαυτόν, τοῦλάχιστον ἀμυδρῶς, ὡς τὸν αὐτόν, ὅς ἤμην ὡς παιδίον, ὡς νεανίας, ἀνὴρ καὶ γέρον. Αὕτη ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι τὸ μόνιμον καὶ σταθερὸν σημεῖον ἐν τῇ μεταβαλλομένῃ ῥοῇ τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὸ κέντρον, εἰς ὃ πάντα ἀναφέρονται καὶ ἀφ' οὗ πάντα ἐξέρχονται, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος.

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΘΑΝΕΣΘΑΙ

§ 33. Γένεσις τῶν συναισθημάτων.

Αἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως ἡμῶν διατελοῦσιν ἐν ἀκαταπαύστῳ ῥοῇ. Διηνεκῶς εἰσέρχονται εἰς αὐτὴν νέαι παραστάσεις καὶ ἀπωθοῦσι τὰς παλαιάς· αὗται ὅμως δὲν ὑποχωροῦσιν ἄνευ ἀντιστάσεως, ἥτις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχύος καὶ ἐκ τῆς τῶν «βοηθειῶν» αὐτῶν.

Ἄκαταπαύστως λοιπὸν συμβαίνει ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει κώλυσις καὶ προαγωγή. Ἐὰν αὗται εἶναι ἀσθενεῖς καὶ στιγμιαῖαι μόνον, μένουσιν ἀπαρατήρητοι. Ἡ λήθη ὀνόματος, ἡ ἀναγνώρισις προσώπου συμβαίνει ἄνευ ἐτέρου ἐν ἡμῖν.

Ὅταν ὅμως σύμπλεγμα ἢ σειρὰ παραστάσεων, ἐν ᾗ ἀναβαίνει ἢ ἐκτυλίσσεται, κατέχγῃται ἢ ἀνακόπηται αἴφνης ὑπὸ τινος ἀντιθέσεως Χ, αἱ παραστάσεις τότε θ' ἀντιστῶσιν εἰς τὴν κώλυσιν, ἣν πρόκειται νὰ ὑποστῶσι, καὶ οὕτω δὴ θὰ καταστήσωσι ταύτην ἐπαισθητήν. Τὸ παριστάναί εὐρίσκεται ἐνταῦθα οὕτως εἰπεῖν συνεσφηνωμένον μεταξὺ δύο ἀντιθέτων δυνάμεων, μεταξὺ τῶν κωλυουσῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν προαγουσῶν βοηθειῶν. Ἡ κατὰ τῆς κωλύσεως ἀντίστασις παράγει συναισθημα, καὶ δὴ συναισθημα λύπης. Ἐὰν δὲ διὰ τῆς κατανικήσεως τῶν ἀντιθέσεων ὑπὸ τῶν βοηθειῶν ἀρθῇ ἐντελῶς ἢ κατὰ μέρος ἡ κώλυσις, συμβαίνει αἰφνιδία προαγωγὴ τῶν παραστάσεων, ἣν αἰσθανόμεθα ὡς συναισθημα ἡδονῆς.

Συναισθημα λοιπὸν εἶναι ἡ αἰσθησις τῆς προαγωγῆς ἢ κωλύσεως τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς· καὶ δὴ συναισθημα ἡδο-

νης μὲν, ὅταν ἡ ψυχὴ λαμβάνῃ συνείδησιν προαγωγῆς, λύπης δέ, ὅταν αἰσθάνηται κώλυσιν.

Ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ παριστάναί· διὸ πᾶσα μὲν προαγωγὴ τῶν παραστάσεων εἶναι καὶ προαγωγὴ τῆς ζωικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, πᾶσα δὲ κώλυσις αὐτῶν εἶναι καὶ κώλυσις τῆς τελευταίας. Τὸ συναίσθημα λοιπὸν δύναται νὰ ὀρισθῇ καὶ ὡς συνείδησις τῆς ὑψώσεως ἢ πτώσεως τῆς ζωικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς.

Παραδείγματα θέλουσι σαφηνίσει τοῦτο. Ὁ φίλος μου ἀπέθανεν, αἱ παραστάσεις αἱ μετὰ τοῦ συμβάντος τούτου συνδεόμεναι γεννῶσιν ἐν ἐμοὶ συναίσθημα λύπης. Ἡ παράστασις τοῦ ζῶντος φίλου στηρίζεται ὑπὸ ἀπείρων βοηθειῶν (πᾶς ὅ,τι μὲ ἀναμιμνήσκει τὸν φίλον, πάντα τὰ συμβεβηκότα, συνομιλίαι, κοινὰ φρονήματα καὶ περιπέτειαι, τὰ συνδέοντά με μετ' αὐτοῦ, εἶναι τοιαῦτα), συγχρόνως δὲ κωλύεται ὑπὸ ἰσχυρᾶς ἀντιθέσεως, ἣτις δὲν δύναται νὰ μηδενισθῇ, ὑπὸ τῆς παραστάσεως δηλαδὴ τοῦ τεθνεῶτος φίλου, ὑπὸ τῆς ἀκαταμαχῆτου πεποιθήσεως, ὅτι ἀπέθανεν. Αἱ ἀντιθέσεις ὑπερνικῶσιν ἐνταῦθα τὰς βοηθείας, ὅθεν προέρχεται τὸ συναίσθημα τῆς λύπης. Ἐὰν ἠδύνατο ν' ἀρθῶσιν αἱ ἀντιθέσεις, ἐὰν π. χ. ὁ φίλος ἐπανήρχετο εἰς τὴν ζωὴν, τὸ συναίσθημα τῆς λύπης θὰ μετέπιπτεν εἰς τὸ τῆς ἡδονῆς.

Τὰ συναισθήματα ἐξαρτῶνται ἢ ἐκ τῆς διαθέσεως τοῦ ὑποκειμένου, ἢτοι ἐκ τῆς θέσεως, εἰς ἣν ἔρχονται αἱ παραστάσεις πρὸς ἀλλήλας ἐν τῇ ψυχῇ δυνάμει τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ μόνον, ἢ ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν τῶν στηριζομένων ἐπ' αὐτοῦ. Τὰ μὲν πρῶτα συναισθήματα ὀνομάζονται ὑποκειμενικά, τὰ δὲ δεύτερα ἀντικειμενικά· καὶ ἐκεῖνα μὲν εἶναι ἄστατα, διότι καὶ αἱ ψυχικαὶ διαθέσεις μεταβάλλονται, ταῦτα δὲ σταθερά, διότι τὸ ποιὸν τῶν παραστάσεων, ἐξ οὗ προέρχονται, μένει πάντοτε καὶ παρὰ πᾶσι τὸ αὐτό. Πάντα δὲ τὰ εἶδη τῶν συναισθημάτων ὑποδιαίρουται πάλιν κατὰ τὸν τόνον εἰς ἡδέα καὶ λυπηρά.

§. 34. Τὰ ὑποκειμενικὰ συναισθήματα.

Τὰ ὑποκειμενικὰ συναισθήματα εἶναι καθ' ὑπερβολὴν ποικίλα.

Κατωτέρω θά περιγράψωμεν μόνον ὀλίγα τινά, τὰ συνθέστατα καί σπουδαιότατα ἐν τῷ βίῳ.

Τὸ συναίσθημα τῆς ἐργασίας, τῆς ἀναπαύσεως καὶ τῆς παιδίας. Τὸ συναίσθημα τῆς ἐργασίας εἶναι συναίσθημα λύπης, προσερχόμενον ἐκ τῆς διαρκoῦς πίεσεως μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὑμᾶδος παραστάσεων, τῶν τῆς ἐργασίας δηλαδή, καὶ εἶναι τόσῳ ἀλγεινότερον, ὅσῳ ἀπεχθεστέρα εἶναι ἡ ἐργασία, τ. ἔ. ὅσῳ μᾶλλον ἡ ὁμὰς τῶν τῆς ἐργασίας παραστάσεων εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰς ἐπικρατούσας ἡμῶν παραστάσεις. Τὴν ἀπόσεισιν τῆς ἐργασίας χαρακτηρίζει τὸ ἡδὺ συναίσθημα τῆς ἀναπαύσεως διὰ τῆς ὑπχωρήσεως τῶν τῆς ἐργασίας παραστάσεων. Ἡ παιδιὰ παρακολουθεῖται ὑπὸ συναισθημάτων ἡδονῆς· διότι ἐν αὐτῇ τόσον μόνον ἐνασχολούμεθα εἰς τὰ ἀντικείμενα, ὅσον τέρπουσιν ἡμᾶς, χωρὶς νὰ αἰσθανώμεθα τὴν πίεσιν τῆς ἐργασίας.

Τὸ συναίσθημα τῆς προσδοκίας καὶ τῆς ἐκθάσεως τοῦ προσδοκωμένου. Ἡ προσδοκία εἶναι πρόληψις μελλούσης ἐκθάσεως ὑπὸ τῆς προτρεχούσης φαντασίας. Ἡ ἀναπλασθεῖσα παράστασις τῆς μελλούσης ἐκθάσεως βαστάζεται ὑπὸ πλήθους βοθητῶν, κωλύεται ὅμως ὑπὸ τῶν ἀντιθέτων ἀντιλήψεων τῆς πραγματικότητος, διότι ἡ ἐκθασίς εἰσέτι δὲν ἔλαβε χώραν. Ἐπειδὴ δ' αἱ βοήθειαι ἐκεῖναι ἀνθίστανται εἰς τὴν κώλυσιν, ἡ προσδοκία παρακολουθεῖται ὑπὸ συναισθημάτων λύπης. Ἀδιαλείπτως ἐξυψοῦται ὑπὸ τῶν βοθητῶν ἢ παράστασις τοῦ προσδοκωμένου, ἀλλὰ καταπιέζεται πάλιν ὑπὸ τῶν ἀντιθέσεων. Οὕτως ὁ προσδοκῶν κυλίει ἄνω τὸν λίθον τοῦ Σισύφου, ὅστις ἀδιαλείπτως κατακυλίεται. Τὸ παραπέτασμα τοῦ θεάτρου μέλλει νὰ ἀναπετασθῇ, ἀλλὰ δὲν ἀναπετάννυται· ἡ ἄμαξοστοιχία θά φθάσῃ εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν, ἀλλ' ἡ προσέγγισις αὐτῆς δὲν ἀκούεται ἀκόμη· ἡ ἔκλειψις τοῦ ἡλίου μέλλει ν' ἀρχίσῃ, ὁ δίσκος τοῦ ἡλίου ὅμως δὲν ἐσκοτίσθῃ ἀκόμη. — Ἄλλ' εὐθὺς ὡς λάβῃ χώραν τὸ προσδοκώμενον, πραγματικότης καὶ προσδοκία καλύπτονται καὶ ἐκ τῆς συμπτώσεως ἀμφοτέρων προσερχεται τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς.

Ὅπως ἀνάλογα τούτων εἶναι τὰ συναισθήματα τῆς ζητήσεως καὶ ἐθρέσεως, πλὴν ὅτι ἐνταῦθα δὲν προσδοκῶμεν παθητικῶς τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ ζητοῦμεν διὰ παντοίων ἀποπειρῶν καὶ πράξεων νὰ

φέρωμεν σὺτό, δι' ὃ μένομεν ἀπὴλλαγμένοι τοῦ ὀχληροῦ συναισθήματος τῆς ἀνίας, ὅπερ συνοδεύει συχνότατα τὴν προσδοκίαν.

Ὅταν τὸ προσδοκώμενον εἶναι *πραῖσις*, γεννῶνται συναισθήματα τῆς *ἐπιτυχίας* ἢ *ἀποτυχίας*. Ἡ ἐνέργεια δηλαδὴ γίνεται ἐνταῦθα διὰ σειρᾶς παραστάσεων, ἧτις προδιατυπῶναι τὰ μερικὰ στοιχεῖα αὐτῆς καὶ τελικὸν μέλος τῆς ὁποίας εἶναι ἡ παράστασις τοῦ ἐπιδιωκομένου ἀποτελέσματος. Ἐὰν λοιπὸν τὰ μερικὰ στάδια τῆς πραγματικῆς ἐνεργείας καὶ ἰδίως τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα συμφωνῶσι μετὰ τῶν μερικῶν μελῶν τῆς σειρᾶς ἐκείνης τῶν παραστάσεων, ἔχομεν τότε τὴν *χαρὰν τῆς ἐπιτυχίας*, ἧτις συνοδεύει τὸν ἐπιδέξιον ἐργάτην καὶ τὸν ἐπιτηδεῖως παίζοντα ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῶν. Ἐὰν τοῦναντίον παραστάσεις καὶ ἔκθασις ἀπομακρύνονται ἀλλήλων, ἔχομεν τότε τὸ καταβάλλον *συναίσθημα τῆς ἀποτυχίας*. — Ἐντεῦθεν τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τὰς παιδιάς, ἐν αἷς ἀναπτύσσεται ἐπιτηδειότης (σφαιρίζειν, σκοποβολή, θήρα), ἀλλ' ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἠθικὴ ἀνταμιωθῆ, ἣν συνεπάγεται ἡ ἐργασία οἰαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι εἰς τὸν δραστήριον ἐργάτην, ὅταν αἰεὶ αὐξάνηται τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας.

Τῇ προσδοκίᾳ λίαν συγγενῆς εἶναι ἡ ἐλπίς καὶ ὁ φόβος· διότι ἡ μὲν ἐλπίς εἶναι ἡδεῖα, ὁ δὲ φόβος λυπηρὰ προσδοκία. Ἡ ἐλπίς δηλονότι εἶναι προσδοκία, ἐν ἧ παρὰ τῆς ἐκ τῶν προτέρων δεκτικῆς γινομένης ἐκβάσεως ἀναμένει ὁ ἐλπίζων ἡδονήν, ἧς προαπολαύει ἤδη (κατὰ φαντασίαν)· διότι πᾶσα προσδοκία, ἐπομένως καὶ ἡ ἐλπίς, προτρέχουσα τῶν πραγμάτων, φαντάζεται ἤδη τὸ μέλλον ὡς παρόν. Ἡ φαντασία εἰκονίζει τῶ ἐλπίζοντι τὸ ἐλπιζόμενον διὰ τῶν θελκτικωτάτων χρωμάτων καὶ ἀσμενίζει κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ καλλύειν καὶ λαμπρύνειν αὐτὸ οὕτως, ὥστε ἡ πραγματικὴ ἀπόλαυσις τοῦ ἐλπιζομένου δὲν παρέχει τῶ ἀνθρώπῳ τὴν προσδοκωμένην εὐχαρίστησιν. Οὐδὲν ἦττον ἡ ἐλπίς εἶναι ἐν τῶν εὐεργετικωτάτων συναισθημάτων, καὶ ὅστις οὐδὲν ἔχει πλέον νὰ ἐλπίζῃ ὀλίγα θέλητρα εὐρίσκει ἔτι ἐν τῇ ζωῇ. Διοτι ἡ ἐλπίς εἶναι πρῶτον μὲν γλυκὺ συναισθημα, ὅπερ ἐπὶ μακρὸν ἐπασχολεῖ ἡμᾶς χωρὶς νὰ ἐπιφέρῃ σφοδρὰς ψυχικὰς ταραχάς· ἔπειτα δὲ βαστάζεται ἐνθεν μὲν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τῆς οἰκείας δυνάμεως, ὅπερ ὑψώνει τὸ συναισθημα ἡμῶν αὐτῶν, ἐνθεν δ' ὑπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν εὐνοίαν

ἄλλων· τοῦτο ἀνορθοῖ καὶ καθησυχάζει ἡμᾶς, ἐνθυμουμένους ὅτι δὲν εἴμεθα ἔρημοι, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχουσιν ἔτι καρδιαὶ ἐνδιαφερόμεναι περὶ τῆς εὐτυχίας καὶ δυστυχίας ἡμῶν. Δύναται δὲ νὰ ἐρείδῃται ἡ ἐλπίς καὶ ἐπὶ τῆς «ἀνωθεν» βοήθειας καὶ νὰ συνδέηται μετὰ θρησκευτικῶν συναισθημάτων, ὡς ἡ ἐλπίς εἰς μέλλουσας ζωὴν κρείττονα τῆς παρούσης.

Τὸ ἐναντίον τῆς ἐλπίδος εἶναι ὁ φόβος, τ. ἔ. ἡ διὰ τῆς φαντασίας πρόληψις μελλούσης ἐκβάσεως καὶ συγχρόνως τῶν ἐξ αὐτῆς ἐπαπειλούτων ἡμᾶς λυπηρῶν συναισθημάτων. Ἡ φαντασία ἐνεργεῖ καὶ ἐνταῦθα ὡς ἐν τῇ ἐλπίδι, πλὴν ὅτι ἀναζωγραφεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ μέλλοντος οὐχὶ διὰ λαμπρῶν χρωμάτων, ἀλλὰ διὰ ζοφερῶν σκιῶν. Ὡσπερ ἡ ἐλπίς καλλύνει καὶ περικοσμεῖ τὸ προλαμβανόμενον ἀγαθόν, οὕτως ὁ φόβος παρίστησι τὸ προλαμβανόμενον κακὸν χειρὸν ἢ ὅσον ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποδεικνύεται.

§. 35. Τὰ ἀντικειμενικὰ συναισθήματα ἐν γένει. Λογικὰ συναισθήματα.

Τὰ συναισθήματα ταῦτα διακρίνονται τῶν ὑποκειμενικῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς προσωπικῆς διαθέσεως τοῦ συναισθανομένου, ἀλλ' ἐκ τῆς πραγματικῆς φύσεως τῶν παραγόντων αὐτὰ ἀντικειμένων, τ. ἔ. ἐκ τοῦ ποιοῦ τῶν παραστάσεων καὶ ἐξ ἐκεῖνων τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας, αἱ ὁποῖαι στηρίζονται ἐπὶ τοῦ ποιοῦ τούτου.

Τὰ δὲ ἀντικείμενα ἐκεῖνα εἶναι σύνθετα, ὧν τὰ μέρη εὐρίσκονται ἐν τοιαύτῃ σχέσει συμφωνίας ἢ διαφωνίας πρὸς ἀλλήλα, ὥστε, ἐάν τις παραστήσῃ αὐτὰ ἀπροκαταλήπτως, αἰσθάνεται προαγωγὴν ἢ κώλυσιν τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας. Θέατρον λοιπὸν καὶ τούτων τῶν συναισθημάτων εἶναι ἡ συνειδήσις τοῦ ἀνθρώπου, πλὴν αἱ ἀμοιβαίως προαγόμεναι ἢ κωλυόμεναι παραστάσεις δὲν συνέρχονται τὸ πρῶτον ἐνταῦθα ἐκ τύχης, ἀλλ' ἡ ἐναρμόνιος ἢ μὴ ἐναρμόνιος σχέσις αὐτῶν εἶναι δεδομένη ἐν τῷ ἀντικειμένῳ, μηδεμιᾶς χρίζουσα προσωπικῆς προσθήκης. Τοιαῦτα δὲ ἀντικείμενα εἶναι πρὸ πάντων τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ ἀγαθόν, τὸ θεῖον (εἶτα τὸ οἰκεῖον καὶ ἀλλότριον ἐγώ).

Ἡ ἀλήθεια εἶναι συμφωνία τῶν γνώσεων ἡμῶν πρὸς ἀλλήλας, τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὅλον, τῶν ὑποκειμένων πρὸς τὰ κατηγορούμενα αὐτῶν. Ἡ συμφωνία δὲ αὕτη δὲν γινώσκεται μόνον ὑπὸ τοῦ νοῦ, ἀλλὰ γίνεται αἰσθητὴ καὶ ὡς χαρὰ ἐπὶ τῇ ἀληθείᾳ. Ὅσῳ δὲ μᾶλλον προχωροῦμεν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἀληθείας, τόσῳ μᾶλλον ἐξαγγέλλεται τὸ συναίσθημα τοῦτο ὡς ἡδονὴ τοῦ ἐρευνηᾶν. Ὅταν τοῦναντίον αἱ ἔννοιαι ἡμῶν περιπλέκωνται εἰς ἀντίφασιν, ἐξ ἧς οὐδεμίαν εὐρίσκωμεν διέξοδον, ὅταν βλέπωμεν πρὸ ἡμῶν αὐτῶν ἄλυτα προβλήματα ἢ ὅταν ἀντικείμενα τῆς ἐνδομυχατῆτος ἡμῶν πεποιθήσεως ἀμφιβάλλωνται ἢ ἀθετῶνται, γεννῶνται τότε συναισθήματα τῆς λύπης. Τῇ ἀληθείᾳ ἀντίκειται τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀμβολία.

Τὰ συναισθήματα τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἐναντίων αὐτῆς ὀνομάζονται λογικά. Διακρίνονται δ' ἐν αὐτοῖς τὰ στοιχειώδη καὶ τὸ ὀλικὸν λογικὸν συναισθηματὶ καὶ ἐκεῖνα μὲν εἶναι τὰ συνοδεύοντα πᾶσαν κρίσιν, καὶ δὴ τὸ μὲν στάδιον τῆς σκέψεως παρακολουθεῖται ὑπὸ λυπηρῶν, τὸ δὲ τῆς ἀποφάνσεως ὑπὸ ἡδέων συναισθημάτων (ὄρ. §. 27). Τὸ δὲ ὀλικὸν λογικὸν συναισθηματὶ πηγάζει ἐκ τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας τῶν νεωστὶ προσερχομένων ἐννοιῶν καὶ κρίσεων πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἤδη κεκτημένων πεποιθήσεων καὶ γνώσεων. Ἡ ἀρμονίῳσις δηλ. τῶν νέων πρὸς τὰ παλαιὰ γίνεται διὰ προσλήψεως. Ὅσῳ λοιπὸν εὐχερέστερον γίνεται αὕτη, ὅσῳ εὐαρμωστότερον συναρροῦται τὸ νέον μετὰ τοῦ παλαιοῦ, τόσῳ ζωηρότερα εἶναι τὰ ἡδέα συναισθήματα, ἅτινα τὸ φαινόμενον τοῦτο παράγει. Ὅσῳ δὲ μείζων εἶναι ἡ ἐναντιότης τινῶν ἀπορριπτῶν ἐννοιῶν καὶ κρίσεων πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἤδη κεκτημένων πεποιθήσεων ἡμῶν, τόσῳ σφοδρότερα συναισθήματα λύπης γεννῶνται, κατ' ἐξοχὴν δὲ σφοδρότατα εἶναι ταῦτα τὰ συναισθήματα, ὅταν ἀντιστρέφηται ἡ πορεία τῆς προσλήψεως (ὄρ. §. 24).

§. 36. Καλλολογικὰ συναισθήματα.

Ἡ ἀρμονία τῆς ἀληθείας πρὸς ἑαυτὴν εἶναι πηγὴ ἡδίστων λογικῶν συναισθημάτων· ἀλλ' ἡ γνώσις καὶ ἀπόλαυσις τῆς ἀρμονίας ταύτης ἐκείνῳ μόνον δέδοται, ὅστις δὲν πτοεῖται ὑπὸ τοῦ κόπου

τῆς ἐρεῦνης ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφηρημένων αὐτῆς ἀντικειμένων. Ὑπάρχει ὅμως εἶδος τι ἀντικειμένων, ἅτινα δὲν εἶναι ἀφηρημένα, ἀλλ' αἰσθητά, καὶ τὰ ὅποια δεικνύουσι τοιαύτην συμφωνίαν τῶν μερῶν αὐτῶν, ὥστε πᾶς ἀπροκατάληπτος παρατηρητῆς αὐτῶν αἰσθάνεται ἡδονήν, ἐὰν ἀφοσιωθῆ εἰς τὴν κατάληψιν αὐτῶν, οὕτως ὅμως ὥστε ἡ ἁρμονία αὐτὴ νὰ προσπίπτῃ εἰς τὰς αἰσθήσεις ἄνευ ἄλλων δυσχερειῶν. Τὰ τοιαῦτα ἀντικείμενα ὀνομάζονται καλὰ, τὸ δὲ συναίσθημα, ὅπερ ἐμπνέουσι ἡμῖν, συναίσθημα τοῦ καλοῦ ἢ καλλιλογικόν.

Τὸ καλὸν λοιπὸν διακρίνεται τοῦ ἀληθοῦς κατὰ τὴν αἰσθητὴν αὐτοῦ ὄψιν καὶ τὴν εὐχέρειαν, μεθ' ἧς πᾶς ἀπροκατάληπτος παρατηρητῆς δύναται ν' ἀντιληφθῆ τὴν ἐν τῇ συνθέσει αὐτοῦ ἐξαγγελλομένην ἁρμονίαν.

Τῷ καλῷ ἀντίκειται τὸ αἰσχροῦν. Αἰσχρὰ ὀνομάζονται τὰ ἀντικείμενα, ἐὰν ἐν τῇ συνθέσει τῶν μερῶν αὐτῶν ἀντὶ τῆς συμφωνίας ἐπικρατῆ τὸ ἐναντίον ταύτης, ἀλλ' οὕτως ὥστε ἡ ἀσυμφωνία αὐτὴ νὰ ὑποπίπτῃ εὐκόλως εἰς τὰς αἰσθήσεις. Τὸ μὴ καλὸν ἀντικείμενον δὲν εἶναι διὰ τοῦτο καὶ αἰσχρόν, ἀλλὰ δύναται νὰ εἶναι καὶ καλλιλογικῶς ἀδιάφορον. Ὅγκος μαρμάρου οὔτε καλὸς εἶναι οὔτε αἰσχρός, ἐὰν ὅμως μορφωθῆ ὑπὸ τοῦ γλύπτου, δύναται νὰ γείνη ἢ καλὸς ἢ αἰσχρός. Οἷαν σχέσιν ἔχει τὸ ψευδὲς πρὸς τὸ ἀληθές, τοιαύτην ἔχει τὸ αἰσχρὸν πρὸς τὸ καλόν.

Καὶ τὸ καλλιλογικόν συναίσθημα διαιρεῖται εἰς στοιχειῶδες καὶ ὀλικόν, καὶ στοιχειῶδες μὲν εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον παράγουσι αἱ ἀπλαῖ καὶ θεμελιώδεις τῶν ἀρεσκουσῶν καὶ ἀπαρεσκουσῶν σχέσεων, ὀλικόν δὲ τὸ ἐκ τῆς ὀλικῆς ἐνεργείας πολλῶν θεμελιωδῶν καλλιλογικῶν σχέσεων πηγάζον, συμπεπλεγμένων ἁρμονικῶς ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ τοπικῷ ἢ χρονικῷ ἀντικειμένῳ. Δύο παράλληλοι γραμμαῖ, τὸ τόξον, ἡ συμφωνία δύο τόνων, ἡ συμμετρία ἀντικειμένου τινός, ἡ ὁμοιοκαταληξία καὶ τὸ μέτρον τῶν συλλαβῶν ἐν τῇ ποιήσει κτλ. εἶναι θεμελιώδεις ἀρεσκουσαι σχέσεις, διεγείρουσαι τὸ στοιχειῶδες καλλιλογικόν συναίσθημα. Ἐν τῇ μορφῇ τοῦ δένδρου, ἐν τῇ προσόψει οἰκίας εὐρίσκομεν τὰς σχέσεις τῆς συμμετρίας καὶ περιγραφῆς, ἐν τῷ ποιήματι τὸ μέτρον τῶν συλλαβῶν καὶ τὴν

ὁμοιοκαταληξίαν ἠνωμένα πρὸς ὀλικὴν ἐνέργειαν παράγουσαν ἐν ἡμῖν τὸ ὀλικὸν καλλιλογικὸν συναίσθημα.

Ἡ κρίσις, δι' ἧς ἀποδίδομεν εἰς οἰονδήποτε ἀντικείμενον τὴν ιδιότητα τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ ἀσχροῦ, ὀνομάζεται *καλλιλογική*. Ὑποκείμενον αὐτῆς εἶναι ἡ παράστασις τοῦ καλλιλογικοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ ὡς τοιοῦτον δεῖν νὰ εἶναι σύνθετον· κατηγορούμενον δὲ αὐτὸ τὸ *καλλιλογικὸν συναίσθημα*. Ἡ δὲ δύναμις τῆς καλλιλογικῆς κρίσεως καλεῖται *καλλιαισθησία*.

§ 37. Ἠθικὰ συναισθήματα.

Διὰ τοῦ λογικοῦ φθάνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ὧν ἐκάτερον παράγει συναισθήματα, ἅτινα καλοῦνται *ἠθικά*.

Πηγὴ τῶν συναισθημάτων τούτων εἶναι ἡ *συμφωνία* ἢ *ἀσυμφωνία* τῆς βουλήσεως πρὸς τὸ ἰδανικὸν αὐτῆς πρότυπον. Ἐὰν παρατηρήσωμεν βούλησιν τινὰ συμφωνοῦσαν πρὸς τὸ πρότυπον αὐτῆς, τ. ἔ, οὔσαν τοιαύτην οἷα ὀφείλει νὰ εἶναι, ἐκφέρομεν ἐπιδοκιμασίαν, ἐξαγγελλομένην ὡς *ἠθικὸν συναίσθημα τῆς ἡδουῆς*. Ὅταν ἀπ' ἐναντίας παρατηρῶμεν βουλήσεις ἀντιφασκούσας πρὸς τὰς ἠθικὰς ἰδέας, ἡ ἀντίφασσις αὕτη ἐκδηλοῦται ὡς *ἠθικὸν συναίσθημα τῆς λύπης*.

Ἡ συμφωνία καὶ ἀσυμφωνία πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον δύναται νὰ παρατηρηθῇ ἐν τε τῇ οἰκείᾳ καὶ τῇ ἄλλοτρίᾳ βουλήσει· διακρίνομεν λοιπὸν

Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα

α) τῆς ἠθικῆς συμφωνίας	}	ἐν τῇ οἰκείᾳ 1
		ἐν τῇ ἄλλοτρίᾳ βουλήσει . . . 2
β) τῆς ἠθικῆς ἀσυμφωνίας	}	ἐν τῇ οἰκείᾳ 3
		ἐν τῇ ἄλλοτρίᾳ βουλήσει . . . 4

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 συναίσθημα πηγάζει ἐκ τῆς γαλήνης τῆς συνειδήσεως τοῦ τελείου κατὰ τὸν χαρακτήρα ἀνδρὸς ὡς ἠθικὴ εὐχαρίστησις, λαμπρύνουσα τὸν βίον αὐτοῦ, ἐνῶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 εἶναι αἰ γνωσταὶ τύψεις τοῦ συνειδότος, αἱ ὁποῖαι δύνανται ν' αὐξηθῶσι

μέχρι βασανιστικού σπαραγμού ἡμῶν αὐτῶν καὶ ἀπελπισμοῦ. (*Ορ. Ἐπιστ. πρὸς Ῥωμ. 7, 23 καὶ 24). Τὰ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 4 εἶναι ὁ ἠθικός θαυμασμός ἢ ἡ ἠθικὴ ἀγανάκτησις, ἀ αίσθανόμεθα, ὅταν ἀπαντῶμεν εἴτε ἐν τῷ βίῳ εἴτε ἐν τῇ ποιήσει (δρᾶμα, ἔπος) ἠθικὸν ὕψος ἢ ἠθικὴν φαυλότητα, γενναίας πράξεις ἢ κακουργήματα.

Τὰ ἠθικὰ συναισθήματα λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ χαρὰ ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ καὶ λύπη ἐπὶ τῷ κακῷ ἢ αἴρεσις τοῦ πρώτου καὶ φυγὴ τοῦ δευτέρου. Διὰ τῶν συναισθημάτων τούτων λαλοῦσιν εἰς τὴν ἡμετέραν συνείδησιν αἱ αἰώνιοι καὶ ἀναντίλεκτοι ἀπαιτήσεις τοῦ συνειδότου.

Ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα εἰς τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν μὴ μένη ἀδιάφορος ἐν ταῖς παραστάσεσι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἀλλὰ καθιστᾷ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐπιδεκτικὴν τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων. Ἡ ἐπιδεκτικότης αὕτη ὅμως, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ λεπτότης τῆς συνειδήσεως, τρέφεται πρὸ πάντων διὰ τῆς μελέτης γενναίων, ἠθικῶν χαρακτήρων, οἱ ὅποιοι περιστῶσι τὰς μερικὰς ἠθικὰς ἰδέας οὕτως εἰπεῖν ἐνσσεσαρκωμένας καὶ ἀναγκάζουσι τὴν ψυχὴν ἡμῶν πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐπιδοκιμασίαν.

§. 38. Θρησκευτικὰ συναισθήματα.

Λίαν συγγενὴ πρὸς τὰ ἠθικὰ εἶναι τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα. Ταῦτα ἔχουσι τὴν ἔδραν αὐτῶν ἐν ταῖς παραστάσεσι ἡμῶν περὶ τινος ἀοράτου κόσμου, οὗ κέντρον εἶναι ὁ Θεός.

Ὁ ἄνθρωπος παρατηρεῖ λίαν ταχέως (ἰδίως ἐν ὀλεθριωτάταις καταστροφαῖς, ὅταν μαίνωνται τὰ στοιχεῖα, ἐν τῇ τρικυμίᾳ, ἐν τῇ ἐνδείᾳ κτλ. «Ἐν θλίψει ἐμνήσθημέν σου, Κύριε») τὴν ἀδυναμίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ ἀνωτέρων δυνάμεων. Παρατηρεῖ, ὅτι τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς κτίσεως προϋποθέτουσι παντοδύναμον κύριον, αἱ δὲ σοφώταται διατάξεις τῆς φύσεως καὶ ἡ ἀναμφήριστος πρόνοια ἐν τῷ ῥῶ τῶν γεγονότων σοφὸν κυβερνήτην, τέλος τὸ ἀναντίλεκτον τῶν ἠθικῶν ἀπαιτήσεων ἠθικώτατον (ἄγιον) αἴτιον τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Αἱ μελέται αὗται ἄγουσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος.

Αἱ παραστάσεις τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς διεγείρουσι

ποικίλα συναισθήματα. Σέβας, εὐγνωμοσύνη, ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι θρησκευτικὰ συναισθήματα, ἅτινα εὐρίσκουσι τὴν κυρίαν αὐτῶν ἐρμηνείαν ἐν τῇ προσκυνήσει τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς ἀσκήσεσιν, ἰδίως ἐν τῇ προσευχῇ, ἥτις εἶναι συνομιλία μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Τὰ συναισθήματα ταῦτα εἶναι λίαν σπουδαῖα, διότι χορηγοῦσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐν ταῖς ἀγχιστρόφοις τοῦ ἐπιγείου βίου μεταβολαῖς θαυμασίαν παραμυθίαν καὶ ἐξυψοῦσι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὑπὲρ τὸν αἰσθητὸν τοῦτον κόσμον. Τὴν μεγίστην σπουδαιότητα ὅμως λαμβάνουσι, διότι εἶναι ἀξιολογώτατον στήριγμα τῆς ἠθικῆς, ἅτε ἐμφανίζοντα ἡμῖν τὸν ἡθικὸν νόμον, ὅστις ἄνευ αὐτῶν θὰ ἐφάνετο ὡς ἀπαίτησις τοῦ λογικοῦ, ὡς ἐκφρασιὶ τῆς θείας βουλήσεως καὶ καθιεροῦντα τὴν ἐκτέλεσιν ἢ μὴ ἐκτέλεσιν αὐτοῦ δι' ἀνταμιβῶν καὶ ποινῶν.

§ 39. Συμπαθητικὸν συναίσθημα.

Τὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου ἐκδηλοῦνται φυσιογνωμικῶς διὰ μορφασμῶν καὶ χειρονομιῶν. Ἡδονὴ καὶ λύπη ἐξαγγέλλονται ἐξωτερικῶς ἐν τῷ λάμποντι ἢ σκυθρωπῷ ὀφθαλμῷ, ἐν τῇ ἐπιρμένη ἢ πεπιεσμένη στάσει τοῦ σώματος, ἐν τῇ ἐκφράσει τοῦ προσώπου καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῶν συναισθημάτων, ἅτινα κινοῦσι τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ.

Ἐὰν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον παρατηρήσωμεν ξένον τι συναίσθημα, δὲν δυνάμεθα εὐκόλως νὰ μείνωμεν ἀδιάφοροι ἐπὶ τούτῳ· τὸνναντίον μεταφερόμεθα εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀλλοτρίου Ἐγῶ, καὶ δεχόμενοι ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὰς παραστάσεις, ἐξ ὧν πηγάζουσι τὰ συναισθήματα αὐτοῦ, οἰκειούμεθα ταῦτα, τ. ἔ. συμπαθοῦμεν αὐτῷ. Συμπαθητικὸν συναίσθημα εἶναι λοιπὸν ἐκεῖνο, ὅπερ γεννᾶται ἐν τῇ παρατηρήσει ἀλλοτρίου συναισθήματος καὶ εἶναι κατὰ τὸν τόνον ταῦτον τῷ παρατηρηθέντι συναίσθηματι. Καθ' ὅσον τὸ ἀλλότριον συναίσθημα εἶναι ἠδονὴ ἢ λύπη, τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα ἔσται τὸ τοῦ συνήδεσθαι ἢ συλλυπεῖσθαι.

Τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα λαμβάνουσι χώραν πρὸ πάντων.

ἐκεῖ, ὅπου τὸ ὁμοειδὲς τῶν παραστάσεων παρήγαγε κοινὴν τινα συνείδησιν, τὸ « Ἡμεῖς », διότι ἐνταῦθα εὐκόλως συμμερίζεται τις τὴν κατάστασιν τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦτο συμπαθοῦμεν εὐκολώτατα πρὸς τοιαῦτα πρόσωπα, ἅτινα πνευματικῶς εἶναι ὁμοιότατα ἡμῖν, ὡς συγγενεῖς, ὁμήλικες, συμπολίται κ. λ.

Εἰς τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα ὅμως ἀναμιγνύεται ἀκουσίως ἢ περὶ τῆς οἰκείας καταστάσεως σκέψις, ἥτις προεξέχει μᾶλλον ἢ ἤττον καὶ ποιεῖ τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα μικτόν· διότι μετὰ τοῦ συλλυπεῖσθαι μὲν συνδέεται ἡ χαρὰ διὰ τὸ ἀβλαβὲς τοῦ οἰκείου Ἐγῶ, μετὰ δὲ τοῦ συνηδέσθαι ἢ κατῆφεια διὰ τὴν οἰκείαν ἤττον εὐτυχῆ κατάστασιν. Ἐὰν ταῦτα τὰ συμπαρομαρτοῦντα συναισθήματα ἐπικρατήσωσι, δύνανται καὶ νὰ καταπνίξωσι μάλιστα τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα καὶ νὰ μετατρέψωσιν αὐτὸ εἰς ἀντιπαθητικόν. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν ἐν τῇ παρατηρήσει ἀλλοτρίων συναισθημάτων μετατιθέμεθα εἰς συναίσθημα ἀντίθετον τοῦ παρατηρηθέντος, ὅταν λοιπὸν λυπώμεθα διὰ τὴν ἀλλοτρίαν χαρὰν καὶ χαίρωμεν διὰ τὴν ἀλλοτρίαν λύπην. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει γεννᾶται ὁ φθόνος, ὅστις εἶναι ἀντίθετος τοῦ συγχαίρειν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἡ χαιρεκακία, ἥτις εἶναι ἀντίθετος τοῦ συλλυπεῖσθαι.

Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα εἶναι σπουδαῖον καθ' ὅσον εἶναι ἡ γέφυρα ἢ ἄγουσα πρὸς τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν ἀγάπην, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν. Τὸ δὲ ἀντιπαθητικόν, καίπερ οὐχὶ πάντοτε ἀπολύτως ἀπόβλητον (τίς δὲν χαίρει π. χ., ὅταν ὁ ὑποκριτὴς γυμνωθῆς τοῦ προσώπου ἴσταται πρὸ ἡμῶν ἐν τῇ ἐλευσίνῳ αὐτοῦ ;) εἶναι ἐν τούτοις ἐπικίνδυνον εἰς τὴν ἠθικὴν, διότι εὐκόλως δύναται νὰ ἐξαχρησθῇ εἰς κακόνοιαν (ὀσμήνειαν) καὶ μῖσος.

Τῶν συναισθημάτων τούτων διακριτέα τὰ τῆς συμπαθείας καὶ ἀντιπαθείας, τ. ἔ. τῆς ἀσυνειδήτου ἔλξεως καὶ ἀπόσεως ἡμῶν ἀναφορικῶς πρὸς ἔμψυχα ἢ καὶ ἄψυχα ὄντα. Αἰσθανόμεθα συμπάθειαν ἢ ἀντιπάθειαν πρὸς ἀνθρώπους, οὗς πρώτην φοράν ἐν τῇ ζωῇ ἡμῶν βλέπομεν, πρὸς ψιττακοὺς καὶ πιθήκους, τοποθεσίας καὶ πόλεις, χωρὶς νὰ δυνάμεθα ὠρισμένως νὰ δηλώσωμεν διὰ τί. (Ἀντιπάθεια τῶν γυναικῶν πρὸς τὰς ἀράχνας καὶ συμπάθεια πρὸς τὰς

γαλᾶς). Τὰ συναίσθηματα ταῦτα πηγάζουσιν ἐκ σκοτεινῶν παραστάσεων, αἵτινες συνεδέθησαν μετὰ τοῦ σχετικοῦ ἀντικειμένου καὶ γεννῶσιν ἐν ἡμῖν τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ λύπης. (Ἴσως ὁ ἄνθρωπος ὁ διεγείρων τὴν συμπάθειαν ἡμῶν ἔχει ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ χαρακτηριστικόν τι ἀναμνησκόν ἡμᾶς ἀγαπητὰ πρόσωπα ἴσως ἢ συγκινοῦσα ἡμᾶς κοιλὰς ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τοὺς ἀγροὺς τῆς πατρίδος κτλ.)

§ 40. Αἱ θυμικαὶ ταραχαὶ ἢ ἀψικαρδία.

Ἡ ἀψικαρδία ἢ ἡ θυμικὴ ταραχὴ εἶναι ὄλως ἀντίθετος τῆς ψυχικῆς γαλήνης.

Ἡ ἐκάστοτε ἰσορροπία τῶν παραστάσεων διαταράσσεται ἀδialeίπτως ὑπὸ τῶν συναίσθημάτων, ἐπιφερόντων ὑπερβολικὴν ἔντασιν καὶ χαλάρωσιν, ὑπερπλήρωσιν καὶ κένωσιν, προαγωγὴν καὶ κώλυσιν αὐτῶν, χωρὶς νὰ αἴρηται τοιοῦτοτρόπως ἡ ψυχικὴ γαλήνη· διότι ἡ ἔντασις τῶν παραστάσεων, ὅσον καὶ ἂν αὐξήσῃ, θύναται ἐν πάσῃ στιγμήν νὰ χαλασθῇ διὰ τρόπον καθαρῶς ψυχολογικοῦ. Ἡ πείρα πραγματικῶς ἐπιβεβαίωσεν, ὅτι τὰ ἰσχυρότατα συναίσθηματα, ἅτινα ἔχουσι τὴν ῥίζαν αὐτῶν ἐν τοῖς ἐνδομυχωτάτοις βάθεσι τῆς ψυχῆς καὶ εἶναι συμπεπλεγμένα μετὰ τῶν εὐρυτάτων κύκλων τῶν παραστάσεων,—ὡς ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τοὺς οἰκείους, ἡ θρησκευτικὴ εὐλάβεια, ὁ ποιητικὸς ἐνθουσιασμός,—ἀπέχουσι πολὺ τῆς κυρίως ταραχῆς τῆς ψυχῆς.

Ἡ ταραχὴ αὕτη συμβαίνει μόνον, ὅταν αἱ ἐν ἰσορροπίᾳ εὕρισκόμεναι παραστάσεις ὑποστῶσιν ἐκ τῆς αἰφνιδίας καὶ ἀπροσδοκίτου παρουσίας παρασιτάσεώς τινος, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἀντίληψις τῶν αἰσθήσεων, τοιαύτην ὄσιν, τ. ἔ. τοιαύτην κατανάγκασιν πρὸς ἀνάβασιν ἢ κατάβασιν, ὥστε ἡ προτέρα ἰσορροπία τῶν παραστάσεων ὑφίσταται αἰφνιδίαν καὶ βίαιαν μετακίνησιν, καὶ ὑψοῦνται εἰς τὴν συνείδησιν ἢ ἀπωθοῦνται ἐξ αὐτῆς πλείους παραστάσεις παρ' ὅ,τι θὰ συνέβαινον ἐν ἡρέμῳ ἀναπτύξει καὶ θὰ ἤρμοζεν εἰς τὰς στατικὰς σχέσεις τῶν παραστάσεων. Τὸ αἰφνίδιον δηλονότι καὶ θορυβῶδες τοῦ συμβαινόντος τούτου δὲν παρέχει καιρὸν εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Ἐγὼ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ἐξασκήσῃ τὴν προσληπτικὴν

αυτῆς δύναμιν, τὴν ὁποῖαν ἐν τῇ κανονικῇ πορείᾳ τοῦ ψυχικοῦ βίου πάντοτε ἀσκεῖ, καὶ οὕτω ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἰσορροπίαν. Ἐν τῇ ἀψικαρδίᾳ, π.χ., ἐν τῇ ὀργῇ, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐν ἑαυτῷ ἀλλ' ἐκτὸς ἑαυτοῦ, — παρασύρεται εἰς λόγους καὶ πράξεις, ἐν ταῖς ὁποῖαις, ἐπιανερχομένης τῆς προτέρας ψυχικῆς γαλήνης, δὲν δύναται ν' ἀναγνωρίσῃ ἑαυτόν.

Ἡ αἰφνιδια ἀνάβασις καὶ κατάβασις τῶν παραστάσεων συνεπάγεται ὅμως καὶ ἀνάλογον ἀλλοίωσιν ἐν τῇ καταστάσει τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Αὕτη ἐμφανίζεται ὡς ἐξέγερσις ἢ κατάπτωσησις τῆς νευρικῆς ἐνεργείας πρῶτον μὲν ἐν τοῖς κέντροις τοῦ συστήματος τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, ἔπειτα δὲ ἐν τοῖς κινητικῶς νεύροις αὐτοῦ, καὶ ἀντανακλᾶται ἐπὶ τέλους εἰς τὰ νεῦρα καὶ τὰ συστήματα τῆς θρεπτικῆς σφαίρας. Ἐντεῦθεν προέρχονται τὰ παρόδοξα σωματικά φαινόμενα, ἅτινα παρακολουθοῦσι τῇ ἀψικαρδίᾳ καὶ τὰ ὁποῖα φανεροῦνται ἐν τῇ αἰφνιδίᾳ ἐντάσει καὶ χαλάσει τῶν μυῶν (τὸ συναγεῖν τὰς πυγμὰς, σπασμὸς, τρόμος, παράλυσις), ἐν τῇ ἀλλοίωσει τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος (ἐρυθρίασις, ὠχρίασις, παλμὸς τῆς καρδίας), ἐν τῇ ἐκκρίσει καὶ ἀποκρίσει (τῆς χολῆς, τοῦ σιάλου, τῶν δακρύων) καὶ ἐν τῇ ἀναπνοῇ (ἢ μετὰ φυσήσεως ἐκπνοῆ τοῦ ὠργισμένου καὶ ἢ ἐπίσχεσις τῆς ἀναπνοῆς ἐν τῷ δειλῷ).

Ἄλλ' ἡ αἰφνιδια ἀλλοίωσις τῶν νευρικῶν καταστάσεων ἀσκεῖ καὶ ἐπὶ τῶν ψυχικῶν καταστάσεων μεγίστην ἀντενέργειαν. Ἡ ἐπιηξιμένη ἢ ἡλαττωμένη ἐξέγερσις τῶν νεύρων, ὑπακούουσα εἰς τὸν νόμον τῆς ἐμμονῆς (ἀδρανείας), δὲν δύναται νὰ ἐπανεέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν κανονικὴν μέσσην ἐνέργειαν αὐτῆς, καὶ ἐμποδίζει δι' αὐτὸ τοῦτο τὴν ἐπάνοδον τῶν λίαν ἐντεταμένων παραστάσεων εἰς τὴν ἰσορροπίαν αὐτῶν. Ἡ ἀψικαρδία πρέπει νὰ παύσῃ, ἀλλὰ, μόνον ἀφ' οὗ καταπαύσῃ βαθμηδὸν ἢ παραχῆ τῶν νεύρων, δύναται καὶ αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν ἰσορροπίαν. Τὸ σῶμα λοιπὸν καθυποτάσσει ἐν τῇ ἀψικαρδίᾳ, εἰ καὶ ποροδικῶς μόνον, τὸ πνεῦμα ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ ἀποστερεῖ αὐτὸ τῆς αὐτεξουσίου ἐνεργείας. Διὰ τοῦτο αἱ ἀψικαρδία συνδέονται στενωτάτα μετὰ τῶν κράσεων, ἐξ ὧν ἡ μὲν χολερικὴ ὑπουργεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀψικαρδίαν, ἡ δὲ φλεγματικὴ ἐλάχιστα. Ἡ μόρφωσις

ἀντενεργεῖ εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἀψικαρδιῶν, ἐπάγουσα σύμμετρον καὶ ἐνδόμυχον συγχώνευσιν τῶν παραστάσεων ἡμῶν.

Κατὰ τὰ προηγούμενα ἡ ἀψικαρδία δύναται νὰ ὀρισθῇ ὡς αἰφνυδία καὶ βιαία διατάραξις τῆς ἰσορροπίας τῶν παραστάσεων, ἢν ἐπιφέρει ἀπροσδόκητός τις ἐντύπωσις τῇ συνεργίᾳ φυσιολογικῶν αἰτίων καὶ ἡ ὁποία συνδέεται μετὰ σφοδρῶν ψυχικῶν ταραχῶν.

Ἐπειδὴ ἡ διατάραξις τῆς ἰσορροπίας τῶν παραστάσεων ἐπιφέρει ἢ ὑπερπλήρωσιν ἢ κένωσιν τῆς συνειδήσεως, καὶ αἱ ἀψικαρδίαι εἶναι δύο εἰδῶν, ἀψικαρδίαι τῆς ὑπερπληρώσεως τῆς συνειδήσεως καὶ ἀψικαρδίαι τῆς κενώσεως.

Ἐν μὲν ταῖς πρώταις ὑπάρχει ἐν τῇ συνειδήσει πολὺ μέγα ποσὸν πραγματικῶν παραστάσεων, ἐν δὲ ταῖς δευτέραις πολὺ μικρόν.

Ὡς τύπος τῶν μὲν πρώτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ὀργή, τῶν δὲ δευτέρων ὁ φόβος. Ἡ μὲν ὀργή, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γεννᾶται προσβαλλομένου τοῦ συναισθήματος τοῦ Ἐγὼ ἡμῶν, ὑψώνει ὀλόκληρον πλημμυρίδα παραστάσεων ὑπὲρ τὸ κατώφλιον τῆς συνειδήσεως, αἱ ὁποῖα ἀτάκτως συνωθούμεναι στεροῦσι τὸν ἄνθρωπον τῆς φρονήσεως καὶ ὧν τινες φθάνουσιν εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς ἐντάσεως, ὥστε αἱ βουλήσεις καὶ αἱ πράξεις αἱ ἐξ αὐτῶν προερχόμεναι φέρουσι τὸν χαρακτήρα τοῦ ὑπερβολικοῦ. Ἐν δὲ τῷ φόβῳ συμβαίνει τὸναντίον ἄμπατις παραστάσεων, καθ' ὅσον μία καὶ μόνη ὁμὰς παραστάσεων ἀκαίρως ἐξυψουμένη (ἢ τοῦ συμβεβηκότος, ὃ φοβούμεθα) ἐπιφέρει γενικὴν ἐπισκότησιν τῶν παραστάσεων, ἡ δὲ ἐπελθοῦσα κενότης τῆς συνειδήσεως ἐκδηλοῦται καὶ ἐξωτερικῶς διὰ σιγῆς, τρόμου, τοῦ ἀναποφασίστου καὶ τῆς ἀπραξίας.

Ἡ ἀψικαρδία ἄλλως ἔχει τὴν ἐκρηξιν, κορύφωσιν καὶ καταπαυσιν αὐτῆς. Ἡ τελευταία ἐπάγεται, ἐὰν ἡ ἀπωθεῖσα παραστάσις τοῦ Ἐγὼ κατορθώσῃ βαθμηδὸν νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ προσλάβῃ τὰς ὑπὸ τῆς ἀψικαρδίας μετακινήθεις παραστάσεις. Ἡ δευθεῖσα διαίρεσις ἀναφέρεται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς συνειδήσεως κατὰ τὸ σημεῖον τῆς κορυφώσεως τῆς ἀψικαρδίας.

ΤΟ ΟΡΕΓΕΣΘΑΙ

§ 41. Τὸ ἐπιθυμεῖν.

Τὸ ἐπιθυμεῖν εἶναι ἐν γένει κατάστασις ψυχική, τείνουσα νὰ ἐπενέγκῃ ἐτέραν μὴ ὑπάρχουσαν. Καὶ διευθύνεται μὲν ἐκάστοτε εἰς τι ὀρισμένον ἀντικείμενον, οὐχὶ ὅμως αὐτὸ τοῦτο, ἀλλὰ μόνον ἢ παράστασις αὐτοῦ δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν· οὐχὶ ἄρα ὁ χρυσός, ἀλλὰ μόνον ἢ παράστασις τῆς ἀταράχου κτήσεως, οὐχὶ ὕδωρ, ἀλλὰ τὸ αἶσθημα τῆς σβεσθείσης δίψης.

Ἄλλ' ἢ παράστασις τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἀντικειμένου ὑπῆρχεν ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει, ὅτε ἐπιθυμοῦμεν αὐτό. Ὁ μὴ εἰδὼς τὴν ἀναφυκτικὴν ἐνέργειαν τοῦ ὕδατος ἢ μὴ δυνάμενος νὰ φαντασθῇ τὰ θελήγητρα τῆς κτήσεως οὐδέτερον τούτων θὰ ἐπιθυμήσῃ. Ἡ παράστασις ὅμως τότε μὲν ἦν κεκωλυμένη, ἐν δὲ τῇ πληρώσει τῆς ἐπιθυμίας εἶναι ἀκόλυτος.

Τὸ ὀρεγέσθαι λοιπὸν γινίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ κεκωλυμένη παράστασις τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἀντικειμένου ζητεῖ ν' ἀποτινάξῃ ταύτην τὴν ἀνάρμωστον αὐτῇ κατάστασιν τῆς κωλύσεως καὶ ν' ἀνταλλάξῃ πρὸς τὴν ἀρμόζουσαν αὐτῇ κατάστασιν τῆς ἀκωλυσίας, ὅπως, ὅσον βέβαια διὰ τῆς παραστάσεως εἶναι δυνατόν, γείνη ἐντελῶς κυρία τοῦ ἐκυτῆς ἀντικειμένου. Κατορθοῖ δὲ τοῦτο μαχομένη πρὸς τὰς κωλυούσας ἀντιθέσεις καὶ ἀναβαίνουσα ἀεὶ ὑψηλότερον ὑπὲρ τὸ κατώφλιον. Ἡ δὲ πρὸς τοῦτο ἀναγκαία δύναμις χορηγεῖται αὐτῇ ἐκ τῶν βοηθητικῶν ἐκείνων παραστάσεων, αἵτινες ὠθοῦσι πρὸς τὸ ἐπιθυμεῖν, εἶναι λοιπὸν ἐλατήρια τῆς ἐπιθυμίας.

Τὴν ἐν ὀρέξει (τάσει) διατελοῦσαν παράστασιν ὀνομάζομεν ἐπιθυμίαν. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἐπιθυμίαν ὡς ἀνάβασιν

τῆς παραστάσεως ἐναντίον τῶν ἐν τῇ συνειδήσει ὑπαρχουσῶν ἀντιθέσεων αὐτῆς. Ἡ δὲ ἀρνητικὴ ἐπιθυμία ὡς κατάπτως παραστάσεώς τινος ἐναντίον τῶν ἀντιθέσεων αὐτῆς καλεῖται ἀποστροφή.

Ἡ πλήρωσις τῆς ἐπιθυμίας ἐπάγεται, ἐὰν ἡ παράστασις τοῦ ἐπιθυμητοῦ φθάσῃ εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν τῆς σαφηνείας, οὔτινος ἐν γένει εἶναι δεκτικῆ.

Τοῦτο γίνεται αἰσθητὸν δι' ἰσχυροῦ συναισθήματος, διότι αἱ ἀντιθέσεις, αἴτινες ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ματαίως κατεπολεμοῦντο, ἤδη φαίνονται ὡς ὀριστικῶς κατανικηθεῖσαι.

Τοιαύτη πλήρωσις δύναται ἐν γένει νὰ ἐπέλθῃ, ἐὰν ἡ ἀναπεπλασμένη, τ. ἔ. ὑπὸ τῆς φαντασίας κρατούμενη, παράστασις μεταβληθῇ εἰς αἰσθημα· διότι ἐφ' ὅσον μένει παράστασις, εἶναι ἀνάγκη ἐν τῷ πρὸς τὰς ἀντιθέσεις αὐτῆς ἀγῶνι ν' ἀναλαμβάνῃ τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς καλύψεως. Μόνον ὅταν γείνη αἰσθημα, δύναται ν' ἀπαλλαγῇ ἐντελῶς τῆς καλύψεως.

Ἡ πείρα ἐπιβεβαίωσι τοῦτο ἐντελῶς. Οὕτως ἡ νοσταλγία δύναται ν' ἀποσοβηθῇ μόνον, ἐὰν μεταβῶμεν εἰς τὴν πατρίδα καὶ ἀφήσωμεν ταύτην νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν.

Ἄλλως ἔχει βεβαίως τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ πνευματικῇ ἐπιθυμίᾳ, τῆς ὁποίας σκοπὸς δὲν εἶναι αἰσθητὸν τι, ἀλλὰ τις διασκευὴ τῶν παραστάσεων· π. χ. ὅταν πρόκειται περὶ τῆς λύσεως ἐνὸς προβλήματος. Ἐνταῦθα δηλονότι ἡ πλήρωσις συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ὅλη ἡ δύναμις τῆς προσοχῆς συγκεντροῦται ἐν τῷ ἐνὶ κύκλῳ τῶν παραστάσεων, ἡ συνείδησις στενομένη περιλαμβάνει μόνον αὐτόν, διὸ ὁ φωτισμὸς αὐτοῦ ἐπιτείνεται ἐκτάκτως. Οὕτω διὰ τῆς πνευματικῆς ἐπιθυμίας διευθύνεται ἡ προσοχὴ ποτὲ μὲν πρὸς τοῦτο, ποτὲ δὲ πρὸς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον τῆς συνειδήσεως καὶ κυβερνᾶται τρόπον τινὰ ἡ τῶν νοημάτων πορεία.

Ἡ ἐπιθυμία σβέννυται μετὰ τῆς πληρώσεως.

Αἱ ἐπιθυμίαι δύνανται νὰ διαιρεθῶσι κατὰ μὲν τὸ ποῖον τοῦ ἐπιθυμητοῦ εἰς ἐξωτερικὰς (ὕλικας), ἐχούσας τὸν ἐρεθισμὸν ἐν τῷ σώματι, καὶ ἐσωτερικὰς (πνευματικὰς), ὧν τὸ ἐλατῆριον ἐγκρατεῖται ἐν τῷ περιεχομένῳ παραστάσεων τινων· τοιαύτη εἶναι ἡ βούλησις· κατὰ δὲ τὴν διάρκειαν εἰς διαρκεῖς καὶ παροδικὰς. Αἱ διαρκεῖς

πάλιν ἢ ἔχουσι τὴν αἰτίαν τῆς διαρκείας αὐτῶν ἐν τῇ φύσει τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, ὡς αἱ ὀρμαί, ἢ ἐν τῇ ἐπικρατήσει ὀρισμένων τινῶν παραστάσεων, ὡς αἱ κλίσεις καὶ τὰ πάθη.

§. 42. Ἡ ὀρμή.

Ἡ ὀρμή εἶναι διαρκὴς διάθεσις πρὸς ὀρισμένην κατ' εἶδος, οὐχὶ κατὰ τὸ ἀντικείμενον ἐπιθυμίαν (ἢ ἀποστροφὴν), ἔχουσα τὴν βάσιν αὐτῆς ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου.

Διακρίνεται δὲ τῆς ἐπιθυμίας κατὰ τοῦτο, ὅτι αὕτη μὲν εἶναι κατ' ἐνέργειαν, ἡ δὲ ὀρμή καθ' ἑξίν, καὶ ὅτι ἡ παράστασις τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἐν μὲν τῇ ἐπιθυμίᾳ προηγεῖται τῆς ὀρέξεως, ἐν δὲ τῇ ὀρμῇ ἔπεται ταύτη.

Βάσις τῆς ὀρμῆς εἶναι δυσάρεστα αἰσθήματα καὶ σκοτεινὰ παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἐστία ζωηρῶν συναισθημάτων λύπης. Τὸ ἀόριστον συναίσθημα τῆς λύπης γεννᾷ τὴν γενικὴν καὶ ἀπροσδιόριστον τάσιν τοῦ μεταβῆναι ἐκ τῆς δυσάρεστου ψυχικῆς καταστάσεως εἰς ἐτέραν μᾶλλον εὐάρεστον, οὐδεμίᾳ ὅμως σαφῆς παράστασις δεικνύει τὴν ὁδὸν τῆς μεταβάσεως ταύτης. Διὰ τοῦτο ἡ ὀρμή εἶναι τυφλή, καὶ βαθμηδὸν μόνον δι' ἀποπειρῶν καὶ τυχαίων ἐπιτυχιῶν φθάνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν γνῶσιν, ὅτι ἀντικείμενά τινα εἶναι τὰ φυσικὰ μέσα τῆς πληρώσεως τῆς ὀρμῆς.

Ἐκ τῶν δυσάρεστων αἰσθημάτων, τῆς πείνης καὶ δίψης π.χ., ἀναπτύσσεται κατ' ἀρχὰς γενικὴ τις καὶ ἀόριστος τάσις πρὸς ἄρσιν τῶν αἰσθημάτων τούτων καθ' οἷονδῆποτε τρόπον· ἀνησυχία τις, ἐκδηλουμένη εἰς ἀσκόπους κινήσεις καὶ ζητήσεις, κυριεῖται τὸ ζῆλον καὶ τὸ παιδίον, μέχρις οὗ ἀμφότερα μετὰ τινος ἴσως ἀποτυχούσας ἀποπειρας εὐρίσκουσιν ἐν τῇ προσφόρῳ τροφῇ τὸ γενικὸν μέσον πρὸς πληρωσὴν τῆς πείνης καὶ δίψης. Τοιοῦτοτρόπως ἐμορφώθη ἡ θρεπτικὴ ὀρμή, ἣτις ἐπιδιώκει τροφήν ἐν γένει, οὐχὶ ὅμως ὀρισμένα θρεπτικὰ μέσα, π. χ. ἀφύας καὶ ὄστρεα.

Ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ὀρμῆς συνάγεται, ὅτι αὕτη εἶναι φυσικὴ. Τοιοῦτοτρόπως ἀποκλείονται αἱ διαθέσεις ἐκεῖναι πρὸς τὸ ἐπιθυμεῖν, καίπερ οὐχ ἤττον διαρκεῖς καὶ ἐνίοτε μὲ δύναμιν φυσικῆς ὀρμῆς ἐμφανιζόμεναι, αἱ ὁποῖαι ἐμφυτεύονται τεχνητῶς εἰς τὸν ἄν-

θρωπον δια τῆς συνηθείας, τῆς ἀνατροφῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν ὑπάρχει ὁρμὴ τοῦ καπνίζεσθαι, καλλωπίζεσθαι, ἢ ὁρμὴ πολιτικῆς ἐλευθερίας, εἰ καὶ ἡ ὄρεξις αὕτη ἐμφανίζεται πολλάκις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μετὰ δυνάμεως φυσικῆς ὁρμῆς.

Αἱ ὁρμαὶ διακρίνονται εἰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς, καθ' ὅσον βάσις αὐτῶν εἶναι ἡ ἐνέργεια τῶν νεύρων ἢ ἡ τῶν παραστάσεων.

Ἡ γενικὴ εὐκίνησις τῶν κινητηρίων νεύρων καὶ μυῶν παράγει τὴν *κινητικὴν ὁρμὴν*, ἣτις ἰδίως ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ εἶναι λίαν ζωηρά, ἐν δὲ τῇ προβεβηκυῖα ἐλαττοῦται μεγάλως μετὰ τῆς ἐλαττουμένης εὐκίνησις τῶν νεύρων. Ὁ σφασμὸς τοῦ βρέφους, ἡ ἀκαταστασία τοῦ παιδός, τὰ γυμνάσια τῶν νεανιῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ὁρμῆς ταύτης. Πᾶσα βεβιασμένη θέσις ἐμφανίζεται ὡς ἀλγεινὴ κατάστασις, διότι καταπιέζει τὴν κινητικὴν ὁρμὴν.

Ἐτεραι σωματικαὶ ὁρμαὶ εἶναι ἡ *θρεπτικὴ* καὶ ἡ *γενετήσιος ὁρμὴ*.

Ὡς ψυχικὴν ὁρμὴν δυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν τὴν *γενικὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ παριστάναι*, ἣτις ἐμφανίζεται ὡς θρεπτικὴ ὁρμὴ τοῦ πνεύματος καὶ ἔχει τὴν βίξαν ἐν τῇ τάσει τῶν παραστάσεων πρὸς τὸ ἀνελίσσεσθαι. *Πνευματικὴ ἀνία*, προκληθεῖσα ὑπὸ τῆς ἐλλείψεως ἀποχρώσεως ἀλλαγῆς τῶν παραστάσεων, εἶναι ὡς καταπίεσις τῆς ὁρμῆς ταύτης ὀδυνηρὰ κατάστασις, ἐν ᾧ ἡ διασκέδασις μετὰ τῆς πλουσίας αὐτῆς ἀλλαγῆς τῶν παραστάσεων εἶναι ὁ ἀρεστότατος τρόπος τῆς πληρώσεως αὐτῆς.

Ἄλλαι ψυχικαὶ ὁρμαὶ εἶναι ἡ *κοινωνικὴ* καὶ ἡ *μεταδοτικὴ ὁρμὴ*. Εἰς ταύτας δύνανται τις κατὰ τινα ἔννοιαν νὰ συγκαταριθμῆσθαι τὴν ὁρμὴν τῆς τιμῆς, τῆς κτήσεως καὶ τὴν τοῦ ἄρχεῖν.

Ἐπάρχουσι δὲ καὶ *μικταὶ ὁρμαὶ*, ἔχουσαι τὴν βάσιν αὐτῶν ἐν τε τῷ σωματικῷ καὶ τῷ πνευματικῷ ὀργανισμῷ τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ταύτας δυνάμεθα ν' ἀριθμῆσωμεν τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ ἐνεργεῖν, ἣτις εἶναι μικτὴ ἐκ τῆς σωματικῆς ὁρμῆς πρὸς τὸ κινεῖσθαι καὶ τῆς πνευματικῆς πρὸς τὸ παριστάναι, καὶ τὴν *γενικὴν ὁρμὴν τῆς συντηρήσεως*, ἣτις κινεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ νὰ ἐπιχειρῇ τὰ πάντα, ὅπως συντηρῇ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ καὶ σφίξει αὐτὴν ἐν κινδύνοις.

Ἐν τοῖς ζῴοις ἡ ὀρμηὶ μορφοῦται εἰς ἔνστικτον, οὕτινος μόνον ἀρχαί τινες ἐν ταῖς ἀντανακλαστικαῖς κινήσεσιν εὐρίσκονται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ (Πρὸς βλ. § 13). Τὸ ἐνστικτον διακρίνεται τῆς ὀρμῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι ἄγει οὐ μόνον εἰς τὴν ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πλήρωσιν αὐτῆς. Στηρίζεται δὲ ἐπὶ ποιαύτης διατάξεως τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν ζῴων, δυνάμει τῆς ὁποίας ἔκ τινος αἰσθήματος, ὅπερ ἐγένετο ἔδρα τῆς ἐπιθυμίας, παράγονται κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἀντανακλαστικῆς κινήσεως αὐτόματοι κινήσεις, αἱ ὁποῖαι ἄγουσιν εἰς τὴν πλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας ταύτης καὶ διὰ τούτου εἰς τὴν διατήρησιν καὶ περαιτέρω διάπλασιν τῆς ὀργανικῆς ζωῆς. Ἡ διάνοια, ἡ καθοδηγοῦσα τὰς κινήσεις καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, ἀντικαθίσταται ἐν τοῖς ζῴοις πολλαχῶς ὑπὸ τοῦ ἐνστικτου, καθ' ὃ ῥυθμίζεται ἡ ἐκλογὴ τῆς τροφῆς, ἡ οἰκοδόμησις τῆς κατοικίας (φωλεά), αἱ μεταναστεύσεις καὶ αἱ τέχνηαι τῶν ζῴων.

§. 43. Κλίσις καὶ ὄσπῃ.

Ἡ ἐπιθυμία εἶναι μία μερικὴ παροδικὴ πράξις, ἡ δὲ ὀρμηὶ ἐσωτερικὴ προδιάθεσις, διεγείρουσα αἰεὶ ὀρισμέναις ἐπιθυμίαις. Καὶ ἡ κλίσις καὶ τὸ ἐναντίον αὐτῆς, ἡ ἐκκλισις, εἶναι προδιάθεσις πρὸς ὀρισμέναις ἐπιθυμίαις ἢ ἀποστροφὰς καὶ φανεροῦται διὰ τοῦτο ἐν συχνάκις ἐπανερχομέναις ἐπιθυμίαις τοῦ αὐτοῦ εἶδους.

Ἄλλ' ἐν ᾧ ἡ ὀρμηὶ εἶναι βαθέως ἐρριζωμένη ἐν τῇ κατασκευῇ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ διὰ τοῦτο μόνιμος, ἡ κλίσις ἔχει τὴν ῥίζαν μόνον ἐν τινι ὀρισμένῳ κύκλῳ παραστάσεων, ὅστις, καθὼς ἐσχηματίσθη ψυχικῶς, οὕτω δύναται νὰ καταστροφῇ πάλιν. Αἱ κλίσεις εἶναι πῶς διὰ τοῦτο εὐμετάβλητοι συμμεταβαλλόμεναι μετὰ τῶν κύκλων τῶν παραστάσεων, ἐξ ὧν ἐπήγασαν. Αἱ κλίσεις τοῦ νεανίου εἶναι ἄλλαι ἢ αἱ τοῦ ἀνδρός.

Ἐὰν ἐπιθυμία τις ὑπάρξῃ πολλάκις ἐν τῇ συνειδήσει, ἀποβαίνει ἔξις καὶ γεννᾷ τὴν κλίσιν· διότι ἡ ἡδονὴ ἢ παρακολουθοῦσα τὴν πλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας ἐνεργεῖ ὡς ἐλατῆριον πρὸς ἐπανάληψιν αὐτῆς. Ἐὰν τις πολλάκις ἐπλήρωσε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ παίξειν ζα-

τρίκιον, εἶναι δυνατόν ἢ ἐπιθυμία αὕτη νὰ γείνη ἕξις καὶ ἐπομένως κλίσις.

Εἶναι ὅμως γνωστόν, ὅτι αἱ κλίσεις τοῦ ἀνθρώπου συνδέονται οὐ μόνον μετὰ τῶν ἕξεων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων αὐτοῦ. Αὗται εἶναι τὸ ἄθροισμα ὀργανικῶν τινῶν προϋποθέσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι συντελεστικάι πρὸς ὀρισμένην τινὰ ἐνέργειαν. Ὅσῳ μείζων ἢ προδιάθεσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀντικείμενον τι, τόσῳ εὐκολώτερον θὰ λάβῃ κλίτην πρὸς αὐτό· διότι ἡ προδιάθεσις ἐξασφαλίζει τὴν ἐπιτυχίαν, τὸ δ' ἐκ τῆς ἐπιτυχίας συναίσθημα (§ 34) καθιστᾷ αὐτῷ ποθητὴν τὴν ἐπάνοδοσ τῆς ἐπιθυμίας, τ. ἔ. μεταβάλλει τὴν ἐπιθυμίαν εἰς κλίσιν. Ὁ ἔχων π. χ. ὄξειαν τὴν ἀκοήν καὶ αἰσθανόμενος διὰ τοῦτο ἀκριβῶς τοὺς μουσικοὺς τόνους εὐκόλως θὰ λάβῃ κλίσιν πρὸς τὴν μουσικὴν· καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως. Πρὸς δ' ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει προδιάθεσιν, πρὸς τοῦτο δυσκόλως λαμβάνει κλίσιν. — Ἡ ἀνατροπὴ ὀφείλει ἰδίως νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὰς προδιαθέσεις καὶ κλίσεις.

Ἐὰν ἡ ἔμφυτος προδιάθεσις εἶναι ἐπιτηδεῖα εἰς τινὰ κλίσιν ἢ ἐὰν αὕτη δι' ἕξων μακρὸν χρόνον θεραπευθεῖσῶν συναυξηθῇ οὕτως εἰπεῖν μεθ' ἡμῶν, γίνεται τότε ῥοπή. Αὕτη εἶναι βαθμὸς τῆς κλίσεως τόσον ἰσχυρός, ὥστε ἐνεργεῖ ὡς ὄρμη καὶ εὐκόλως δύναται νὰ ἐναλλαχθῇ μετὰ ταύτης. Καθίσταται δ' ἡ ῥοπή σχεδὸν ἀκαταμάχητος, ἐὰν ἐξωτερικὰ αἴτια περιοδικῶς ἢ ἀδιαιρέτως συντελεῶσιν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, ὅστις διεγείρει τὴν ὑλικὴν ἐπιθυμίαν. Ἀνθρωποὶ π. χ. ἐκτεθειμένοι εἰς ὑγρὰν ἀτμόσφαιραν ἢ εἰς θαλάσσιον ἀέρα καταναλίσκουσι πολλὴν ἐσωτερικὴν θερμότητα, αἰσθάνονται διὰ τοῦτο ἰσχυροτέραν τινὰ ἐκ τοῦ σώματος προερχομένην ἀνάγκην πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτῆς, ἣτις χορηγεῖται τεχνητῶς διὰ πνευματῶν ποτῶν. Αἱ κλίσεις καὶ αἱ ῥοπαὶ αἱ ὑπὸ τῶν τοῦ περιβάλλοντος ἐρεθισμῶν ἀδιαλείπτως ὑποστηριζόμενα ἀποτίθενται χαλεπώτερον ἢ αἱ ἐκ τῆς ἕξεως γεννηθεῖσαι. Διὰ τοῦτο δυσκόλως ἀφίστανται τῆς ἀπολαύσεως πνευματῶν ποτῶν οἱ ναῦται, οἱ παρὰ τὴν θάλασσαν οἰκοῦντες, οἱ κάτοικοι τοῦ βορρᾶ ἐν γένει.

Τὸ ἐναντίον τῆς κλίσεως εἶναι ἡ ἐκκλίσις ὡς διάθεσις πρὸς τὴν φυγὴν ἀντικειμένου τινός.

§ 44. Τὸ πάθος.

Ἡ ὁρμή, ἡ κλίσις καὶ ἡ ῥοπὴ περιέχουσιν ἐν ἑαυταῖς προδιαθέσεις εἰς τὸ ἐπιθυμεῖν, ἐκδηλουμένας διὰ ποικίλων ἐπιθυμιῶν. Αἱ ἐπιθυμίαι ὅμως αὐταὶ δύνανται νὰ κατασταλαῶσι (προσληφθῶσιν) ὑπὸ ἀρχῶν, τὸ Ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ᾧ ἔχουσι τὴν ῥίζαν αἱ ἀρχαὶ αὐταί, ἀναδεικνύεται ἰσχυρότερον τῆς ἐπιθυμίας, ἡ κλίσις ἢ ἡ ῥοπὴ καὶ αὐτὴ ἡ ὁρμὴ δύναται νὰ περιορισθῇ ὑπὸ τῆς λογικῆς σκέψεως.

Ἡ ἰσχυρὰ ἐπιθυμία δὲν εἶναι ἀκόμη πάθος. Εἰς πάθος μετατρέπεται, ἐὰν ἐπικρατήσῃ πάντων τῶν παραστατικῶν κύκλων τοῦ ἀνθρώπου, κυριεύσῃ ὅλην τὴν ψυχὴν, καθυποτάξῃ ἑαυτῇ πάντα τὰ συμφέροντα καὶ οὐδεμίαν ἀνωτέραν δύναμιν ἀνέχῃται ἐν τῇ συνειδήσει. Τὸ πάθος λοιπὸν εἶναι ἐπιθυμία, ἣτις ἐγένετο τόσον ἰσχυρὰ, ὥστε δὲν δύναται πλέον νὰ προσληφθῇ, ἀλλ' αὐτὴ ὡς ὑπεριάτη προσλαμβάνουσα ὁμᾶς παραστάσεων ἄρχει τῆς συνειδήσεως.

Τοῦτο ὅμως ἔχει τι τὸ ἀνώμαλον καὶ διάστροφον· διότι ἡ ὑπερτάτη προσλαμβάνουσα ὁμᾶς παραστάσεων δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἐπιθυμία, ἀλλ' ἡ λογικὴ γνώσις. Ἐπακολούθημα τῆς ἀνομαλίας ταύτης εἶναι μία μᾶλλον ἢ ἕτερον μεγάλη διατάραξις ἐν τῇ ἐκτιμῇσι τῶν διαφόρων συμφερόντων καὶ πραγμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀπόλυτον μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως ἀπόλλυται μετὰ τῆς κυριαρχίας τῆς γνώσεως, ἐφαρμόζεται δὲ τὸ προσωπικὸν μονομερὲς μέτρον τοῦ πάθους, καθ' ὃ τὰ πράγματα λαμβάνουσι τόσῳ μείζονα ἀξίαν, ὅσῳ μᾶλλον χρησιμεύουσιν ὡς μέσα πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐμπαθῶν ὀρέξεων.

Ἄλλα καὶ κατ' ἄλλην ἔποψιν ἀπάσχει» ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ ἐμπαθοῦς. Ἡ ὑγεία δηλονότι τοῦ πνευματικοῦ βίου ἔγκειται ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ ἐξαρτήσεϊ τῶν παραστάσεων ἀπ' ἀλλήλων. Κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν ὁ ἐμπαθὴς δὲν εἶναι πνευματικῶς ἐντελῶς ἡγήσις· διότι ἡ ἀμοιβαία αὐτῆ ἐξάρτησις τῶν παραστάσεων ἀπ' ἀλλήλων δὲν ὑπάρχει παρ' αὐτῷ, καθ' ὅσον ὁ ἐμπαθὴς κύκλος τῶν παραστάσεων κυριεύει ὅλην τὴν συνειδήσιν χωρὶς αὐτὸς νὰ καθυποβάλληται εἰς διόρθωσιν ἐκ μέρους ἄλλων κύκλων παραστάσεων. ὅσο

καὶ ἂν εἶναι οὗτοι δεδίκαιοι λογημένοι. Τὸ πάθος εἶναι τυφλὸν καὶ κωφὸν πρὸς πάσας τὰς ἀντιλογίας τῆς κρείττονος γνώσεως. Ὁ ἐμπαθὴς εἰς τὸ παίζειν δὲν δύναται ν' ἀφήσῃ τὴν παιδιάν, εἰ καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ ἢ ὁ ἄριστος αὐτοῦ φίλος, τὸ ἴδιον αὐτοῦ λογικόν, ἀποδεικνύουσιν αὐτῷ ἀκριβέστατα, ὅτι καταστρέφει διὰ τοῦ παιγνιδίου καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐνεργεῖ ὁ ἐμπαθὴς ἀλόγως καὶ δουλικῶς, διότι ἀποφασίζει ἀντιθέτως πρὸς τὴν κρείττονα γνῶσιν καὶ πρὸς τὸ Ἐγὼ αὐτοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ γνῶσις αὕτη ὡς ἰσχυρὰ προσλαμβάνουσα ὁμὰς παραστάσεων ἀποτελεῖ τὸ οὐσιῶδες στοιχεῖον.

Πᾶσα μὲν ἐπιθυμία δύναται νὰ μεταβληθῇ εἰς πάθος, μάλιστα δὲ καὶ συνηθέστατα, ἐὰν ἔχῃ τὴν ρίζαν αὐτῆς ἢ ἐν ταῖς φυσικαῖς ὁρμαῖς ἢ ἐν ταῖς ἔξεσι καὶ κλίσεσιν, αἵτινες ἐγένοντο δευτέρα φύσις· καὶ δὴ δύναται ν' αὐξηθῇ μέχρι πάθους διὰ τε τῆς υπερμέτρου πληρώσεως καὶ διὰ τῆς ἐλλείψεως αὐτῆς.

Ἐκάστη πλήρως ἐνισχύει τὴν ἐπιθυμίαν. Ἐάν τις λοιπὸν παραμελῇ νὰ καταπιέξῃ ἐνίοτε τὴν ἀναφυομένην ἐπιθυμίαν δι' ἄλλων εὐγενεστερῶν ὀρέξεων, νὰ προσλαμβάνῃ (ἀφομοιοῖ) αὐτὴν δι' ἰσχυροτέρων ὁμάδων παραστάσεων, ἐὰν τις τούναντίον ἀφίνη αὐτὴν ν' ἀφηνιάξῃ, δύναται τότε αὕτη εὐκολώτατα νὰ υπερπηδῆσῃ ἐκ τοῦ σταδίου τῆς κλίσεως καὶ ῥοπῆς εἰς τὸ τοῦ πάθους. Τὰ πλεῖστα τῶν παθῶν γεννῶνται ἐξ ἐλλείψεως ἠθικῆς πειθαρχίας, ἡ δὲ κατανίκησις αὐτῶν ἀπεβαίνει τόσῳ χαλεπωτέρα, ὅσῳ παλαιότερα γίνονται.

Ἄλλὰ καὶ ἡ παντελής ἀποστέρησις τῆς πληρώσεως δύναται, ἰδίως ἐπὶ μελαγχολικῶν φύσεων, νὰ ἐξάψῃ τὴν ἐπιθυμίαν μέχρι τοῦ πάθους. Τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόδιον τῆς πληρώσεως ἀποτελεῖ πρόχωμα, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἀγωνίζεται τὸ ρεῦμα τῆς ἐπιθυμίας. Ἐὰν μὲν τὸ ρεῦμα εἶναι τόσον ἀσθενές, ὥστε νὰ μὴ διαρρήξῃ τὸ πρόχωμα, συντρίβεται ἐπ' αὐτοῦ, διασκεδάννυται κατὰ πλάτος καὶ εὐρίσκει ἔκρουον ἐν ἄλλαις ὀρέξεσιν· ἐὰν δὲ εἶναι ἀρκούντως δυνατόν, συμπαρασύρει τὸ πρόχωμα καὶ φέρεται μετ' ἀχαλινώτου ἐλευθερίας. Ταιουτοτρόπως ἢ μὴ πληρωθεῖσα ἔφρασις δύναται νὰ ἐκπνεύσῃ εἰς σιωπηλὸν πόθον, δύναται ὁμῶς, ἀξανομένη μετὰ τῆς ἀντιστάσεως, νὰ γείνη καὶ πάθος.

§ 45. Τὸ βούλεσθαι.

Ἡ ἐπιθυμία συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν αὐτῆς ὁρέγεται πληρώσεως. Ἐὰν αὕτη φαίνεται ἀδύνατος, ἡ ὁρεξις μένει ψιλλὴ εὐχή, οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσα σημασίαν· ἐὰν ὅμως προσέλθῃ ἡ γυνῶσις, ὅτι τὸ ἐπιθυμητὸν εἶναι ἐφικτόν, ἡ ἐπιθυμία μεταβάλλεται εἰς βούλησιν, ἥτις φανεροῦται διὰ πράξεων καὶ ἔργων.

Τὸ ἐπιθυμητὸν εἶναι ἐφικτόν, ὅταν ἐμφανίζεται ὡς τελευταῖον μέλος σειρᾶς μεταβολῶν, αἵτινες ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας ὡς αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα, καὶ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον μέλος ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ἐγὼ ἐκείνου, ὅστις ὁρέγεται. Ἐὰν κατορθώσωμεν ἐν τινι ὀρισμένῃ ἐπιθυμίᾳ νὰ κατασκευάσωμεν ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε πείρας ἡμῶν τοιαύτην αἰτιώδη σειρὰν, τὸ ἐξωτερικὸν ἀποτέλεσμα τότε οὐ μόνον ἐπιθυμεῖται, ἀλλὰ καὶ προσδοκᾶται εὐθύς ὡς προσαχθῆ τὸ πρῶτον μέλος τῆς αἰτιώδους σειρᾶς. Ἡ σταθερὰ αὕτη προσδοκία ἐκφράζεται ἐν τῷ τύπῳ «Βούλομαι», ὅπερ ἰσοδυναμεῖ τῷ «Δύναμαι» καὶ «Θὰ πράξω», εἰ καὶ δὲν εἶναι ταυτοσημαντον τῷ «Θὰ γείνη»· διότι τὸ ἐξωτερικὸν ἀποτέλεσμα δύναται καὶ νὰ μὴ ἐπέλθῃ, ἐὰν ἡ γυνῶσις ᾖ ἐσφαλμένη ἢ ἐὰν ἀπρόοπτα συμβάντα ἐκτρέψωσι τὴν σειρὰν τῶν μεταβολῶν ἀπὸ τοῦ βουληθέντος ἀποτελέσματος.

Ἡ κατασκευὴ τῆς τοιαύτης αἰτιώδους σειρᾶς εἶναι ἔργον τοῦ νοῦ βοηθουμένου ὑπὸ τῆς μνήμης καὶ τῆς φαντασίας. Ἡ μὲν μνήμη παρέχει αἰτιώδεις σειρὰς (§. 18), αἱ ὁποῖαι κατὰ διαφόρους περιστάσεις ἤγαγον ἐμπειρικῶς εἰς τὴν κατόρθωσιν ὀρισμένων ἀποτελεσμάτων, ἡ δὲ φαντασία κατασκευάζει ἐν ἀνάγκῃ διαφόρους νέας ἀλλοιώσεις καὶ συνδυασμοὺς αὐτῶν· ἐκ τούτων ἐκλέγει ὁ νοῦς ἐκείνην, ἥτις ἄγει ἀσφαλέστατα εἰς τὴν κατόρθωσιν τοῦ ἐπιθυμητοῦ. Ἐν ταύτῃ τῇ ἐκλογῇ δείκνυται ἡ σύνεσις τῆς ἔμφρονος σκέψεως.

Βούλεσθαι λοιπὸν σημαίνει τὸ νὰ ἐπιθυμῆ τις ἀποτέλεσμά τι καὶ νὰ εἶναι βέβαιος περὶ τούτου ἢ τοῦλάχιστον νὰ πιστεύῃ, ὅτι εἶναι βέβαιος· διότι εἰς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τῆς βουλήσεως εἶναι ἀδιάφορον, ἂν ἡ αἰτιώδης σειρά ἄγει πραγματικῶς εἰς τὴν κατόρθωσιν τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἢ μὴ· ἀρκεῖ ἐνταῦθα ἡ προσωπικὴ πεποίθησις, ἡ πίστις εἰς τὸ ἐφικτόν τοῦ βουλητοῦ. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ βουληθῶμεν καὶ τὸ ἀδύνατον, ἐὰν φανῆ ἡμῖν δυνατόν, καὶ νὰ ἐπιθυμῶ-

μεν ἀπλῶς τὰ δυνατὰ καὶ κατορθωτά, ἐὰν λείπη ἡμῖν ἡ γνῶσις τῶν μέσων καὶ τῶν ὁδῶν, τῶν πρὸς ταῦτα ἀγουσῶν. Τὸ ἀνόητον παιδίον βούλεται πράγματα, ἅτινα ὁ ἐνηλίξ ἐπιθυμεῖ ἀπλῶς· ὁ δὲ ἄπειρος νεανίας βούλεται πλεῖω ἢ ὁ ἀνὴρ, ὅστις πολλαχῶς ἤδη ἐδοκίμασε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ἐν τῷ ἐφικτῷ τοῦ ἐπιθυμητοῦ.

Ὅσα σαφεστέρα ἡ γνῶσις ὅτι τὸ ἐπιθυμητὸν εἶναι ἐφικτόν, ὅσα ζωηροτέραν συνειδήσιν ἔχει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι δύναται νὰ ἐπιτύχη τὸ ἐπιθυμητόν, τόσῳ ἰσχυροτέρα εἶναι ἡ βούλησις αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως μόνῃ ἡ τῶν πραγμάτων πείρα δύναται νὰ καταστήσῃ τοῦτο φανερόν, ἡ ὀραστηριότης τῆς βουλήσεως ἀυξάνεται σὺν τῷ ἀριθμῷ τῶν πραγματικῶς κατορθωθέντων ἀποτελεσμάτων, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐκεῖ δεικνύει τὴν μεγίστην τόλμην καὶ σταθερότητα τῆς βουλήσεως, ὅπου ἡ πείρα διὰ πολλῶν παραδειγμάτων ἐδίδαξεν ἤδη αὐτὸν περὶ τοῦ ἐπαρκοῦς τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων πρὸς τοὺς ἐπιδιωκόμενους σκοποὺς.

§ 46. Εκδήλωσις τῆς βουλῆσεως. Πρᾶξις καὶ ἔργον. Ἐκουσία προσοχή.

Ἐν τῇ φύσει τῆς βουλῆσεως ἔγκειται τὸ πράττειν. Ἀργὴ βούλησις δὲν θὰ ἦτο ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀπλή ἐπιθυμία.

Πρᾶξις ἐν γένει εἶναι ἡ κίνησις τῶν μελῶν ὡς πρῶτον μέλος σειρᾶς μεταβολῶν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ βουλευτοῦ. Ἐργον δὲ τὸ ἄθροισμα τῶν βουλευθεισῶν μεταβολῶν τοῦ ἔξω κόσμου, τῶν προερχομένων ἐκ τῆς πράξεως. Ἐργον λοιπὸν εἶναι τὸ διὰ τῆς πράξεως πραγματικὴν ὑπαρξίν λαβὸν ἀποτέλεσμα τῆς βουλῆσεως.

Ἡ βούλησις μεταβάλλεται εἰς πρᾶξιν καὶ ἔργον, ἐὰν τὸ Ἐγὼ προσαγάγῃ τὸ πρῶτον μέλος τῆς αἰτιώδους ἐκείνης σειρᾶς, ἥτις ἀποτελεῖ οὐσιώδες συστατικὸν τῆς βουλῆσεως. Ἡ προσαγωγή αὕτη προϋποθέτει τὴν κυριαρχίαν τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῶν κινήσεων τοῦ σώματος· ἡ κυριαρχία αὕτη ἐν τοῖς ζῴοις εἶναι ἤδη δεδομένη ἐκ φύσεως διὰ τῆς μονομεροῦς κατασκευῆς τοῦ σώματος αὐτῶν, ἐν δὲ τῷ ἀνθρώπῳ τοῦναντίον προσκτᾶται μόνον διὰ δυσχεροῦς ἀσκήσεως, ἀρχομένης ἀπὸ τῆς νεαρᾶς ἡλικίας καὶ οὐδέποτε ἀποτελειουμένης.

Μετὰ τῶν κινήσεων τῶν μελῶν συνδέονται δηλαδή οὐ μόνον παραστάσεις τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ μυϊκὰ αἰσθήματα. Ἐν τῇ ζωῇ παραστάσει ἐκτελεστέας τινὸς κινήσεως Ἀ ἀναπλάττεται καὶ τὸ ἰδιάζον αὐτῇ μυϊκὸν αἰσθημα α. Ἐὰν τοῦτο ἔχη τὸν ἀπαιτούμενον βαθμὸν τῆς ἰσχύος, ἐνεργεῖ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἀνακλαστικῆς κινήσεως διὰ τινος ἐρεθισμοῦ ἀντινοβολοῦντος ἐκ τοῦ κεντρικοῦ ὄργανου κατὰ διεύθυνσιν φυζίκεντρον ἐπὶ τοῦ κινητηρίου νεύρου, διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ὁποίου ἐκτελεῖται ἡ παρασταθεῖσα κίνησις διὰ συστολῆς τοῦ μυός.

Τὸ ἐκτάκτως εὐπλαστον τοῦ σώματος ὡς ὄργανον ὑπηρετοῦντος τῇ ψυχῇ κατὰ τὰς ποικιλωτάτας διευθύνσεις στηρίζεται ἐπὶ τινος συνεχοῦς προσαρμοσέως τῶν σωματικῶν κινήσεων εἰς τὰ ἀποτελέσματα, ἃ βουλόμεθα, κατορθουμένης δι' ἀδιαλείπτων ἀσπειρῶν. Ὡς μανθάνει ἡ χεὶρ τοῦ παιδίου τὰς πρώτας ἀδεξίους κινήσεις, οὕτω μανθάνει βραδύτερον βαθμηδὸν νὰ φέρῃ τὸν κάλαμον, τὴν γραφίδα, τὸ γλυφεῖον, τὸ πληκτρον, καὶ ὡς ὁ πούς τοῦ παιδίου ἐκμανθάνει τὰς πρώτας ζυγροστατικὰς ἀσκήσεις τοῦ ἴστασθαι καὶ βαδίζειν, οὕτω μανθάνει βραδύτερον καὶ νὰ χορεύῃ, νὰ αἰωροῦται ἐπὶ τοῦ σχοινοῦ κτλ.

Τὸ δ' ἔργον εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν ἐξωτερικῶν μεταβολῶν, ἃς ἡ βούλησις παράγει ἐν τῷ ἔξω κόσμῳ διὰ τῆς πράξεως, ἀλλὰ μόνον καθόσον ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς προσδοκίας τῆς βουλήσεως. Αἱ ἐξωτερικαὶ μεταβολαὶ δηλαδή, αἱ παραγόμεναι διὰ πράξεων, ἐξαρτῶνται ἐν μέρει μὲν ἀπὸ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς πράξεως, ἐν μέρει δὲ ἀπὸ τῆς φύσεως τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων εἰς ἃ προσέκρουσεν ἡ βούλησις. Μόνον καθ' ὅσον αἱ ὑπὸ τοῦ δευτέρου τούτου παραγόντος ἐπενεχθεῖσαι μεταβολαὶ προβλέφθησαν ἐν τῇ ψυχικῇ καταστάσει τῆς βουλήσεως, ἀνήκουσιν εἰς τὸ ἔργον.

Ἔργον λοιπὸν εἶναι συμφωνία μεταξὺ τοῦ βουληθέντος καὶ τοῦ ἐκτελεσθέντος, μεταξὺ σκοποῦ καὶ ἀποτελέσματος. Τὸ ἔργον ἐξικνεῖται μόνον ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον ἀμφοτέρα καλύπτονται. Ἡ κρίσις, κατὰ πόσον προκείμενόν τι ἀπὸτέλεσμα εἶναι ἔργον, ἀνήκει εἰς τὸν καταλογισμόν.

Ἐσωτερικῶς δὲ φανεροῦται ἡ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως ἐν τῇ ἐκουσίᾳ προσοχῇ καὶ διευθύνσει τῆς πορείας τῶν νοημάτων ἡμῶν.

§. 47. Σκέψις καὶ αὐτεξούσιον.

Ἐὰν ἐπιθυμία τις λάβῃ τὰς διαστάσεις τοῦ πάθους, κατασιγάξει πάντα τὰ λοιπὰ συμφέροντα καὶ τοὺς λόγους, οἵτινες ὀδηγοῦσι τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ ἀποφάσει τῆς βουλήσεως καὶ ὠθεῖ μετὰ τυφλῆς βίας εἰς πλήρωσιν.

Ἀποκλείεται τότε πᾶσα σκέψις περὶ τῶν σκοπῶν καὶ μόνον ἡ περὶ τῆς χρησιμότητος τῶν μέσων ἐπιτρέπεται. Αὐτεξούσιον ἐν ταῦθα δὲν ὑπάρχει.

Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ μὴ ἐμπαθεῖ ἐπιθυμίᾳ. Ἐν ταύτῃ ἀνακύπτουσιν εἰς μέσον καὶ οἱ λοιποὶ λόγοι καὶ τᾶλλα συμφέροντα τοῦ ἀτόμου, ἅτινα ἢ συμβουλεύουσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς βουλήσεως ἢ ἀποτρέπουσιν ἀπὸ ταύτης, καθ' ὅσον ἐμφανίζονται ὡς προαγόμενα ἢ κωλυόμενα ὑπ' αὐτῆς. Τοιοῦτοτρόπως ἡ συνειδήσις τοῦ βουλομένου πίπτει εἰς τὸ δίλημμα τοῦ νὰ βουληθῇ ἢ νὰ μὴ βουληθῇ, τ. ἔ. παραιτηθῇ τῆς βουλήσεως. Οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος βαθμὸς τῆς σκέψεως.

Ἐν ταῖς πλείστασι ὁμῶς τῶν περιπτώσεων εἰς τινα ἐπιθυμίαν α, βασιζομένην ἐπὶ τοῦ κύκλου τῶν παραστάσεων Α, ἀντιτάσσεται δευτέρα τις β, ἢ καὶ τρίτη τις γ ἀκόμη, αἵτινες ἔχουσι τὴν ἔδραν αὐτῶν ἐν ταῖς ἀντιθέτοις τῶν παραστάσεων κύκλοις Β καὶ Γ. Ἐν ταῦθα ἐγείρεται ἀγὼν τῶν ἐπιθυμιῶν ὅμοιος τῷ τῶν ἀντιθέτων παραστάσεων, αἵτινες παλαίουσι περὶ τῆς κατὰ τὴν στιγμὴν κατοχῆς τῆς συνειδήσεως. Ὁ ἀγὼν οὗτος μεταδίδεται ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν εἰς τοὺς κύκλους τῶν παραστάσεων, ὑπ' ὧν βαστάζονται αὐται, τ. ἔ. εἰς τὰ συμπλέγματα ἐκείνων τῶν συμφερόντων, ἅτινα λαλοῦσιν ὑπὲρ τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων τῆς ἐπιθυμίας.

Αὕτη ἡ ἀμφιταλάντευσις τοῦ Ἐγὼ μεταξὺ πολλῶν βουλήσεων, ὅπως ἐνώθη μετὰ μιᾶς ἐξ αὐτῶν, παράγει τὴν κατάστασιν τῆς σκέψεως. Ἐν τῇ σκέψει διατρέχει τὸ Ἐγὼ κατὰ φαντασίαν τοὺς δυνατοὺς τρόπους τοῦ βούλεσθαι, οἱ ὁποῖοι ἐν ὀρισμένην τινὶ περιπτώσει παρίστανται πρὸ αὐτοῦ καὶ σαλεύει ἐξ ἴσου μεταξὺ αὐτῶν, καθὼς ἡ παράστασις τοῦ ὑποκειμένου ἀμφιταλαντεύεται μεταξὺ τῶν προσφερομένων αὐτῇ πολλῶν κατηγορουμένων ἐν τῇ σκέψει ἐκείνῃ, ἥτις προηγεῖται ὀρισμένης τινὸς κρίσεως (Προβλ. §. 27).

Ἡ μὲν ἐν τῇ νοήσει σκέψις καλεῖται θεωρητικὴ, ἡ δ' ἐν τῇ βουλήσει πρακτικὴ, ἡ τελευταία καλεῖται καὶ βουλή (ἢ βούλευσις).

Ἐφ' ὅσον τὰ ἐλατήρια τῶν μερικῶν βουλήσεων εὐρίσκονται ἐν ἰσορροπία πρὸς ἄλληλα, διαρκεῖ ἡ σκέψις καὶ οὐδεμία ὀριστικὴ βούλησις προκύπτει εἰς φῶς. Ἐὰν ὅμως μία τῶν δυνατῶν παρασταθειῶν βουλήσεων λάβῃ ἀπροσδόκητον συνδρομὴν βοθητικῶν εἴτε ἔξωθεν εἴτε ἔσωθεν, εὐθὺς ὑψοῦνται εἰς τὴν συνείδησιν μετ' ἐπικρατούσης ἰσχύος αἱ σειραί, αἵτινες ὑπηρετοῦσι ταύτῃ τῇ βουλήσει, καὶ ἐπάγεται ἡ λύσις, ἥτις ἐνταῦθα καλεῖται προαίρεσις (ἀπόφασις).

§. 48. Ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία.

Ἡ ψυχολογικὴ ἢ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία εἶναι ἡ δύναμις τοῦ αὐτεξουσίου. Ἐν τῷ αὐτεξουσίῳ δὲν πρόκειται ἂν ἐκάστη βούλησις εἶναι ἀνεξάρτητος πάσης αἰτίας ἢ «ἀπροσδιόριστος», ἀλλὰ μᾶλλον ἂν τὰ κινούμενα αἴτια εὐρίσκονται κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ προσώπου ἢ ἐκτὸς αὐτοῦ, τ. ἔ. ἐν ἐξωτερικαῖς συνθήκαις καὶ αἰτίαις. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ὀρίζει ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἑαυτὸν· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ὀρίζεται ἔξωθεν.

Ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ ψυχικοῦ αὐτοῦ βίου ἔρχεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς διαφορωτάτας ἐξωτερικὰς θέσεις, αἱ ὁποῖαι παρορμῶσιν αὐτὸν εἰς ποικιλωτάτας βουλήσεις καὶ πράξεις. Ἐὰν ἠκολούθει πάντοτε μόνον ταῖς ἐξωτερικαῖς ταύταις παρορμήσεσιν, ἐπομένως πάντοτε ὠρέτο μετὰ τῶν λύκων καὶ ἐκολύμβα πρὸς τὸ ρεῦμα, θὰ ἦτο εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν δούλος· διότι ἡ ἀπόφασις τῆς πράξεως θὰ ἐξήρτατο οὐχὶ ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων.

Ἡ ἐλευθερία λοιπὸν τῆς βουλήσεως οὔτε ἀναρχία εἶναι, ἥτις ἀπαλλαγὴ τῆς βουλήσεως ἀπὸ παντὸς νόμου, οὔτε ἑτερονομία, τ. ἔ. ὑποταγὴ τῆς βουλήσεως εἰς νόμους ὑφ' ἑτέρου θεέντας, ἀλλ' αὐτονομία, δηλ. ὑποταγὴ τῆς βουλήσεως εἰς νόμους, οὓς αὐτὸ τὸ βουλόμενον Ἐγὼ τίθησιν ἑαυτῷ, καὶ τοῦτο οὐχὶ αὐθαιρέτως καὶ ἀλόγως, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς τοῖς νόμοις ἐνοῦσαν ἀξίαν εἴτε πραγματικὴν εἴτε καὶ μόνῳ τῷ βουλομένῳ δοκοῦσαν.

Διὸ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἐμφανίζεται τόσῳ ἰσχυροτέρα, ὅσῳ μᾶλλον ὁ ἄνθρωπος ὀρίζει ἑαυτὸν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐξω-

τερικὰς παρορμήσεις, κατ' ἑσωτερικοὺς ἀμετατρέπτους κανόνας. Τοιοῦτοι δὲ κανόνες εἶναι τὰ πρακτικὰ ἀξιώματα.

Τὸ πρακτικὸν ἀξίωμα εἶναι προσλαμβάνουσα (ἀφομοιοῦσα) ὁμὰς παραστάσεων δι' ὀρισεμένην τάξιν βουλημάτων. Ἐάν τις δηλαδὴ ἐν πολλαῖς ὁμοειδέσει περιπτώσει, καθ' ἃς ἠδύνατο νὰ πράξῃ οὕτως ἢ ἄλλως, ἀποφασίσῃ κατὰ τὸν αὐτὸν νοῦν, μορφοῦται οὕτω πρακτικὸς τις κανὼν τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ὅστις εἶναι τὸ μέτρον καὶ διὰ μελλούσας περιπτώσεις τοῦ εἶδους τούτου, καθ' ὅσον ἐπεμβαίνει εἰς τὴν ἀμφιταλάντευσιν τῆς σκέψεως προσλαμβάνων. Τὸ πρακτικὸν ἀξίωμα λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ γενικὴ βούλησις ἧς ἡ ἰσχὺς αὐξάνεται μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν περιπτώσεων, ἐν αἷς πραγματοποιεῖται. "Ὅσφ συχνότερον π. χ. ἀποφασίσαμεν νὰ μαρτυρῶμεν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐναντίον τῶν δελεασμάτων τῆς σιγῆς πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν μικροῦ ὠφελήματος δι' ἀναγκαίου ψεύδους, τόσφ βαθύτερον καὶ στερεώτερον θὰ ῥιζώσῃ ἐν ἡμῖν τὸ πρακτικὸν ἀξίωμα ἐμπέδου φιλαληθείας καὶ θὰ ὀρίζῃ τὰς μελλούσας ἀποφάσεις τῆς βουλήσεως ἡμῶν.

§ 49*. Λόγος (Λογικόν).

Δύο εἶδη σκέψεως διεκρίναμεν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, τὴν θεωρητικὴν ἐν ταῖς κρίσει καὶ τὴν πρακτικὴν ἐν τῷ αὐτεξουσίῳ ὀρισμῷ τῆς βουλήσεως. Δι' ἐκείνης μὲν ὀρίζεται τὸ ὑποκείμενον κρίσεώς τινος ἀναφορικῶς πρὸς κατηγορούμενόν τι, διὰ ταύτης δὲ τὸ Ἐγὼ ἀναφορικῶς πρὸς τινὰ βούλησιν.

Ἡ «ἀπόφανσις», ἡ περαίνουσα τὴν κατάστασιν τῆς «σκέψεως», ἐπάγεται διὰ τινων ἐπικρατουσῶν, τ. ἔ. προσλαμβανουσῶν (ἀφομοιουσῶν) ὁμάδων παραστάσεων, αἱ ὅποια διδουσι τέλος ἐν μὲν τῇ θεωρητικῇ σκέψει εἰς τὴν ἀμφιταλάντευσιν τοῦ ὑποκειμένου μεταξὺ πολλῶν κατηγορουμένων, ἐν δὲ τῇ πρακτικῇ εἰς τὴν τοῦ Ἐγὼ μεταξὺ πολλῶν προσφερομένων αὐτῷ βουλήσεων, ἐξαιρουσαι μὲν τὸ συμφωνοῦν μετὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν περιεχομένου κατηγορούμενον ἢ βούλημα, καταπιέζουσαι δὲ τοὺς ἀντιθέτους προσδιορισμούς. Ἐκ τοῦ περιεχομένου τούτων τῶν προσλαμβανόντων κανόνων ἐξαρτᾶται ἡ κρίσις ἡμῶν περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων, ὡς καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς βουλήσεως ἡμῶν καὶ πράξεως.

Ἐν τῇ θεωρητικῇ σκέψει αἱ ἔννοιαι ὀρίζουσι τὴν κρίσιν ἡμῶν ὡς προσλαμβάνοντες κανόνες. Ἄλλ' αἱ ἔννοιαι αὗται σύρονται καὶ αὗται εἰς τὸν κύκλον τῆς σκέψεως, καθότι ζητεῖται νὰ ὀρισθῇ ἡ ἀμοιβαία αὐτῶν σχέσις διὰ νέων κρίσεων. Αὕτη εἶνε σκέψις ἀνωτέρου εἴδους, ἥτις περαίνεται δι' ἔννοιῶν ὑψηλοτέρων καὶ μᾶλλον ἀφηρημένων. Διὰ συνεχοῦς συγκρίσεως τῶν ἐννοιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς θεωρητικῆς ἡμῶν σκέψεως, φθάνομεν εἰς τὰς ὑψίστας (θεωρητικὰς) ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι ὡς ὑπέρτατοι κανόνες τῆς ἡμετέρας διανοίας καλοῦνται ἰδέαι. Μέγεθος καὶ ἀριθμός, ὕλη καὶ δύναμις, Θεὸς καὶ φύσις, οὐσία καὶ ἰδιότης εἶναι τοιαῦται ὑπέρταται ἰδέαι.

Ἄλλο καὶ ἡ πρακτικὴ σκέψις ἄγει εἰς ὑπέρτατα ἀξιώματα (§ 48), ἅτινα, ἅμα ἐκφρασθέντα, λαμβάνουσι τὴν μορφήν θεμελιωδῶν παραστάσεων περὶ τοῦ ἀπολύτως αἰρετοῦ ἢ φευκτοῦ τῆς βουλήσεως. Αὗται αἱ ὑπέρταται θεμελιώδεις ἔννοιαι, αἱ ὁποῖαι κυβερνοῦσι τὴν ἀπόφασιν τῆς βουλήσεως ἐπίσης ὡς αἱ θεωρητικαὶ ἰδέαι τὸ κρίνειν, δύναται νὰ ὀνομασθῶσι πρακτικαὶ ἰδέαι. Δίκαιον καὶ ἀνταπόδοσις, ἀγάπη καὶ τελειότης εἶναι πρακτικαὶ ἰδέαι.

Ἡ δύναμις τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ ὑψίστη δύναμις τοῦ ἀνθρώπου, ὁ λόγος. Δύναται δέ τις νὰ διακρίνη λόγον θεωρητικὸν καὶ πρακτικόν, καθ' ὅσον ἐξασκεῖ τὸ κῦρος αὐτοῦ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς θεωρητικῆς ἢ τῆς πρακτικῆς σκέψεως.

Τοῦ «νοῦ» διακρίνεται ὁ «λόγος» κατὰ τόδε, ὅτι τὸ κράτος αὐτοῦ ἐπεκτείνεται οὐχὶ εἰς ἓνα ἢ ὀλίγους τινὰς κύκλους παραστάσεων, ἀλλ' εἰς τὸ σύνολον τῶν τοῦ ἀνθρώπου νοημάτων καὶ βουλήσεων, ἐφ' οὓς ζητεῖ νὰ ἐντυπώσῃ τὸν χαρακτήρα ἀρμονικῆς ἐνότητος. Τῆς μὲν ἐνεργείας τοῦ νοῦ ὑπάρχουσι τόσα εἶδη, ὅσοι κύκλοι παραστάσεων συναφεῖς καὶ αὐποτελεῖς δύναται νὰ διακριθῶσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὐδόλως εἶναι ἄτοπον νὰ ποιῶμεθα λόγον περὶ μαθηματικοῦ, νομικοῦ, ἐμπορικοῦ, φυσικοῦ νοῦ· ὁ λόγος τούναντιον εἶναι ἐν τῇ καθολικῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ, τῇ ἐπεκτεινομένῃ ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν ἀνθρωπίνων πεποιθήσεων, ὁ ἀμερίστως εἷς, εἴτε εἰς τὴν θεωρητικὴν σκέψιν εἴτε εἰς τὰς πράξεις ἀναφέρονται αἱ ἀποφάνσεις αὐτοῦ.

§. 50. Ο χαρακτήρ.

Διὰ τῶν πρακτικῶν ἀξιωμάτων εἰσάγεται εἰς τὰς βουλήσεις καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ποιά τις ἀκολουθία, καθ' ὅσον ἀποφασίζει ἐν τῇ βουλήσει καὶ πράξει αὐτοῦ ἐν ὁμοίαις περιπτώσεσι καθ' ὅμοιον τρόπον.

Ἐάν, ἀφ' οὗ ἅπαξ μορφωθῶσιν ἐν τινι ἀνθρώπῳ διάφορα πρακτικὰ ἀξιώματα, ἐμφανισθῆ εἰς τὴν συνείδησιν ὁμάς τις παραστάσεων, παρορμῶσα εἰς ὠρισμένην βούλησιν, ἀναπλάττονται ἐκεῖνα τὰ πρακτικὰ ἀξιώματα, ἅτινα ἔχουσιν οἰανδήποτε ὁμοιότητα πρὸς αὐτήν, τ. ἔ. ἐφαρμύζονται ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ βούλησις νῦν θὰ προέλθῃ ἐκ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ομάδος τῶν παραστάσεων τιαυτή, ὥστε νὰ εἶναι ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς ταῦτα τὰ πρακτικὰ ἀξιώματα, τ. ἔ. θὰ συμμορφωθῆ πρὸς αὐτά.

Ἄλλὰ τοῦτο τότεμόνον εἶναι δυνατόν, ὅταν μηδεμία ἀντίθεσις ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν καθ' ἕκαστον πρακτικῶν ἀξιωμάτων. Ἐν ἐναντία περιπτώσει, συμβαίνει σύγκρουσις. Αὕτη δὲν δύναται ἄλλως ν' ἀρθῆ, ἢ ἐν ἀναγνωρίσωμεν τὸ ἐν πρακτικὸν ἀξίωμα ὡς ἀνώτερον καὶ ρυθμίσωμεν τὴν βούλησιν κατ' ἐξοχὴν πρὸς αὐτό.

Διὰ τοῦτο τὰ καθ' ἕκαστον πρακτικὰ ἀξιώματα δὲν πρέπει νὰ ἴστανται μεμονωμένα ἐγγὺς ἀλλήλων, ἀλλὰ νὰ ὑπαχθῶσι, πρὸς ἀποφυγὴν συγκρούσεων, εἰς βαθμολογικὴν τινα τάξιν, εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας πρέπει νὰ τεθῆ ὑπέρτατον τι πρακτικὸν ἀξίωμα. Εἰς τὸ ὑπέρτατον τοῦτο ἀξίωμα ἀνήκει ὡς εἰς τελευταίαν ἐξουσίαν ἢ κρίσις, ὅταν πρόκηται περὶ συγκρούσεως τῶν βουλήσεων καὶ ἀξιωμάτων.

Τοιοῦτοτρόπως εἰσάγεται εἰς σύμπαν τὸ βούλεσθαι καὶ πράττειν ἢ ἀρμονία ἢ ἀποτελοῦσα τὴν οὐσίαν τοῦ χαρακτήρος. Διὰ τοῦτο χαρακτήρ εἶναι ἢ ἀκολουθία σύμπαντος τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν καθυποιεταγμένου εἰς ἀξιώματα πρακτικὰ, ἅτινα πάλιν εἶναι ὑποιεταγμένα εἰς τι ὑπέρτατον πρακτικὸν ἀξίωμα.

Ἡ ποιότης τοῦ χαρακτήρος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ περιοχόμενων πρακτικῶν ἀξιωμάτων· ἐάν ταῦτα εἶναι ἅπαντα ἠθικά, ἔχωσι δ' ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ὡς ὑπέρτατον ἀξίωμα τὴν ἀπόφασιν τοῦ ὑπακούειν ἐν παντὶ καὶ πάντοτε εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἠθικοῦ

νόμου, εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς συνειδήσεως, ὁ χαρακτήρ τότε εἶναι ἠθικός. Ἐάν δὲ καταλάβῃ τὴν θέσιν τοῦ ὑπερτάτου πρακτικοῦ ἀξιωματος ἄλλη τις ἀπόφασις, π.χ. ὁ πρὸ τῆς ἐμπαθοῦς βουλήσεως αἰωρούμενος τελικὸς σκοπός, τότε οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γείνη περὶ ἠθικοῦ χαρακτήρος.

Μόνον ὁ ἠθικός χαρακτήρ εἶναι ἀληθῶς χαρακτήρ· διότι ἐν-τελὴς ἀκολουθία (συμφωνία), διήκουσα διὰ παντός τοῦ βίου καὶ διὰ πασῶν τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, δύναται νὰ κατορθωθῇ μόνον ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἠθικότητος, ἧς αἱ μερικαὶ ἀπαιτήσεις κέκτληται τὴν μεγίστην ἁρμονίαν. Ὁ μὴ ἠθικός χαρακτήρ εὐρίσκεται τούναντίον ἐν ἀντιφάσει πρὸς τὰς αἰώνιους καὶ ἀναντιλέκτους ἀπαιτήσεις τῆς ἠθικῆς, αἱ ὁποῖαι, ἐάν ἐπὶ τέλους ἀνακύψωσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ φαύλου ἀνθρώπου, διαβιβρώσκουσι τὰ θεμέλια τοῦ μὴ ἠθικοῦ χαρακτήρος διὰ τῆς καταδιωκούσης τὰ ἔργα αὐτοῦ μετανοίας οὕτως, ὥστε καταρρεῖ ἐν ἑαυτῷ.

Ὁ ἠθικός χαρακτήρ εἶναι τὸ ὕψιστον τέλος καὶ ἡ τελειοτάτη μορφή τῆς ψυχικῆς ἀναπτύξεως. Εἶναι *τεχνούργημα*, ὃ δὲ ἄνθρωπος πρέπει νὰ θεωρῇ ὡς τὸν ὕψιστον αὐτοῦ προορισμὸν τὸ νὰ παραστήσῃ τούτο διὰ τῆς ἐφ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ βίου ἐπεκτεινομένης ἐνεργείας, ἐν τῷ συνόλῳ τῶν βουλήσεων αὐτοῦ καὶ πράξεων. Ἀλλὰ διὰ τούτου εἶναι καὶ *ιδανικόν*, τὸ ὅποσον ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ ἐπιγίῳ αὐτοῦ βίῳ μόνον πόρρωθεν δύναται νὰ προσεγγίσῃ, ἀλλ' οὐδέποτε τέλεον νὰ πραγματοποιήσῃ. Εἶναι ἀρκετόν, ἐάν ἕνια τῶν πρακτικῶν ἀξιωματῶν δύναται νὰ ἐντυπώσωσιν ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ προσώπου τινὰ τῶν συστατικῶν τοῦ χαρακτήρος.

§. 51*. Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ.

Καταλογισμὸς εἶναι ἡ κρίσις, δι' ἧς ἀποφαινόμεθα, ὅτι ὠρισμένον τι ἐξωτερικὸν ἀποτέλεσμα προήλθεν ὡς ἔργον ἐκ τοῦ Ἐγῶ ὠρισμένου προσώπου.

Μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀποτελέσματος καὶ τοῦ Ἐγῶ ἴσταται ἡ βούλησις ὡς μεσάζον μέλος· διότι τὸ ἀποτέλεσμα μόνον διὰ τῆς βουλῆσεως δύναται ν' ἀνεχθῇ εἰς τὸ Ἐγῶ. Ὑπάρχουσι λοιπὸν δύο εἰδῶν καταλογισμοί, κατώτερος καὶ ἀνώτερος. Ὁ μὲν πρῶτος ἀνα-

φέρει τὸ ἀποτέλεσμα ὡς ἔργον εἰς ὠρισμένην βούλησιν, ὁ δὲ δευτε-
ρος ἀναφέρει τὴν βούλησιν εἰς τὸ Ἐγώ.

Ὁ κατώτερος καταλογισμὸς ἀποφαίνεται κατὰ πόσον τὸ προ-
κείμενον ἀποτέλεσμα εἶναι ἔργον, τ. ἔ. προήλθεν ἐκ τῆς βουλή-
σεως. Τὸ ἔργον δηλαδὴ ἐκτείνεται ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον τὸ ἄθροι-
σμα τῶν πραγματικῶν ἐξωτερικῶν μεταβολῶν εἶναι ἴσον τῇ ἐν τῇ
βουλήσει περιεχομένῃ παραστάσει αὐτῶν.

Ἐν ἰδιαιτέrais περιπτώσεσι δυνατόν νὰ μὴ συμπίπτωσι βούλησις
καὶ ἀποτέλεσμα. Πᾶν τὸ πλεονάζον ἐν τῇ βουλήσει, τὸ μὴ καλυ-
πτόμενον ὑπὸ τοῦ ἀποτελέσματος, μένει ἀπλή γνώμη (πρόθεσις),
ὡς π.χ. ἐάν τις ἐσχόπευε νὰ φονεύσῃ καὶ ἐτραυματίσῃ μόνον· πᾶν
δὲ τὸ ἐν τῷ ἀποτελέσματι πλεονάζον, τὸ μὴ καλυπτόμενον ὑπὸ τῆς
βουλήσεως, εἶναι ψιλὸν συμβεβηκός, ὡς π.χ. ἐάν τις φονεύσῃ,
ἐν ᾧ ἐβούλετο νὰ τραυματίσῃ.

Ὁ ἀνώτερος καταλογισμὸς ἀποφαίνεται, ὅτι βούλησις τις οἰα-
δήποτε προήλθεν ἐκ τοῦ Ἐγώ ὠρισμένου προσώπου. Ὁ καταλογι-
σμὸς αὗτος ἀναφέρεται εἰς τὴν κρίσιν, κατὰ πόσον τὸ βουλούμενον
πρόσωπον εὑρέθη κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ ἔργου ἐν τῇ καταστάσει
ψυχολογικῆς ἐλευθερίας, τ. ἔ. ὑπῆρξεν ἐπιδεκτικὸν καταλογισμοῦ.

Ὁ δικαστικὸς καταλογισμὸς ἐν τοῖς ποινικοῖς δικαστηρίοις προ-
υποθέτει τὴν κατάστασιν τῆς ἐπιδεκτικότητος τοῦ καταλογισμοῦ
ἐν τινι ἀτόμῳ, ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν φαίνεται ἀποκλειομένη ὑπὸ τινων
ἀνωμάλων καταστάσεων. Τισαῦται ἀνώμαλοι καταστάσεις εἶναι
τὰ διάφορα εἶδη τῶν ψυχικῶν ἀσθενειῶν, ἡ ἡμιπνία καὶ ὁ ὕπνος,
καὶ ἡ μέθη, εἰς ἣν ἐμπίπτει τις χωρὶς ν' ἀποβλέψῃ εἰς τὴν ἐκτελε-
σθησομένην πράξιν.

Ὁ δικαστικὸς καταλογισμὸς διακρίνει πρὸς τούτοις ὅσον ἀφορᾷ
τὸ ἐπιδεκτικὸν τοῦ καταλογισμοῦ μόνον δύο καταστάσεις, καθ' ὅσον
ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία καὶ σὺν αὐτῇ τὸ ἐπιδεκτικὸν τοῦ καταλο-
γισμοῦ ὑπάρχει ἢ οὐ. Μόνον ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν λεγομένων «ἐλα-
φρυντικῶν περιστάσεων» λαμβάνουσί πως ὑπ' ὄψιν τὰ βιβλία τῶν
νόμων τὸν βαθμὸν τῆς ἐπιδεκτικότητος τοῦ καταλογισμοῦ ἐν τῇ
καταμετρήσει τῆς ποινῆς.

Ὁ ἠθικὸς καταλογισμὸς τὸναντίον διακρίνει βαθμοὺς τῆς ἐπι-
δεκτικότητος τοῦ καταλογισμοῦ, ὅτινες ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τοὺς

διαφόρους βαθμούς τῆς τελειότητος, μεθ' ἧς γίνεται ἡ πρόσληψις τῆς βουλήσεως ὑπὸ τῆς μᾶλλον ἢ ἥττον ἐγγηγεμένης καὶ ἐγρηγορούσης παραστάσεως τοῦ Ἐγώ. Διακρίνει ἔργα προπετείας καὶ ἔργα προνοίας, χωρίζει τὴν ἠθικὴν ἀποπλάνησιν ἀπὸ τῆς συστηματικῆς μοχθηρίας καὶ ἐρευνᾷ ἀκριβῶς τὸν τρόπον τῆς συναφείας, ἣν ἡ μερική βούλησις ἔχει πρὸς τὴν σταθερὰν στάθμην τοῦ βούλεσθαι, τ. ἔ. πρὸς τὸν χαρακτήρα.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παράγραφος		Σελίς
1.	Ἐμπειρική ψυχολογία.....	3
2.	Περὶ ψυχῆς.....	3
3.	Σχέσις ψυχῆς καὶ σώματος.....	5
4.	Διαίρεσις τῆς ψυχολογίας.....	6

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΠΑΡΙΣΤΑΝΑΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Περὶ τῆς γενέσεως τῶν παραστάσεων.

5.	Τὸ αἰσθημα.....	8
6.	Περιεχόμενον, ἰσχύς καὶ τόνος τοῦ αἰσθήματος.....	9
7.	Σωματικὴ αἰσθησις.....	11
8.	Ἡ ἀφή.....	12
9.	Αἱ χημικαὶ αἰσθήσεις.....	14
10.	Ἡ ἀκοή.....	15
11.	Ἡ ὄρασις.....	17
12.	Ἡ γνωστικὴ ἰκανότης τῶν αἰσθήσεων.....	17
13.	Ἡ κίνησις.....	20

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Περὶ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων καὶ τῶν περιπετειῶν αὐτῶν.

14.	Θεμελιώδεις νόμοι τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν παραστάσεων.....	22
-----	--	----

Παράγραφος		Σελίς
15.	Περὶ τῆς κολύσεως ἰδία.....	25
16.	Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.....	27
17.	Ἰδιαίτεροι νόμοι τῆς ἀναπλάσεως.....	28
18.	Ἡ μνήμη.....	30
19.	Ἡ φαντασία.....	33
20.*	Ἡ παράστασις τοῦ χρόνου.....	34
21.*	Ἡ παράστασις τοῦ τόπου.....	36
22.*	Ἡ ἐξοικείωσις ἐν τῷ τόπῳ.....	38
23.*	Τοποθέτησις καὶ προβολὴ τῶν αἰσθημάτων.....	42
24.	Ἡ πρόσληψις.....	43
25.	Σπουδαιότης τῆς προσλήψεως. Προσοχὴ.....	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Περὶ τῆς διανοίας.

26.	Τὸ νοεῖν ἐν γένει.....	47
27.	Τὸ κρίνειν.....	49
28.	Τὸ συλλογίζεσθαι.....	50
29.	Περὶ ἐννοιῶν.....	52
30.	Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ.....	54

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Περὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας

31.*	Ἀνάπτυξις τῆς παραστάσεως τοῦ Ἐγώ.....	55
32.*	Ἐσωτερικὴ αἰσθησις καὶ αὐτοσυνειδησία.....	58

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΑΝΕΣΘΑΙ

33.	Γένεσις τῶν συναισθημάτων.....	60
34.	Τὰ ὑποκείμενα συναισθήματα.....	61
35.	Τὰ ἀντικειμενικὰ συναισθήματα ἐν γένει. Λογικὰ συναισθήματα.....	64

Παράγραφος	Σελίς
36. Καλλιλογικά συναισθήματα.....	65
37. Ἠθικά συναισθήματα.....	67
38. Θεησκευτικά συναισθήματα.....	68
39. Συμπαθητικὸν συναισθημα.....	69
40. Αἰ θνυμικαὶ ταραχαὶ ἢ ἀψικαρδία.....	71

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΟ ΟΡΕΓΕΣΘΑΙ

41. Τὸ ἐπιθυμεῖν.....	74
42. Ἡ ὁρμή.....	76
43. Κλίσις καὶ ῥοπή.....	78
44. Τὸ πάθος.....	80
45. Τὸ βούλεσθαι.....	82
46. Ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως. Πράξις καὶ ἔργον. Ἐ- κουσία προσοχή.....	83
47. Σκέψις καὶ ἀντεξούσιον.....	85
48. Ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία.....	86
49.* Λόγος (λογικόν).....	87
50. Ὁ χαρακτήρ.....	89
51.* Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ.....	90

1. 2.
15.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ

1901

